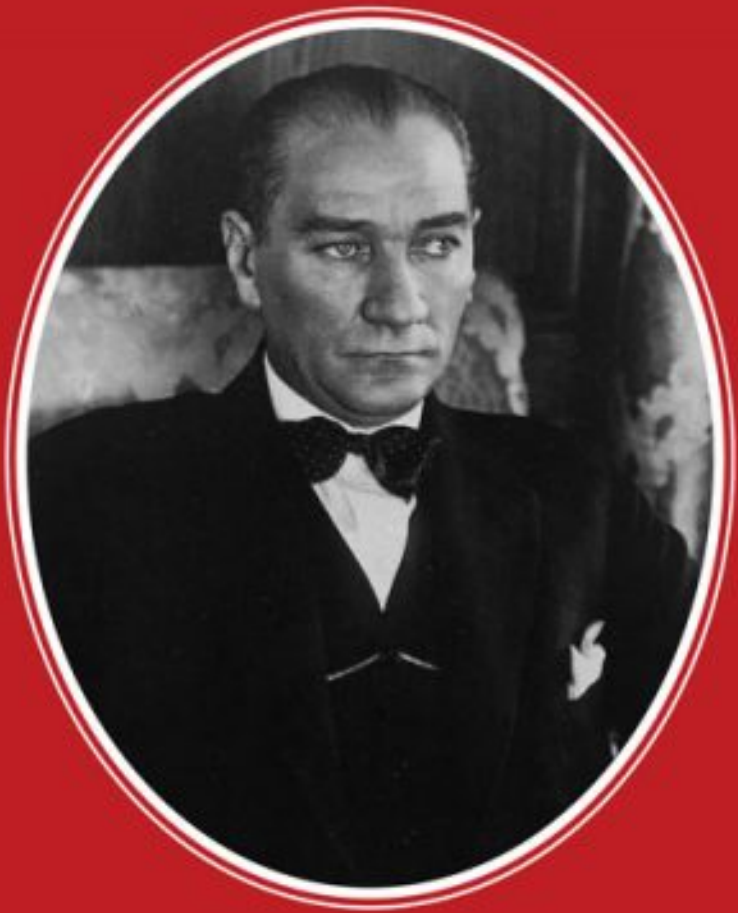
tarih

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Günümüz Türkçesiyle

NUTUK

Hazırlayan: Yücel Demirel

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Günümüz Türkçesiyle

Nutuk

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Günümüz Türkçesiyle
Nutuk

Günümüz Türkçesine özetleyerek aktaran:
Yücel Demirel

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5150
Tarih - 126

Günümüz Türkçesiyle Nutuk / Mustafa Kemal Atatürk
Günümüz Türkçesine özetleyerek aktaran: **Yücel Demirel**

Kitap editörü: **Murat Yalçın**
Düzelti: **Alper Zorlu**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Arzu Yaraş**

Baskı: A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş
Otosanayi Sitesi Yeşilce Mah. Donanma Sok.
No: 16 Seyrantepe - Kağıthane / İstanbul
Telefon: (0 212) 281 64 48
Sertifika No: 44739

1. baskı: İstanbul, Temmuz 2018
6. baskı: İstanbul, Mart 2020
ISBN 978-975-08-4295-5

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018
Sertifika No: 44719
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Yayıncının Notu 11

NUTUK
Samsun'a Çıktığımda Ülkenin Genel Durumu 15
Kurtuluş Çareleri. 15
Milli Örgütler ve Amaçları. 16
Milli Mücadeleye Karşı Oluşumlar 18
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 18
Ordumuzun Durumu 19
Müfettişlik Görevim 20
Genel Durumun Değerlendirilmesi. 20
Düşünülen Kurtuluş Çareleri 21
Benim Kararım 22
Ya İstiklâl Ya Ölüm 22
Uygulama Aşamaları 23
Milli Sır 25
Ordu ile Temas 25
Yunan Ordusunun Manisa ve Aydın'ı İşgali. 26
Milli Örgütlenmeler ve Milletin Uyarılması 27
Mitingler 28
Mitinglerin Yankıları 28
Sivas'ta Kongre Toplama Kararı 30
Ali Kemal'in Genelgesi 32
Erzurum'a Hareket 32
Bağımsızlık İçin Ortaya Atılma Kararı. 33
Erzurum Kongresi Hazırlıkları 34
Resmi Görevden Ayrılış 35
Komutayı Terk Etmemek Emri 35
Erzurumluların Yardımı 36
Erzurum Kongresi 36
Erzurum Kongresi'nde Kuşkular. 38
Karakol Cemiyeti. 41
Damat Ferit'e Çektiğim Şifre 42

Sivas Kongresi Hazırlıkları 43
Erzurum'dan Ayrılma 43
Sivas'a Varış 44
Sivas Kongresi Açılıyor 45
Sivas Kongresi'nde Yapılanlar 46
Amerika Mandası İçin Propagandalar 47
Sivas Kongresi'ni Sonuçsuz Bırakma Girişimleri. 54
Ferit Paşa Kabinesi'ne Saldırı 55
Seçim Çalışmaları 57
Yapılan Eleştiriler 58
Kâzım Karabekir'in Önerileri 62
Padişahın Bildirisi 65
Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Komutanı 68
Konya Valisinin Kaçışı. 69
Refet Bey'in Önerileri 69
General Harbord Komisyonu 70
Abdülkerim Paşa'nın Aracılık Çabaları 71
İzmit Mutasarrıfının Muhalefeti 71
Ferit Paşa'nın İstifası 73
Ali Rıza Paşa Kabinesi 73
Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Sezilen Kuşku. 74
Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Soruları 76
Yunus Nadi Bey'in Aracılığı. 78
Cemal Paşa'nın Kabine Adına Sözleri 83
Kâzım Karabekir Paşa'nın Benim Hükümet İşlerine
Karışmam Hakkındaki Düşünceleri. 85
Kâzım Karabekir Paşa'nın Kişisel Olarak
Hükümet İşlerine Karışması Hakkındaki Düşüncesi 88
Padişaha Bağlılıkla Elde Edilen İktidar Makamı,
İktidarsızlığın Örneğidir 89
Damat Şerif Paşa Milleti Zehirliyor 90
Tek Kabahatimiz 92
Ahmet İzzet Paşa'nın Öğütlerine Yanıtımız. 92
Ali Rıza Paşa Cumhuriyet Yapılacağını Keşfediyor 93
Süngülerini Milletin Kalbine Saplayan Yabancıları,
Misafir Sayan Bir Harbiye Nâzırı 94

Milli Mücadele Güçleniyor 96
Meclis'in Toplanacağı Yer 97
Amasya Mülâkatı 98
İstanbul'da Kuvâ-yı Milliye Aleyhine Tahrikler 103
Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni Tutmak Kararı 104
Barışa Kadar İstanbul'dan Uzak Durmamız Tavsiyesi 105
Komutanlarla Görüş Alışverişi 107
Dört Aykırı Görüş ve Aldığımız Karar 108
Milletvekillerine Verilen Talimat 110
Ali Rıza Paşa Görüşünde Israrcı 113
Dahiliye Nâzırı'nın Yolladığı Nasihat Heyetleri 115
Refet Paşa Komutan Olarak Gönderiliyor 115
Refet Paşa Demirci Efe'nin Komutası Altında 116
Ali Rıza Paşa Kabinesi Bizi Ali Kemal'lerle Bir Tutuyor 117
Cemal Paşa Kabineyi Savunuyor 117
Mister Frew'a Yazdığım Mektup 119
Ankara'ya Geliş 120
Yeni Milletvekilleriyle Ankara'da Görüşme Girişimi 120
Cemal Paşa Genç Komutanları İşbaşından
Uzaklaştırmak İstiyor 121
İtilâf Devletleri'nin Ali Rıza Paşa Kabinesi'nden İstekleri 122
İnsaf ve Merhamet Dilenmekle Devlet İşleri Görülemez 124
Ankara Halkına Verdiğim Konferans 125
Ankara'ya Gelen Milletvekilleri 126
Misak-ı Milli Hazırlanıyor 127
Ankara'da Toplanmak 128
Harbiye Nâzırının Görevden Alınması Teklifi Karşısında 129
Anadolu'daki Yabancı Subayların Tutuklanması 132
Meclis Başkanlığım Sakıncalı Görülüyor 132
Kabineyi Düşürmek Gereği 133
Önlemler Almamız İsteniyor 135
İstanbul'daki Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenlerinin
Tutuklanması 137
İstanbul'un İşgali 138
İtilâf Kuvvetlerinin Tebliği 139
Olağanüstü Yetkili Meclis 141

Büyük Millet Meclisi Toplanıyor 143
Milli Siyaset 145
Hükümetin Kurulması 146
Milli Egemenliğe Dayalı Halk Hükümeti: Cumhuriyet 146
Meclis Başkanlığı 147
İç İsyanlar 148
Hilafet Ordusu 149
Konya İsyanı 150
Savaş Cephelerinin Durumu 150
Moskova Heyeti 152
İlk Yunan Genel Saldırısı 153
Yunan Saldırısı Üzerine Meclis'te Eleştiriler 153
Askeri Başarı İçin Zaman Gerekli 155
Yeşilordu 156
Çerkes Ethem'in Dikkat Çeken Tavırları 157
Gediz Saldırısı 158
Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular 159
Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya Tayini 159
Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Muhalefete Geçmesi 160
Çerkes Tevfik Cephe Komutanını Tanımıyor 161
Çerkes Ethem ve Arkadaşlarının Hükümete İsyanı 162
Bilecik Görüşmesi 164
İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da 165
Ethem ve Kardeşleri Bizi Kandırmaya Çalışıyor 165
Çerkes Reşit'in Bozguncu Girişimleri 166
Çerkes Ethem'e Bir Nasihat Heyeti Gönderiliyor 167
Çerkes Ethem'e Karşı Harekete Geçilmesi 168
Çerkes Ethem'in Kaçışı 169
Birinci İnönü Zaferi 169
İlk Anayasa 170
Londra Konferansı'na Doğru 171
Tevfik Paşa Önerileri Karşısında Meclis'in Kararı 172
Londra Konferansı 173
Yunan Ordusunun Saldırısı ve İkinci İnönü Zaferi 173
Bekir Sami Bey'in İmzaladığı Sözleşmeler 174
Meclis'teki Siyasi Gruplar 174

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 176
Ordunun Başına Geçmem İsteniyor 176
Başkomutanlığı Kabul Ediyorum 178
Sakarya Meydan Savaşı 179
Malta'dan Gelen Milletvekilleri 180
İkinci Grup 181
Ordumuzun Kararı Saldırıdır 181
Ateşkes Teklifi 182
Ateşkes Teklifine Yanıt Vermeye Hazırlanırken
Alınan Barış Teklifi 184
Büyük Taarruz 186
Başkumandanlık Meydan Savaşı 188
İtilâf Devletleri'nin Ateşkes Önerisi 189
Mudanya Konferansı 190
Lozan Konferansı'na Doğru 190
Saltanatın Kaldırılması 191
Abdülmecit'in Halife Seçilmesi 194
Lozan Barış Konferansı 196
Halkla Görüşmeler 198
Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve "Dokuz Umde" 202
Lozan'da Görüşmelerin Kesilmesi 203
Meclis'te Tartışmalar 204
Seçimlerin Yenilenmesi 205
Rauf Bey ile İsmet Paşa Arasındaki Anlaşmazlık 206
Başkent Ankara 210
Fethi Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığı 211
Cumhuriyet'e Doğru 212
Cumhuriyet'in İlanı 214
Cumhuriyet Kutlamaları ve Rauf Bey'in Çıkışları 216
Rauf Bey Parti Grubunda İsmet Paşa'yla Karşı Karşıya 217
Hilafetin Kaldırılması 219
Paşalar Ordudan Ayrılıyor 220
Terakkiperver Fırka Kuruluyor 221
Doğu'da İsyan ve Terakkiperver Fırka'nın Kapatılması 223
Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet 225

Yayıncının Notu

Nutuk, Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını anlatan eseridir.

Mustafa Kemal Paşa 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) İkinci Büyük Kurultayı'nda Milli Mücadele dönemiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarını ayrıntılı olarak değerlendiren uzun bir nutuk verdi. Mustafa Kemal Paşa, üzerinde uzun zaman çalışarak hazırladığı bu ünlü nutkunu, günde ortalama 6 saatin üzerinde kürsüde kalmak suretiyle, 6 günde ve toplam 36,5 saatte tamamladı. Nutuk, okunduktan sonra kitap olarak da basıldı.

Birinci ve İkinci Meclislerdeki muhalefet tam olarak bertaraf edildikten ve ülkede tek parti yönetimi sağlamlaştırıldıktan sonra okunan *Nutuk*'un ilk cildi, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından Birinci Meclis'in açılmasına kadar olan dönemi kapsar. İkinci ciltte Birinci Meclis'in açılışından 1927'ye kadar olan dönem değerlendirilir. Üçüncü cilt ise ilk iki ciltte yorumu yapılan olaylarla ilgili belgelere ayrılmıştır.

Eserin yaklaşık dörtte üçü 1919 ve 1920 yıllarındaki olayların anlatımına ayrılırken, 1921-1923 dönemine daha az yer verilmiştir. 1924 ve daha sonraki yılların anlatıldığı bölümler ise eserin yüzde birinden daha az yer tutmaktadır. Öyle ki, *Nutuk*'un sonlarında hâlâ İkinci Meclis'in ikinci yasama dönemindeki (1924 yılı) olaylar üzerinde durulmakta ve 1924 sonrasına sadece birkaç sayfa ayrılmaktadır. Dolayısıyla *Nutuk* esas olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden, Milli Mücadele döneminin askeri, siyasi ve diplomatik bir tarihidir.

Türkiye'nin en sancılı günlerinin dönemin en sorumlu kişisinin ağzından anlatımı olan *Nutuk* "Türk Gençliğine Hitabe" ile sona erer. Bu ünlü hitabede, Mustafa Kemal Paşa Türk bağımsızlığını ve Türk Cumhuriyeti'ni Türk gençliğine kutsal bir armağan olarak bıraktığını ve Türk gençliğinin birinci ödevinin Türk bağımsızlığı ve Türk Cumhuriyeti'ni sonsuza değin korumak ve savunmak olduğunu belirtir.

Mustafa Kemal Paşa'nın çok sayıda kişinin eylem ve kişilikleri üzerinde yaptığı gözlem, değerlendirme ve yargılar da *Nutuk*'ta geniş bir yer tutar. *Nutuk*'ta 820 kişinin adı geçerken bunların birçoğu hakkında kapsamlı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu açıdan *Nutuk* bir portreler albümüdür. Mustafa Kemal Paşa, başta Rauf Bey (Orbay) olmak üzere birçok muhalif kişiyi Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimleri karşısındaki tutumları dolayısıyla sert bir biçimde eleştirir. Bu açıdan bakıldığında *Nutuk*, aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa'nın, Milli Mücadele'ye katılmakla birlikte daha sonra muhalefete geçmiş ve siyasal yaşamdan uzaklaştırılmış kişilerle bir hesaplaşmasıdır.

Nutuk okunduğunda ülke içinde ve dışında büyük yankılar uyandırdı. Basın günlerce *Nutuk* üzerinde durdu, uzun yorumlar yaptı. Metnin tamamı, ilk etapta kitap olarak yüz bin adet basıldı ve bunu birçok yeni baskı izledi. Milli Mücadele'nin ve Türk devriminin en yetkili ağzından çıkmış olması ve bağımsızlık ve çağdaşlaşma gibi evrensel temalara dayanması, *Nutuk*'a yabancıların da büyük ilgi göstermesine neden oldu.

Bu kitap *Nutuk*'un kısaltılarak sadeleştirilmiş bir özetidir. Günümüzde kullanılmayan kelimelerin yerine yeni kelimeler konulmuş, çoğu yerde cümleler basitleştirilmiş, yer yer bazı sözcükler, cümleler, bölümler çıkarılmıştır.

Bu kitabın amacı *Nutuk*'u okura tanıtmak, anlatılan olayların ve yorumlarının rahatça okunmasını sağlamaktır. Elbette, okurda *Nutuk*'u aslından okuma isteği de doğurabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

NUTUK

Samsun'a Çıktığımda Ülkenin Genel Durumu

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyleydi:

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu İttifak Devletleri Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta ezilmiş, koşulları ağır bir antlaşma imzalanmış. Büyük savaşın uzun yılları içinde millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi savaşa sokanlar kendi hayatları endişesine düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahdettin, soysuz, şahsını ve yalnız tahtını güvence altına alabileceğini hayal ettiği alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki kabine âciz, haysiyetsiz, korkak, yalnız Padişah'ın emrine bağlı ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir duruma razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, antlaşma hükümlerine uymaya lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana Fransızlar, Urfa, Maraş, Antep İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askeri birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurları ve özel adamları faaliyette. Nihayet, başlangıç kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919'da İtilâf Devletleri'nin onayıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında Hıristiyan azınlıklar gizli, açık, özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmek ve devletin bir an evvel çökmesi için çalışıyorlar.

Kurtuluş Çareleri

Durumun dehşeti karşısında her yerde, her bölgede birtakım insanlar tarafından kurtuluş çareleri düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünce ile yapılan girişimler, birtakım örgütler doğurdu. Örneğin, Edirne ve yöresinde *Trakya-Paşaeli* adıyla bir örgüt vardı. Doğuda, Erzurum'da ve Elazığ'da genel merkezi İstanbul'da bulunan *Vilâyât-ı*

Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuştu. Trabzon'da *Muhafaza-i Hukuk* adında bir örgüt bulunduğu gibi, İstanbul'da da *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* vardı.

İzmir'in işgal olunacağına dair Mayıs'ın on üçünden beri belirtiler gören İzmir'de bazı genç vatanseverler, ayın 14/15'i gecesi, bu üzücü durumla ilgili görüşmeler yapmışlar ve oldubitti haline geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhakla sonuçlanmasına engel olmak konusunda birleşmişler ve Redd-i İlhak ilkesini ortaya atmışlardır. Aynı gecede bu maksadın yayılması için İzmir'de Yahudi Maşatlığı'nda toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da, ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu girişim umulduğu kadar gelişememiştir.

Milli Örgütler ve Amaçları

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin önderlerinden bazılarıyla daha İstanbul'dayken görüşmüştüm. Osmanlı Devleti'nin çökeceğine inanıyorlardı. Osmanlı vatanının parçalanma tehlikesi karşısında, Trakya'yı, mümkün olursa Batı Trakya'yı da bağlayarak, bir bütün olarak İslâm ve Türk topluluğu halinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu amacın sağlanması için o zaman akıllarına gelen tek çare İngiltere'nin, bu mümkün olmazsa Fransa'nın yardımını elde etmek idi. Bu maksatla bazı yabancı devlet adamlarıyla görüşmeler yapmaya çalışmışlardı. Hedeflerinin bir Trakya Cumhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da Doğu bölgelerinde oturan bütün toplulukların dinsel ve siyasal haklarını sağlayacak meşru girişimlerde bulunmak, Doğu illerinin Müslüman halkının tarihsel ve milli haklarını gerektiğinde uygar dünya karşısında savunmak, Doğu illerinde ortaya çıkan baskı ve cinayetlerin nedenleri, failleri ve kışkırtıcıları hakkında tarafsızca incelemelerde bulunarak suçluların ivedilikle cezalandırılmalarını talep etmek, etnik topluluklar arasındaki yanlış anlaşılmaların yok edilerek eskisi gibi güzel bağlar kurulmasına çalışmak, savaşın bölgede yarattığı yıkım ve yoksullukla ilgili olarak hükümet nezdinde girişimlerde bulunmak suretiyle olabildiğince çare aramaktan ibaretti.

İstanbul'daki yönetim merkezlerinden verilmiş olan bu direktif dahilinde Erzurum şubesi, Doğu illerinde Türk'ün haklarını

savunmakla beraber tehcir esnasında yapılan yolsuzluklarla milletin kesinlikle ilişkisi bulunmadığını ve Ermeni mallarının Rus istilasına kadar korunduğunu, buna karşın Müslümanların pek acımasız hareketlere uğradığını ve hatta verilen emre aykırı olarak tehcirden alıkonulan bazı Ermenilerin onları koruyanlara karşı revâ gördükleri hareketleri, belgeleriyle uygar dünyaya sunmaya ve Doğu illerine dikilen hırslı bakışları hükümsüz bırakmak için çalışmaya karar veriyor (Erzurum şubesinin bildirisi).

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini kuran kişiler, Doğu illerinde yapılan propagandalar ve bunların hedeflerini, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarını bilimsel, teknik ve tarihsel bakış açısından inceledikten sonra, gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada belirliyorlar (Erzurum şubesinin basılı raporu):

1. Kesinlikle göç etmemek.
2. Derhal bilimsel, ekonomik, dinsel olarak örgütlenmek.
3. Saldırıya maruz kalacak Doğu illerinin herhangi bir köşesini savunmada birleşmek.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezinin uygar ve bilimsel araçlarla amacına ulaşabileceği konusunda pek iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de bu yolda çalışmaktan geri durmuyor. Doğu illerinde Müslüman halkın haklarını savunmak için *Le Pays* adında Fransızca bir gazete çıkarıyor, *Hâdisât* gazetesinin yayın haklarını üstleniyordu. Bir taraftan da İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine ve başbakanlarına muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir heyet gönderme girişiminde bulunuyor.

Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağını sanırım ki, *Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*'ni oluşturan önemli neden ve endişe, Doğu illerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin gerçekleşmesi de Doğu illeri nüfusunda Ermenilerin çoğunluğu elde etmiş gösterilmesine ve tarihsel açıdan, öncelikli sayılmasına çalışanların bilimsel ve tarihsel belgelerle dünya kamuoyunu kandırması ve bir de Müslüman halkın Ermenileri katliama uğratan vahşiler olduğu iftirasının gerçek şeklinde kabulü halinde olabileceği varsayımı hâkim oluyor. Bu nedenle cemiyet, aynı araç ve gereçlerle donatılmış olarak milli ve tarihsel hakları savunmaya çalışıyor.

Karadeniz'e sahil olan mıntıkalarda da bir Rum Pontus hükü-

meti vücuda getirileceği korkusu vardı. İslâm ahâliyi, Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, varlıklarını sürdürme ve koruma amacıyla, Trabzon'da da bazı kişiler ayrıca bir örgüt kurmuşlardı.

Merkezi İstanbul'da olan *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'nin siyasal amaç ve hedefi, adından anlaşılmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak amacını takip ediyor.

Milli Mücadeleye Karşı Oluşumlar

Kurulan bu cemiyetlerden başka, ülkede daha birtakım girişimler de oluşmaya başladı. Bunların içinde Diyarbakır, Bitlis, Elazığ'da, İstanbul'dan yönetilen *Kürt Teâli Cemiyeti* vardı. Bu derneğin amacı, yabancıların himayesi altında bir Kürt hükümeti kurmaktı.

Konya ve çevresinde, İstanbul'dan yönetilen, *Teâli-i İslâm Cemiyeti* kurulmaya çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında *İtilâf ve Hürriyet*, *Sulh ve Selamet* dernekleri de vardı.

İstanbul'da, çeşitli amaçlarla gizli ve açık olmak üzere de, birtakım parti veya dernek adı altında oluşumlar vardı.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İstanbul'da önemli sayılacak girişimlerden biri *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* idi. Bu isimden, İngilizlere dost olanların kurduğu bir dernek anlaşılmasın! Bence bu derneği kuranlar, kendilerini ve kişisel çıkarlarını sevenler ve kendileriyle çıkarlarının dokunulmazlığı çaresini Lloyd George hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini sağlamakta arayanlardır. Bu talihsizlerin, İngiltere Devleti'nin bütün halinde bir Osmanlı Devleti'ni korumak emelinde olup olamayacağını, bir defa düşünüp düşünmedikleri üzerinde durulmalıdır.

Bu derneğe üye olanların başında Osmanlı Padişahı ve yeryüzünün halifesi unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Dernekte İngiliz milletinden bazı maceracılar da vardı. Örneğin: Rahip Frew gibi. Ve işlem ve uygulamalarından anlaşıldığına göre, derneğin yöneticisi Rahip Frew idi.

Bu derneğin iki yön ve niteliği vardı. Biri görünürdeki yönü, İngiliz himayesini istemeye ve sağlamaya yönelik niteliğiydi. Diğeri gizli yönüydü. Asıl faaliyet bu yönde. Memleket içerisinde örgütlenerek isyan ve ihtilâl çıkarmak, milli bilinci felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince girişimler, derneğin bu

gizli kolu tarafından yönetilmekteydi. Sait Molla'nın derneğin açık girişimlerinde olduğu gibi gizli yönünde de ondan daha çok rol oynadığı görülecektir. Bu dernek hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim açıklamalar ve gerektiğinde göstereceğim belgelerle daha açık anlaşılacaktır.

İstanbul'da bir kısım erkekler ve kadınlar da gerçek kurtuluşun Amerika mandasında olduğu görüşünü taşıyorlardı. Bu görüşte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler. Mutlak doğrunun kendi bakış açılarının öne çıkarılması olduğunu kanıtlamaya çok çalıştılar. Bu konuda da sırası gelince bazı açıklamalar yapacağım.

Ordumuzun Durumu

Genel görünümü tamamlamak için ordu birliklerinin nerelerde ve ne halde olduğunu açıklığa kavuşturmak isterim. Anadolu'da başlıca iki ordu müfettişliği kurulmuştu. Ateşkes uygulanmaya başlayınca, askeri birliklerin savaşan askerleri terhis olunmuş, silah ve cephanesi elinden alınmış, savaşma yeteneği elinden alınmış birtakım kadrolar haline getirilmişti.

Merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne bağlı birliklerin durumu şöyleydi:

Bir tümeni (41. Fırka) Konya'da ve bir tümeni (23. Fırka) Afyonkarahisarı'nda bulunan 12. Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17. Kolordu'nun, Denizli'de bulunan 57. Fırkası da bu kolorduya katılmıştı.

Bir tümeni (24. Fırka) Ankara'da ve bir tümeni (11. Fırka) Niğde'de bulunan 20. Kolordu, karargâhıyla Ankara'da.

İzmit'te bulunan 1. Fırka, İstanbul'daki 25. Kolordu'ya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10. Kafkas Fırkası vardı.

Balıkesir ve Bursa yöresinde bulunan, 61. ve 56. Fırkalar, karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a bağlı 14. Kolordu'yu oluşturuyorlardı. Bu kolordunun komutanı, Meclis'in açılışına kadar, rahmetli Yusuf İzzet Paşa idi.

3. Ordu Müfettişliği, ki müfettişi ben idim, karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya emrim altında iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu (komutanı beraberimde getirdiğim Albay Refet Bey). Bu kolorduya bağlı bir tümenin (5. Kafkas Fırkası) merkezi Amasya'da, diğer tümeninin (15. Fırka) merkezi Samsun'da idi. Diğeri, merkezi

Erzurum'da bulunan 15. Kolordu idi. Komutanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Tümenlerden birinin (9. Fırka) merkezi Erzurum'da, komutanı Rüştü Bey. Diğerinin (3. Fırka) merkezi Trabzon'da idi. Komutanı kaymakam Halit Bey idi. Halit Bey İstanbul'a davet edilmiş olduğundan, komutanlıktan çekilerek Bayburt'ta saklanmış, tümen vekâletle yönetiliyor. Kolordunun diğer iki fırkasından 12. Fırka Hasankale doğusunda sınırda, 11. Fırka Beyazıt'ta bulunuyordu.

Diyarbakır yöresinde bulunan, iki tümenli 13. Kolordu bağımsızdı, İstanbul'a bağlı bulunuyordu. Bir tümeni (2. Fırka) Siirt'te, diğer tümeni (5. Fırka) Mardin'de idi.

Müfettişlik Görevim

Benim bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve komutam geçerli olduğundan fazla bir yetkim vardı ki, müfettişlik bölgesine komşu bulunan askeri birliklere de tebligat yapabilecektim. Yine bölgemde bulunan ve bölgeme komşu bulunan illere de tebligatta bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre Ankara'da bulunan 20. Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile ve Diyarbakır'daki kolordu ile ve hemen bütün Anadolu sivil devlet yöneticileriyle iletişimde bulunabilecektim.

Bu geniş yetkinin, beni İstanbul'dan sürmek amacıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından bana nasıl verildiğini garipseyebilirsiniz! Derhal söylemeliyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Her ne olursa olsun benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri neden "Samsun ve yöresindeki karışıklığı yerinde görüp önlem almak için Samsun'a kadar gitmek" idi. Ben bu görevin yapılmasının bir makam ve yetki sahibi olmayı gerektirdiğini ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim amacımı bir dereceye kadar sezen kişilerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiye ilişkin talimatı da ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye nâzırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda mührünü basmıştır.

Genel Durumun Değerlendirilmesi

Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine maddi ve manevi olarak saldırı halinde, yok etmeye ve bölmeye karar vermişler. Padi-

şah ve halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, karanlık ve belirsizlik içinde olacakları bekliyor. Felaketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, bulundukları çevre ve hissedebildikleri etkilere göre kurtuluş çaresi olarak kabul ettikleri önlemlere girişiyor... Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Komutanlar ve subaylar, Dünya Savaşı'nın bunca güçlükleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri parçalanmış, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında beyinleri çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...

Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin ihanetinin farkında olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği dinsel ve geleneksel bağlarla bağlı ve sadık. Millet ve ordu kurtuluş çaresi düşünürken, bu kalıtsal alışkanlığın yönlendirmesiyle kendinden önce hilafet ve saltanatın kurtuluşunu düşünüyor. Halife ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrayacak yetenekte değil. Bu ilkeye karşı görüş belirtenlerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, istenmeyen adam olur.

Diğer önemli bir noktayı da söylemek lazımdır. Kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek esas gibi kabul olunmaktaydı. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kuruntusu hemen bütün beyinlerde yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken hepsini birden yenen, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında tekrar onlarla düşmanlığa yol açabilecek tutumlar takınmaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu görüşte olan yalnız sıradan halk değildi. Özellikle seçkin denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. Bir defa İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanca tavır alınmayacaktı ve Padişah ve Halife'ye canla başla bağlı ve sadık kalmak asıl olacaktı.

Düşünülen Kurtuluş Çareleri

Bu durum karşısında kurtuluş için nasıl bir karar akla gelebilirdi?

Açıkladığım bilgi ve gözlemlere göre üç çeşit karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, İngiltere himayesini talep etmek.

İkincisi, Amerika mandasını talep etmek.

Bu iki görüşte olanlar, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde korunmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesinin çeşitli devletler arasında bölüşülmesindense bütün halinde bir devletin himayesi altında bulunmasını tercih edenlerdir.

Üçüncü karar: Yerel kurtuluş çarelerine yöneliktir. Örneğin bazı bölgeler, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı varsayımına karşı ondan ayrılmamak önlemlerini almaya girişiyor. Bazı bölgeler de Osmanlı Devleti'nin yok olacağını ve Osmanlı ülkesinin paylaşılacağını oldubitti olarak kabul ederek, kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç tür kararın gerekçesi, vermiş olduğum açıklamalar arasında vardır.

Benim Kararım

Ben bu kararların hiçbirinde bir doğruluk bulamadım. Çünkü bu kararların dayandığı bütün kanıtlar ve mantıklar çürüktü, esassızdı. Gerçekte, içinde bulunduğumuz tarihte Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı ülkesi tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son sorun, bunun da paylaşılmasını sağlamaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi içeriği kalmamış birtakım anlamsız sözlerden ibaretti.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ve ne yardım talep edilmek isteniyordu?

O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi?

Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli egemenliğe dayalı, koşulsuz bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!

İşte, daha, İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Ya İstiklâl ya Ölüm

Bu kararın dayandığı en kuvvetli düşünce ve mantık şu idi:

Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlığa kavuşmakla sağlanabilirdi. Ne kadar zengin ve refah içinde olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, uygar insanlık karşısında uşak olmak düzeyinden yüksek bir davranışa layık görülemez.

Yabancı bir devletin himayesini kabul etmek, insanlık niteliğinden sıyrılmayı, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de bu derece düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türk'ün onuru ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun daha iyidir!

Bu nedenle, ya istiklâl ya ölüm!

İşte gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için bu kararın uygulamasında başarısızlığa uğranacağını farz edelim! Ne olacaktı? Tutsaklık!

Peki efendim. Diğer kararlara boyun eğme durumunda sonuç bunun aynısı değil miydi?

Şu fark ile ki, bağımsızlığı için ölümü göze alan millet, insanlık onur ve şerefinin gereği olan bütün fedakârlığı yapmakla teselli bulur ve doğal olarak tutsaklık zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, onursuz bir millete göre dost ve düşman gözünde yeri farklı olur.

Sonra Osmanlı hanedan ve saltanatını sürdürmeye çalışmak, elbette Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemekti. Çünkü millet her türlü fedakârlığı sarf ederek bağımsızlığına kavuşsa da, saltanat devam ettiği takdirde, bu bağımsızlığa güvence altında olduğu gözüyle bakılamazdı. Artık vatanla, milletle hiçbir ilgisi kalmamış vicdansız bir sürü çılgının, devlet ve milletin bağımsızlığının ve onurunun koruyucusu olduğu nasıl kabul edilebilirdi?

Hilafetin durumuna gelince, bilim ve tekniğin ışıklara boğduğu gerçek çağdaş dünyada gülünç görülmekten başka bir konumu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın uygulanması için henüz milletin alışık olmadığı konulara değinmek gerekiyordu. Herkesçe söz konusu olmasında büyük sakıncalar görülen konulardan söz edilmesinde büyük zorunluluk bulunuyordu.

Osmanlı Hükümeti'ne, Osmanlı Padişahı'na ve Müslümanların Halifesi'ne isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek gerekiyordu.

Uygulama Aşamaları

Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silahlı olarak karşı koymak ve

onlarla savaşmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gerek ve zorunluluklarını ilk gününde dile getirmek, elbette doğru olamazdı. Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve aşamalı olarak yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz yıllık eylem ve işlerimiz bir mantık zincirinde yorumlanırsa, ilk günden bugüne kadar izlediğimiz yolun ilk kararın çizgisinden ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Burada, akıllara gelme ihtimali bulunan bazı kuşku düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için bir gerçeği beraber araştırmalıyız. Ortaya çıkan milli mücadele, düşman istilasına karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef saydığı halde, bu milli mücadelenin başarıya ulaştıkça evre evre bugünkü döneme kadar milletin kendi yönetiminin bütün esas ve biçimlerini gerçekleştirmesi doğal ve kaçınılmaz tarihsel bir seyir idi. Bu kaçınılmaz tarihsel seyri geleneksel alışkanlıklarıyla derhal sezen hanedan ilk andan itibaren milli mücadelenin amansız düşmanı oldu. Bu kaçınılmaz tarihsel seyri ilk anda ben de gördüm ve sezdim. Fakat sonuna kadar kapsamı genişleyen bu sezişimizi ilk anda bütün yönleriyle açıklayıp anlatamadık. Gelecekteki olasılıklar üzerine fazla sözler, giriştiğimiz gerçek ve somut mücadeleye hayal niteliği verebilirdi. Dış tehlikenin yakın etkilerinden etkilenenler arasında, geleneklerine ve düşünce yeteneklerine ve psikolojilerine aykırı değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda karşı koymalarına yol açabilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her evreyi vakti geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişimi için en güvenlikli yol buydu. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kişilerden bazılarıyla aramızda, zaman zaman ilkelerde, işlemlerde, uygulamalarda esaslı ve ikincil birtakım anlaşmazlıklar, kırgınlıklar ve hatta ayrılıkların da nedeni ve açıklaması olmuştur. Milli mücadeleye birlikte başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet yasalarına kadar gelen gelişimlerinde, kendi düşünce ve duygularının sınırları bittikçe bana karşı koymaya başlamışlar ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktaları, aydınlanmanız için, kamuoyunun da aydınlanmasına neden olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeye çalışacağım.

Milli Sır

Bu son sözlerimi özetlemek gerekirse, diyebilirim ki, ben milletin vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişim yeteneğini, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak, teker teker, bütün toplumumuza uygulatmak zorundaydım.

Ordu ile Temas

Şimdi, ilk iş olmak üzere bütün ordu ile temas kurmak gerekiyordu.

Erzurum'da On Beşinci Kolordu komutanına 21 Mayıs 1919'da yazdığım bir şifrede "durumumuzun almakta olduğu vahim durumdan pek üzgün olduğumu; millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani görevi yakından, işbirliği ile, en iyi biçimde yerine getirmek mümkün olacağı görüşüyle bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an evvel Erzurum'a gitmek arzusunda bulunduğumu ve fakat Samsun ve yöresinin durumu asayişsizlik yüzünden fena bir duruma düşmekte bulunduğundan, buralarda birkaç gün kalmak zorunluluğu olduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden aydınlatacak noktalar varsa bildirilmesi"ni rica ettim.

Gerçekten de Samsun ve yöresinde Rum çetelerinin Müslüman halka saldırıları ve zaten araç ve gereçsiz bırakılmış devlet görevlilerinin yabancı müdahaleleri yüzünden hiçbir önlem alamaması durumu zorlaştırmıştı.

23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu komutanına, "Samsun'a geldiğimi ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğimi ve İzmir yöresine dair daha kolaylıkla alabileceği bilgilerden haberdar olmak istediğimi" bildirdim.

Amasya'dan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirne'de Birinci Kolordu komutanı olan Cafer Tayyar Bey'e şifre ile verdiğim direktifte esaslı olarak şu konuları kaydettim: "Milli bağımsızlığımızı boğan ve vatanın bölünme tehlikelerini hazırlayan İtilâf Devletleri'nin uygulamaları ve İstanbul Hükümeti'nin esir ve âciz durumunu biliyorsunuz."

"Milletin kaderini bu nitelikte bir hükümete teslim etmek, çöküşe boyun eğmektir."

"Trakya ve Anadolu milli örgütlerini birleştirmek ve milli sesini gür sesle dünyaya duyuracak güvenli bir yer olan Sivas'ta ortak ve kuvvetli bir heyet oluşturmak kararı alınmıştır."

"*Trakya-Paşaeli Cemiyeti*, yetkili olmamak üzere İstanbul'da bir heyet bulundurabilir."

"Ben İstanbul'dayken *Trakya Cemiyeti* üyelerinden bazılarıyla görüş alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi. Gerekenlerle gizli görüşerek derhal örgütleniniz ve benim yanıma da delege olarak değerli bir iki kişi gönderiniz. Onlar gelinceye kadar Edirne ilinin haklarının savunucusu olmak üzere beni vekil kabul ettiklerine dair imzaları altında bir belgeyi imzanızla şifreli telgrafla bildiriniz."

"Bağımsızlık amacına ulaşıncaya kadar, tamamıyla milletle birlikte, fedakârca çalışacağıma bütün kutsal bildiklerim adına yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesin kararımdır."

Trakya manevi kuvvetini güçlendirmek amacıyla bu talimata şu bilgileri de ekledim: Anadolu halkı baştan aşağı tek bir vücut haline getirildi. Kararlar, istisnasız bütün komuta kurulları ve arkadaşlarımızla ortaklaşa alınıyor. Vali ve mutasarrıfların tümü bizimle beraberdir. Anadolu'daki milli örgüt kaza ve nahiyelere kadar genişledi. İngiliz himayesi altında bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki propaganda ve yanlıları etkisiz hale getirildi, Kürtler Türklerle birlik oldu.

Yunan Ordusunun Manisa ve Aydın'ı İşgali

Bu tarihe kadar Yunan ordusunun Manisa ve Aydın dolaylarını da işgal ettini öğrendim. Fakat İzmir'de ve Aydın'da bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne halde olduklarına dair hiçbir taraftan henüz belirgin bir bilgiye ulaşamıyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvetlerin komutanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziran'da, 56. Fırka Komutanı Bekir Sami Bey'in iki gün önceki tarihli bir telgrafını aldım.

56. Fırka'ya İzmir'de Hürrem Bey adında biri komuta ediyormuş. Bu kişi ve İzmir'deki iki alayın arta kalanları, subaylarıyla beraber tümüne yakını esir olmuş. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanya'ya nakletmişler. Bekir Sami Bey bu kalanların komutasını üstlenmek üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey 27 Haziran 1919 tarihli telgrafında, 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi ancak 27 Haziran'da Bursa'ya vardığında alabildiğini söylüyor ve verdiği bilgi ve açıklamalarda "Milli

amaçları uygulamaya koyabilecek yeterli araçlar bulamadığımdan, fırkamı düzenlemeyi başarabilirsem daha iyi hizmetler yapılabileceğini gördüğümden 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa yönünde harekete mecbur oldum. Bununla birlikte birçok engele rağmen milli hareketin memleketin kurtuluşu için son derece gerekli olduğu düşüncesini her tarafa yaymayı başardım" diyor, görüş ve uygulamalarıma sağlam inancı olduğunu bildiriyor ve bu konuda hemen girişimlere başlayarak, Çine'de bulunan 57. Fırka'ya da emir vermemi ve kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu.

Milli Örgütlenmeler ve Milletin Uyarılması

İzmir'in ve bunu izleyen Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve yapılan saldırı ve zulümler hakkında henüz millet aydınlanmamış ve milli varlığa vurulan bu feci darbeye karşı açıkça bir tür üzüntü ve şikâyet ortaya konmamıştı. Milletin bu haksız darbe karşısında suskun ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde yorumlanamazdı. Onun için milleti uyarıp harekete getirmek lazımdı. Bu maksatla 28 Mayıs 1919'da valilere ve mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu ve Diyarbakır'a 13. Kolordu komutanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliği'ne şu bildiriyi yayınladım:

> İzmir'in ve ne yazık ki bunu izleyen Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık bir şekilde hissettirmiştir. Ülkemizin bütünlüğünü korumak için milli tepkinin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesi gereklidir. Milli yaşamı ve bağımsızlığı yaralayan işgal ve ilhak gibi olaylar, bütün milletin bağrını kanatmaktadır. Üzüntüler dindirilemiyor. Tahammül edilmesi ve sindirilmesi mümkün olamayan bu durumun derhal ortadan kaldırılması, bütün uygar milletlerle büyük devletlerden sabırsızlıkla adalet beklenmesi, önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli illere göre Pazartesi başlayıp Çarşamba günü büyük ve heyecanlı mitingler düzenlenmesiyle milli tepkinin gösterilmesi ve bunun bütün bağlı bölgelere de yayılması ve büyük devletlerin temsilcileriyle İstanbul'a etkili telgraflar çekilmesi ve yabancı olan yerlerde yabancıları da etkilemekle beraber milli tepkilerde terbiye ve sessizliğin bozulmaması ve Hıristiyan halka karşı bir saldırı olmaması ve düşmanca tavırlar alınmaması çok gereklidir. Sizin bu düşünceler etrafında hassas ve etkili bulunduğunuza, işin güzel yönetileceğine ve başarılarına inancım tamdır. Sonucun bildirilmesini rica ederim.

Mitingler

Verdiğim bu talimat üzerine her yerde mitingler yapılmaya başlandı.

Yalnız az sayıda yerde, bazı kuruntuların etkisiyle tereddüt edildiği anlaşılmıştır. Örneğin: On Beşinci Kolordu komutanının, Trabzon hakkında gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli telgraftan: "Miting esnasında Rumların münasebetsizliğine maruz kalınması ve hiç yoktan bir olay çıkması düşüncesinden dolayı mitinge karar verilmişken uygulamaya konulmadığı, miting kurulunun toplantısında Strati, Polidi'nin de hazır bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz sahilinde önemli bir merkez olduğundan, orada milli girişimler ve faaliyet konularında ikircikli hareket ve Yunanlılar aleyhinde milli tepki görüşmelerine Strati, Polidi Efendileri katmak gibi girişimin ciddiyetsizliğini gösteren gevşeklikler, doğaldır ki İstanbul ve düşmanlar için pek değerli ipuçları olarak kabul edilir.

Verdiğim talimattaki bakış açısını aleyhte kullanacak kadar yeteneklerini gösterenler de oldu. Örneğin, Sinop'a yeni atanan bir mutasarrıf, orada yapılan gösterileri bizzat yönetiyor ve miting kararlarını bizzat yazıp halka imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir suretini gönderiyor. Bu kişinin zavallı halka gürültü patırtı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde şu satırlar gizleniyordu: "Türkler gelişip ilerleyemedi ve Avrupa'nın uygar ilkelerini kabul edip özümseyemediyse bu da şimdiye kadar iyi bir yönetime sahip olamamasından ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve egemenliği altında olmak şartıyla Avrupa'nın denetiminde kurulacak bir yönetim ile yaşayabilir."

Sinop halkı adına İtilâf Devletleri temsilcilerine verilen 3 Haziran 1919 tarihli bu bildirinin altındaki imzalara göz gezdirirken müftü vekili efendinin imzasından sonra gördüğüm imza, sözünü ettiğim satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* başkan yardımcısı olan kişinin imzası idi.

Mitinglerin Yankıları

Her tarafta gösteriler yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün sonra, yani 31 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye nâzırının şu telgrafını aldım:

İngiltere Olağanüstü Komiserliği'nden Bâbıâli'ye resmen bildirilip Harbiye Nezareti'ne gönderilen notanın kopyası aşağıdadır:

1. Sivas'taki durum ve şehir merkezinde ya da bu şehrin yakınlarında çok sayıda yığılmakta olan Ermeni mültecilerinin esenliğine ilişkin son olarak oldukça endişeye yol açan haberler almış olduğumu bildiririm.
2. Bu nedenle askeri komutanın görev bölgesinde bulunan Ermenilerin korunmaları için bütün önlemlerin alınmasını emreden ve herhangi bir katliam ve kötü muamele yapıldığında kendisinin doğrudan doğruya sorumlu tutulacağını bildiren bir telgrafın Harbiye Nezareti'nce komutana ivedilikle çekilmesi için emir verilmesini sizden rica ederim.
3. Bu talimata benzer talimatın sivil yöneticilere de verilmesini ayrıca rica ederim.
4. Ülke içindeki asayişsizlik hakkında sizin ne derece haklı olarak endişe duyduğunuzu bildiğimden, ayrıca bu konuda işbirliği yapılacağına inanıyorum.
5. Söz konusu olan talimatın tarihi hakkında verilecek bilgiden memnun olacağımı bildiririm.

Sivas vali vekilinden 2 Haziran 1919 tarihli aldığım bir telgrafta da "Bugün Miralay Demange imzasıyla alınan telgrafta Aziziye'de İzmir'in işgali üzerine Hıristiyanların ölümle tehdit edildiği işitiliyor, size haber veriyorum ki, bu haller İtilâf askerleri tarafından ilinizin işgaline sebep olur" denilmekte idi.

Gerçekte ne Sivas'ta endişeye yol açacak bir durum vardı ve ne de Hıristiyanların ölüm ile tehdit edildiği doğruydu. Sorunu, milletçe yapılmaya başlanılan mitinglerden etkilenen ve bunu kendi isteklerine engel gören Hıristiyan azınlıkların, yabancıların dikkatini çekmek için bilerek yaptıkları dedikodu olarak kabul etmek lazımdır. Harbiye Nezareti'nin telgrafına verdiğim yanıtta şunları yazdım:

> Sivas ve yöresinde daha önce bulunan Ermenileri ve daha sonra gelen mültecileri rahatsız edecek hiçbir olay olmamıştır. Ne Sivas'ta ve ne de yöresinde endişelenecek hiçbir hal yoktur. Herkes sakince iş ve güçleriyle uğraşmaktadır. Bu nedenle İngiliz notasındaki istihbarat kaynağının ne olduğunu bilmem lazımdır. İzmir'in ve Manisa'nın işgali haberi üzerine Müslüman halkın yaptığı ve Hıristiyan halk hakkında hiçbir kötü düşünce taşımayan bu toplantılardan belki de bazıları ürkmüş olabilir. İtilâf Devletleri

> milletimizin haklarına ve bağımsızlığına saygı duydukça ve millet, vatanın bütünlüğünden emin bulundukça gayrimüslim azınlığın korkmasına hiçbir neden yoktur ve bu konuda devlete karşı her türlü sorumluluğu üstlenirim. Fakat bağımsızlığımızı ve milli varlığımızı yok etmeye yönelik olan bu işgal, suikast ve zulüm gibi İzmir yöresinde görülmekte olan eylemlerin benzerlerine karşı ne milletin heyecan ve üzüntüsünü ve ne de bunun tepkilerini engellemek ve durdurmak için kendimde ve herhangi bir kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden ortaya çıkacak olaylar karşısında da sorumluluk kabul edebilecek ne komutan ve ne de sivil memur ve ne de hükümet düşünebilirim.

Sadrazam Ferit Paşa'nın Paris'e daveti üzerine şunları yazmıştım:

> Sadrazam konferans huzurunda haklarımızı savunmak için doğaldır ki çaba harcayacaktır. Ancak milletçe kesinlikle savunulması beklenen haklar, özellikle iki noktada önemlidir. Birincisi, genel olarak devlet ve milletin tam bağımsızlığı. İkincisi de, vatanın asıl parçalarında çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir. Tersi durumda millet, gayet zor durumda ve telâfi edilemez oldubittiler karşısında kalabilir.

Sivas'ta Kongre Toplama Kararı

Anadolu'ya geçeli bir ay olmuştu. Bu sürede ordunun bütün birimleriyle bağlantı kurulmuş ve millet olabildiğince aydınlatılarak uyandırılmış, milli örgütlenme düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştı. Durumu artık bir komutan sıfatıyla yönetmeye imkân kalmamıştı. Yapılan davet emrine uymamakla beraber milli örgütlenmeyi sürdürmekte olduğuma göre kişisel olarak hükümete asi bir durumda bulunduğumdan kuşku duyulamazdı. Bundan başka ve özellikle uygulamaya karar verdiğim girişim ve uygulamaların esaslı ve şiddetli olacağını tahmin etmek güç değildi. Bu nedenle girişim ve uygulamaların bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak bir heyet adına olması çok gerekliydi.

Bu nedenle, 18 Haziran 1919 tarihinde Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulanma zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli milli örgütlerini birleştirerek bir merkezden yönetmek üzere Sivas'ta bir genel kurul toplamaktı. Bu amaç için yaverim Cevat Abbas Bey'e

21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da dikte ettiğim genelgenin esas noktaları şunlardı:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul Hükümeti üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir.
3. Milletin bağımsızlığını yine milletin kararlılığı kurtaracaktır.
4. Milletin durumunu göz önünde bulundurmak ve sesini dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir milli heyetin oluşturulması son derece gereklidir.
5. Anadolu'nun her yönden en güvenilir yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin hızlıca toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün illerden halkın güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en hızlı biçimde yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimale karşı bütün bunlar milli bir sır olarak gizli tutulmalı ve temsilciler gerekli yerlerde yolculuklarını kılık değiştirerek yapmalıdırlar.
8. Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar diğer illerin temsilcileri de Sivas'a ulaşabilirlerse Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas toplantısına katılmak üzere hareket eder.

Kongreye davet bildirisi sivil ve askeri makamlara şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı kişilere de gönderildi. Fakat bu kişilere ayrıca bir de genel mektup yazdım.

Bu mektupta söylediğim noktaları özetle tekrar edeceğim:

1. Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük amaçları hiçbir zaman kurtaramaz.
2. Bunlar ancak milletin bağrından doğan ortak bir güce dayanırsa kurtarıcı olabilir.
3. Zaten acı olan durumu öldürücü bir biçime koyan en büyük etken, İstanbul'daki karşı akımlar ve milli emelleri zararlı bir şekilde yalnızlaşmaya uğratan siyasal ve milli olmayan propagandalardır. Bunun cezalarını vatanımız aleyhinde pek bol olarak görmekteyiz.
4. Artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, bağlı olmak mecburiyetindedir.
5. Size düşen fedakârlık pek büyüktür.

Ali Kemal'in Genelgesi

25 Haziran'a kadar Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nezareti'nde bulunan Ali Kemal Bey, benim görevden alındığım ve artık benimle hiçbir resmi işleme girişmemek ve hiçbir isteğimi yerine getirmemek konusunda şifre ile bir genelge yayınlamıştı.

23 Haziran 1919 tarih ve 84 numaralı olan bu şifrenin içeriği, dikkat çekici bir anlayışı gösteren bir belgedir.

> Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber bugünün siyasetini yeterince bilmediği için, vatanseverliğine ve çalışkanlığına rağmen, yeni görevinde asla başarılı olamadı. İngiliz olağanüstü temsilcisinin talep ve ısrarıyla görevinden alındı ve alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok ortaya koydu. Redd-i İlhak cemiyetleri gibi Balıkesir ve Aydın yöresinde Müslüman halkı haksız olarak kırdırmaktan ve fakat bu vesileden yararlanarak halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve yasadışı olarak kurulan bazı kurullar için öteden beri çektiği telgraflarla da siyasal yanlışını yönetici olarak da artırdı. Onun İstanbul'a çağrılması Harbiye Nezareti'ne ait bir görevdir. Ancak Dahiliye Nezareti'nin size kesin emri artık o kişinin görevden alındığını bilmek, kendisiyle hiçbir resmi ilişkiye girmemek, hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir.

Bu telgraftan ben ancak Sivas'a ulaştığım 27 Haziran 1919 tarihinde haberdar oldum. Ali Kemal Bey 23 Haziran tarihinde bu genelge ile düşmanlara ve Padişah'a önemli bir hizmette bulunduktan sonra, 26 Haziran 1919 tarihinde hükümetten çekilmiştir.

Erzurum'a Hareket

Sivas'ta örgütler ve eylem tarzı hakkında gerekenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 Haziran gecesinin sabahında bir bayram günü, Sivas'tan Erzurum'a hareket edildi.

Bir haftalık zorlu bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü halkın ve askerlerin cidden samimi gösterileri arasında Erzurum'a ulaştık. İstanbul Hükümeti'nin hakkımızdaki olumsuz tebliğlerini denetlemek ve durdurmak için iletişim kanalı olan önemli merkezlerde önlemler alınması hakkında bütün komutanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim.

Vali Münir Bey, İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınmıştı. Hareket etmeyip Erzurum'da kalması hakkındaki emrim üzerine henüz Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis valiliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı şekilde Erzurum'da beni bekliyordu.

Bağımsızlık İçin Ortaya Atılma Kararı

Bu iki vali beylerle Kâzım Karabekir Paşa ve beraberimde bulunan Rauf Bey, Süreyya Bey, Kâzım Bey, Hüsrev Bey ve doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddi bir görüş alışverişinde bulunmayı uygun gördüm. Kendilerine genel ve özel durumu, izlenmesi gereken yolu anlattım. Bu arada en uygunsuz durumları ve genel, kişisel tehlikeleri, her ihtimale karşı yapılması zorunlu olan fedakârlığı açıkladım. Bir de, "Milli amaç için ortaya atılacakların bugün yok edilmesini düşünen yalnız saray, hükümet ve yabancılardır. Fakat bütün memleketin kandırılmasını ve tersine çevrilmesini de olası görmek lazımdır. Önder olacakların, her ne olursa olsun, amaçtan dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, amaç uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri gerekir. Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin harekete geçmemeleri elbette daha uygun olur. Yoksa bu durumda hem kendilerini ve hem de milleti kandırmış olurlar."

"Bir de söz konusu görev, resmi makam ve üniformaya sığınarak el altından çekip çevirmek değildir. Bu tarzın bir derecesi olabilir. Fakat artık o dönem geçmiştir. Açık olarak ortaya çıkmak ve milletin hakları adına yüksek sesle bağırmak ve bütün milleti bu sese ortak ettirmek lazımdır."

"Benim görevden alındığıma ve her türlü kötü sonuçlara mahkûm bulunduğuma kuşku yoktur. Benim ile açıkça işbirliği yapmak, aynı kötü sonuçları şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, söz konusu durumun istediği kişinin, diğer birçok bakımdan da mutlaka ben olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yalnız, her halde bu ülkenin çocuklarından birinin ortaya atılması zorunlu olmuştur. Benden başka bir arkadaşı da düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden istediği tarzda harekete uysun!" dedim.

Bu açıklamalardan sonra, gelişigüzel karar vermek uygun ola-

mayacağından bir müddet düşünmek ve özel görüş alışverişinde bulunabilmek için görüşmeye son verdim.

Tekrar toplandığımızda, işin başında benim devam etmemi ve kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını söylediler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddi bir mazereti dolayısıyla bir zaman için kendisinin görevden affını rica etti. Ben, biçimsel olarak görev ve askerlikten istifa ettikten sonra, tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi üst komutanmışım gibi emirlerime uyulmasının başarı için önemli gereklilik olduğunu söyledim. Bu da tamamen onaylandıktan sonra toplantıya son verildi.

İstanbul'da, Genelkurmay makamında, birbirlerinin yerine geçen Cevat ve Fevzi Paşalardan, barış hazırlıkları komisyonunda çalışan İsmet Bey'den başlayarak Erzurum'a gelinceye kadar her yerde temasta bulunduğum komutan, subay ve her türlü devlet adamı ve diğer kişilerle burada, Erzurum'da yaptığım gibi görüşmeler ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki yarar anlaşılıyordur.

Erzurum Kongresi Hazırlıkları

Erzurum'a gelişimin ilk günlerinde, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını sağlamak için alınacak önlemlerle uğraşmaya önem verdim.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin, 3 Mart 1919 tarihinde bir çalışma kurulu oluşturmak için kurulmuş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 senesi Temmuzu'nun onuncu günü Erzurum'da bir Doğu İlleri Kongresi toplama girişiminde bulundu. Benim henüz Amasya'da bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, Doğu illerinden temsilci göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. İllerden temsilci çağırmak için o tarihten itibaren benim Erzurum'a varışıma kadar ve ondan sonra da bu konuda olağanüstü çaba harcadı.

Fakat o günlerin koşulları içinde böyle bir amacın sağlanmasındaki zorluğun büyüklüğü kolaylıkla anlaşılabilir. Kongrenin toplanma günü olan 10 Temmuz yaklaştığı halde illerden beklenen temsilci seçilip gönderilmiyordu. Sonunda on üç gün gecikmeyle yeterli sayıda temsilci toplanıldı.

Biz bu işlerle meşgul olurken, bir taraftan da İstanbul'da Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşa'nın ve Padişah'ın, İstanbul'a dönüşümü sağlamak için sürüp giden aldatıcı telgraflarına da birer suretle yanıt vermekle zaman kaybediyorduk.

Resmi Görevden Ayrılış

Harbiye Nezareti, "İstanbul'a gel!" diyor. Padişah, "Önce hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma" diye başladı. Sonunda ikisi birlikte, "Mutlaka gelmelisin!" dedi. "Gelemem!" dedim. Sonunda 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla yapılan bir telgraflaşma sırasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden oyun sona erdi. İstanbul, benim o dakikada resmi görevime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 22.50'de Harbiye Nezareti'ne, saat 23.00'te Padişah'a görevimle beraber askerlikten istifamı bildiren telgrafları yolladım.

Bu durum tarafımdan ordulara ve millete bildirildi. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerden sıyrılarak, yalnız milletin şefkat ve cömertliğine güvenerek ve onun bitmez ışık ve güç kaynağından ilham ve kuvvet alarak vicdani görevimize devam ettik...

Biz 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinleyenlerin ve ilgili olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

Komutayı Terk Etmemek Emri

7 Temmuz 1919 tarihinde, şu genel tebligatta bulundum:

1. Bağımsızlığımızı koruma uğrunda oluşmuş olan milli kuvvetler, her türlü saldırıya karşı korunacaktır. Devlet ve milletin kaderine, milli irade etken ve hâkimdir. Ordu işbu milli iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.
2. Müfettiş ve komutanlar, herhangi bir nedenle komutadan düşürüldükleri takdirde kendilerinin yerine gelecek kişiler işbirliği yapılabilecek niteliklerde iseler komutayı onlara bırakacak, fakat etki alanlarında kalarak milli görevlerine devam edeceklerdir. Tersine bir durumda, yani bir ikinci İzmir olayına yol açabilecek kimselerin tayini halinde, komuta asla terk olunmayacak ve tüm müfettiş ve komutanlar tarafından, güvenin ortadan kalktığı ortaya konarak, yapılan işlem reddedilecek ve kabul edilmeyecektir.
3. Ülkemizi kolaylıkla işgal amacına yönelik olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından yapılan baskılar, hükümet herhangi bir milli ve askeri birliğimizi veya örgütümüzü kapatma emri verirse, kabul edilmeyecek ve uygulanmayacaktır.

4. Amaçları milli bağımsızlığın sağlanmasına yönelik olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin ve girişimlerinin zayıflamasına ve çözülmesine yol açacak herhangi bir etki ve müdahaleyi ordu, kesinlikle engelleyecektir.
5. Devlet ve milletin bağımsızlığını elde etme amacında bütün sivil devlet memurları, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin, ordu gibi, yasal destekçileridir.
6. Vatanın herhangi bir bölgesinde saldırı halinde, bütün millet haklarını savunmaya hazır olduğundan, bu gibi olaylar sırasında işbirliği için derhal her taraf birbirine en hızlı biçimde haber vererek ortaklaşa hareket sağlanacaktır.

Erzurumluların Yardımı

Askerlikten istifa ettikten sonra, Erzurum halkının ve *Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*'nin Erzurum şubesinin, hakkımda pek açık bir biçimde gösterdikleri güven ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz anıları burada anmayı görev bilirim.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli tezkerede, "cemiyetin başına geçmemi ve başkanlığı kabul etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere belirledikleri beş kişinin isimlerini" bildiriyorlardı.

Bu beş kişi; Raif Efendi, emekli Binbaşı Süleyman Bey, emekli Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak gazetesi müdürü Necati Bey, Dursunbeyzade Cevat Bey idi. Söz konusu tezkerede, Rauf Bey'in de başkan yardımcılığına seçildiği bildiriliyordu.

Erzurum şubesi, İstanbul'daki yönetim kurulu başkanlığına ulaştırmaya çalıştıkları bir telgrafla, "genel merkez adına görüş bildirme yetkisinin bana verildiğinin telgrafla bildirilmesini" de rica ettiler.

Bundan başka benim Erzurum Kongresi'ne girmemi kolaylaştırmak için kongreye Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş olan emekli Binbaşı Kâzım ve Dursunbeyzade Cevat Beyler temsilcilikten istifa ettiler.

Erzurum Kongresi

Erzurum Kongresi 1919 senesi Temmuzu'nun 23. günü, pek mütevazı bir okul salonunda toplandı. İlk günü beni başkanlığa seçtiler. Kongre heyetini durum ve bir dereceye kadar bakış açımız hakkında aydınlatmak için yaptığım konuşmada:

Tarih ve olayların yönlendirmesiyle, içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan heyecanlanmayacak hiçbir vatanseverin düşünülemeyeceğine işaret ettim. Ateşkes hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu yüzden vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflâsa mahkûm olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin kutsal değerlerini kurtarmak ve korumak konusunda son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü uygulayacak kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik ağı haline girmiş olan milli akımın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

Manevi kuvvetinin güçlenmesine neden olmak üzere de bütün ezilen milletlerin milli amaçlarına ulaşmak için –içinde bulunduğumuz tarihteki– eylemlerine dair bazı bilgileri özetledim.

Ve geleceğine hâkim bir milli iradenin ancak Anadolu'dan çıkabileceğini açıkladım ve milli iradeye dayanan bir Milli Meclis'in kurulmasını ve kuvvetini milli iradeden alacak bir hükümetin oluşturulmasını ilk hedef olarak gösterdim.

Erzurum Kongresi 14 gün devam etti. Çalışmalarının sonuçları belirlediği tüzük ve bu tüzüğün içeriğini ilan eden bildiride anlatılanlardan ibarettir.

Bu tüzük ve bildiri, zaman ve çevrenin gerektirdiği birtakım ikincil ve yüzeysel görüşleri bir yana koyarak incelenirse, birtakım kapsamlı ilkelere ve kararlara ulaşırız.

Bu ilke ve kararlar şunlardır:

1. Milli sınırlar içinde bulunan vatan her parçasıyla bir bütündür. Bir diğerinden ayrılmayı kabul etmez.

2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin çözülüp yok olması halinde millet, bir olarak karşı koyacak ve savunacaktır.

3. Vatanın ve bağımsızlığın sağlanması ve korunmasında İstanbul Hükümeti başarılı olamadığı takdirde, amaca ulaşmak için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri milli kongre tarafından seçilecektir. Kongre toplantı halinde değilse, bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.

4. Milli güçleri etken ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.

5. Hıristiyan azınlıklara siyasal egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.

6. Manda ve himaye kabul olunamaz.

7. Milli Meclis'in derhal toplanmasını ve hükümet icraatlarının Meclis'in denetimine konulmasını sağlamak için çalışılacaktır.

Bu ilkeler ve bu kararlar çeşitli biçimlerde görülmüşlerse de, asla asıl niteliklerini değiştirmeksizin uygulanabilmişlerdir.

Biz kongrede özetlediğim bu kararları ve bu ilkeleri belirlemeye çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım demeçler yayınlıyordu. Bu demeçlere, Sadrazam'ın milleti jurnallemesi dense yerinde olur. 23 Temmuz 1919 tarihli ajansla, dünyaya şunu ilan ediyordu: "Anadolu'da karışıklık çıktı. Anayasaya aykırı olarak Meclis adı altında toplantılar yapılıyor. Bu hareketin sivil ve askeri devlet görevlileri tarafından engellenmesi gerekir."

Buna karşı gerekli önlemler alındı ve Meclis'in toplanması istendi.

Ağustos'un yedinci günü kongre üyelerine:

"Esaslı kararlar alındığını ve dünyaya milletimizin varlığının ve birliğinin gösterildiğini" söyledim ve "Tarih, bu kongremizi az rastlanır ve büyük bir iş olarak kaydedecektir" dedim.

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını, zaman ve olayların kanıtlamış olduğuna inanıyorum.

Erzurum Kongresi, tüzüğü gereğince temsilciler kurulu (Heyet-i Temsiliye) seçmiştir.

Erzurum Kongresi'nde Kuşkular

Benim bu Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemem üzerinde düşünülmüş olduğu gibi, kongreye girdikten sonra da başkan olup olmamam üzerinde kuşkularını gösterenler bulunmuştur. Bu kuşkuları gösterenlerin bir bölümünün görüşleri iyi niyet ve samimiyetlerinden kaynaklandığı halde, diğer bazı kimselerin bu konuda tamamen samimiyetten uzak, tersine kötü amaçlar izlediklerinden daha o zaman kuşkum kalmamıştı. Mesela, düşman casusu olup, her nasılsa Trabzon'da bir yerden kendini kongreye üye seçtirip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun arkadaşları gibi. Bu kişinin daha sonra Trabzon'da ve oradan kaçtıktan sonra İstanbul'daki eylemleri bunu kanıtlamıştır.

Kongrenin sonlanmasından iki üç gün önce diğer bir tartışma başlamıştı. Bazı samimi arkadaşlarım, benim Heyet-i Temsiliye'ye katılarak açıkça çalışmamı sakıncalı görüyorlardı. Görüşleri şöyle

özetlenebilir: "Milli girişim ve eylemlerin bütün anlamıyla milletten doğduğunu, gerçekten milli olduğunu göstermek gereklidir. Bu takdirde girişimler daha güçlü olur ve kimsenin yanlış yorumuna ve özellikle yabancıların olumsuz düşüncelerine yer bırakmaz. Fakat tanınmış ve özellikle de İstanbul Hükümeti'ne ve hilafet ve saltanata karşı isyan eder konumda bulunan, hücuma uğrayacak benim gibi bir adamın, bütün bu milli girişimin başında bulunduğu görülürse, eylemin milli amaçlara dayalı olmaktan çok özel çıkarlara dayandığı sanılabilir. Bu nedenle, Heyet-i Temsiliye, illerden seçilen kişilerden oluşmalıdır. Ancak bu biçimde, milli bir kuvvet gösterilebilir."

Bu görüşün doğru olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de bu görüşe karşı düşüncelerimi dayandırdığım noktaları sayayım: Öncelikle ben, kesinlikle kongreye girmeli ve onu yönetmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin, milli iradenin faaliyete geçirilmesine ve milletin bizzat fiilen ve silahlı olarak önlemler almaya başlamasına inanıyordum. Bu esaslı noktaları öne çıkarmak için kongre üyelerini aydınlatmak ve bizzat yönetmeyi çok gerekli görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin, daha önce açıkladığım kararlarını, herhangi bir temsilciler kurulunun uygulayabileceğine benim güvenim olmadığını itiraf ederim. Nitekim zaman ve olaylar beni doğrulamıştır. Bundan başka, daha Amasya'da iken kararlaştırılan ve bütün millete duyurulan Sivas Kongresi'nin toplanmasını sağlamak, bütün milleti ve ülkeyi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra, yalnız Doğu bölgesini değil, vatanın her köşesini aynı dikkat ve hassasiyetle savunmak ve kurtuluş çarelerini bulmak için çalışabileceğine inanmadığımı açıkça söylemek zorundayım. Çünkü böyle düşünseydim, benim işe giriştiğim güne kadar girişimlerde bulunanların çalışmalarını bekleyerek askerlikten istifa etmemek yolunu bulurdum. Hükümet, Padişah ve Halife'ye karşı isyana lüzum görmezdim. Tersine, ben de, bazı ikiyüzlüler ve iki taraflı davrananlar gibi, görünüşte pek gösterişli olan, o günün ordu müfettişliği ve padişah yaverliği sıfatını taşımaya devam ederdim. Gerçi, benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün milli ve askeri harekâtın başına geçmemde kuşkusuz sakınca vardı. Fakat o sakınca, başarısızlık halinde herkesten önce ve herkesten çok en büyük sıkıntılara ve acılara düşmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin ölüm kalım savaşı söz konusu olurken, vatanseverim diyenlerin kendi sonlarını düşünmesi gerekir mi?

Ben, bazı arkadaşların görüş ve kuruntularına boyun eğseydim, iki bakımdan büyük sakıncalar doğacaktı. Birincisi, görüşlerimde, kararlarımda ve bütün kimliğimde isabetsizlik ve güçsüzlük olduğunu itiraf etmek ki, bu konu, benim vicdanen üstlendiğim görev bakımından büyük bir yanlış olurdu.

Tarih karşı çıkılmaz bir şekilde kanıtlamıştır ki, büyük sorunlarda başarı için, yetenek ve sarsılmaz gücü olan bir önderin varlığı zorunludur. Bütün devlet adamları umutsuzluk ve yetersizlik içinde... Bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her vatanseverim diyen bin bir çeşit kişinin, bin bir türlü hareket ettiği karmaşalarda, gereksiz tartışmalarla, doğru ve özellikle güçlü olarak yürümek ve en sonunda çok zor olan hedefe ulaşmak mümkün müdür? Tarihte bu biçimde esenliğe kavuşmuş bir toplum gösterilebilir mi? İkincisi, millet, memleket, siyaset ve ordu yönetmemiş ve denenmemiş gelişigüzel kişilerden, örneğin Erzincanlı bir Nakşî şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da oluşabilecek herhangi bir kurula, söz konusu görev bırakılabilir miydi? Ve bırakıldığı takdirde, ülke ve milleti kurtaracağız, dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi kandırmış olmak gibi bir yanlışa düşmüş olmayacak mıydık? Bu nitelikte bir heyete perde arkasından yardım edilebileceği söz konusu olsa da, bu yol, güvenilir sayılabilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile artık bugün dünyaca yadsınamaz gerçekler olduğuna asla kuşku yoktur. Yine de ben, bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı anılar ve belgelerle de burada tekrar etmeyi, gelecek kuşakların toplumsal ve siyasal anlayışını güçlendirmek bakımından bir görev sayarım.

Kongre bildirisi, yurt içinde her tarafa ve yabancı temsilciliklerine çeşitli araçlarla duyuruldu. Tüzük de komutanlara ve diğer güvenilir makamlara parça parça şifre ile verilerek bulundukları yerlerde basılıp dağıtılması sağlanmaya çalışıldı. Bu iş günlerce devam etti. Bununla ilgili olarak Sivas'ta Üçüncü Kolordu komutanı Salâhattin Bey'den aldığım, 22 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta, "tüzüğün ikinci ve dördüncü maddelerinin yayınını sakıncalı gördüğü, bir kere daha incelenmesi gerektiği" bildiriliyordu.

İkinci madde – Birlik olarak savunma ve karşı koyma ilkesinin kabul edildiğine;

Dördüncü madde – Geçici yönetim kurulabileceğine ilişkin maddelerdir.

Karakol Cemiyeti

Biz Erzurum'da, kongre kararlarının her tarafça anlaşılmasına ve hep birlikte uygulanmasına çalışılmasını isterken, "*Karakol Cemiyeti*'nin kuruluş tüzüğü" ve "*Karakol Cemiyeti* genel çalışma yönergesi" diye basılı birtakım belgenin, bütün orduya, komutan, subay herkese dağıtıldığını öğrendik.

Bu tüzüğü okuyan, bana en yakın komutanlar dahi bu teşebbüsü şahsıma atfederek birçok şüphe ve tereddütlere düşmüşler. Benim bir yandan kongrelerle açık ve milli ortak çalışmalar yaparken, bir yandan da gizli ve korkunç bir komite kurmakta olduğumu düşünmüşler. Gerçekten de bu kuruluş ve girişimi yapanlar, ki İstanbul'da bulunuyorlarmış, girişimlerini benim adımı kullanarak yapmaktaymışlar.

Karakol Cemiyeti'nin tüzüğüne göre, genel merkez üyeleri ve sayıları ve toplanma yerleri ve tarzları, seçilme biçimleri ve görevlendirilmeleri çok gizli bir sır gibi tutulur.

Bir de en ufak sırrı açıklayan veya *Karakol Cemiyeti*'ne tehlike ve hatta tehlikeye yol açabilecek bir kuşku getiren olursa derhal idam olunur.

Tüzükte "bir milli ordudan" söz ediliyor ve "Bu ordunun başkomutanı ve büyük kurmay yönetimi, ordu ve kolordu ve fırka komutanları ve kurmayları seçilmiş ve atanmış olup gizli tutulur. Bunlar, görevlerini gizli olarak görürler" açıklaması okunur.

Derhal komutanları uyardım ve bu tüzük ve yönergeyi asla uygulamamaları gerektiğini ve girişimin kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim.

Sivas'a vardığımda sonra oraya gelen Kara Vasıf Bey'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı arkadaşları imiş.

Her halde, bu hareket tarzı doğru değildi. Herkesi idam ile tehdit ederek bilinmeyen bir merkeze, bilinmeyen bir başkomutana, bilinmeyen birtakım komutanlara itaate mecbur kılmaya kalkışmak çok tehlikeliydi. Gerçekten de derhal bütün ordu üyelerinde birbirine karşı bir güvensizlik ve korku başladı. Örneğin herhangi bir kolordu komutanının, benim komuta etmekte olduğum kolordunun acaba gizli komutanı kimdir? Bu gizli komutan acaba ne zaman ve nasıl komutaya el koyacak? Ve acaba bana nasıl davranacak? gibi birtakım kuruntulara kapılması olasıydı.

Sivas'ta Kara Vasıf Bey'e, gizli merkezin, gizli başkumandanın

ve gizli büyük kurmay kurulunun kimler olduğunu sorduğum zaman, "hepsi siz ve arkadaşlarınızdır" yanıtını vermişti. Bu beni büsbütün şaşırtmıştı.

Bu yanıt, elbette makul ve mantıklı olamazdı. Çünkü bana asla böyle bir düzenlemeden ve kuruluştan kimse söz etmiş ve onayımı almış değildi.

Bu derneğin daha sonra, özellikle İstanbul'da adını koruyarak faaliyetini sürdürmeye çalışmış olduğu anlaşıldıktan sonra, kuruluşunda ve buna ilişkin bize verilmiş olan bilgilerde samimiyet yoktu.

Damat Ferit'e Çektiğim Şifre

İstanbul Hükümeti'ni milli girişimlere engel olmaktan vazgeçirmek, başarıya ulaşmayı kolaylaştırıp hızlandıracağından, önemliydi. Bu görüş ile Ferit Paşa'nın doğal olarak hiçbir şeyi başaramayarak, adeta aşağılanmış bir biçimde İstanbul'a dönüşünden yararlanarak, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir telgraf çektim. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardı:

> Mösyö Clemenceau'nun size yazdığı yanıtı okuduktan sonra, İstanbul'a nasıl bir acı yüklenerek döndüğünüzü anlayabiliyorum. Ülkemizi bölme ve yok etme görüşünü bu kadar belirgin ve onur kırıcı olarak gösteren bir ifade karşısında titremeyecek tek bir kişi düşenemem. Allaha dua edelim ki, milletimiz ruhundaki kararlılık ve kahramanlıkla tarihsel yaşamını ve varlığını, ne kadere boyun eğmeye, ne de böyle cellatça yargılara hiçbir zaman kurban etmeyecektir.
>
> Şimdi pek eminim ki, siz bugünkü durumu, devlet ve milletin gerçek çıkarlarını üç ay önceki gibi görmüyorsunuzdur.
>
> Dokuz aydan beri iş başına gelen kabinelerin daima, birbirinden fazla güçsüzleşmesi ve sonunda ne yazık ki artık felçli bir hale gelmesi milli onur karşısında pek üzücü oluyor. Muhakkaktır ki, vatan ve milletin geleceği için içeride ve dışarıda sözüne kulak verilmek, mutlaka milli iradeye dayanmakla olabilir.
>
> İngilizlerin gösterdikleri yolda kurtuluş çaresi aramak da saçmadır ve sonu başarısızlıktır. Bununla birlikte, İngilizler en son kuvvetin millette olduğunu kabul ederek, hiçbir dayanağı olmayan ve millet adına hiçbir söz veremeyen ve verse bile milletçe uyulmayacak olan bir hükümetle sonuca varılamayacağına inanmışlardır.
>
> İstanbul Hükümeti meşru olan milli akıma karşı engelle-

melerden vazgeçerek Kuvâ-yı Milliye'ye dayanmalı ve her türlü girişimlerinde milli amacı yolgösterici kabul etmelidir. Bunun için de milli varlığı ve iradeyi temsil edecek olan Meclis-i Mebusan'ın en kısa bir zamanda toplanmasını sağlasın!

Sivas Kongresi Hazırlıkları

Sivas'ta toplamaya çalıştığımız kongreye her taraftan delegeler seçtirmek ve onların Sivas'a gelmelerini sağlamak için daha Amasya'da başlamış olan çalışma ve yazışmalar devam ediyordu. Bütün komutanlar ve her tarafta birçok vatansever olağanüstü çaba harcıyorlardı. Fakat yine her tarafta olumsuz ve karşıt propagandalar ve özellikle İstanbul Hükümeti'nin engelleyici önlemleri, işi güçleştiriyordu.

Bazı yerlerden hem delege ve hem de manevi gücümüzü kıracak ve herkesi umutsuzluğa sokacak yanıtlar veriyorlardı. Örneğin, Yirminci Kolordu komutanı adına Kurmay Başkanı Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan alınan bilgiyi içeren 9 Ağustos 1919 tarihli telgrafında şu maddeler, dikkat çekici görüldü:

"1. İstanbul delege göndermiyor. Oradaki uygulamayı onaylamakla birlikte atak bir duruma girmeyi istemiyor.

2. İstanbul'dan delege göndermek imkânsızdır. Önerilen kişilerin orada verimli, başarılı iş göreceklerine güvenilmediğinden dolayı, boşuna masraf etmemek ve yolculuk zorluklarına katlanmamak için hareket etmiyorlar. (Biliniyor ki bazı kişileri özel mektupla da davet etmiştik.)"

Biz, her taraftan delege seçmek ve göndermekte tesadüf edilen zorlukların üstesinden gelmeye çalışırken, diğer taraftan, en güvenilir olmak üzere kongreye toplantı yeri seçtiğimiz Sivas'ta da bir telaş ve heyecan başladı.

Erzurum'dan Ayrılma

Sonunda, Ağustos içinde, her taraftan birtakım delegelerin Sivas'a doğru hareket ettikleri ve bir bölümünün Sivas'a ulaştıkları anlaşıldı. Sivas'a gelen delegeler tarafından Sivas'a ne zaman hareket edeceğimiz sorulmaya başlandı.

Artık, Erzurum'dan ayrılmak gerekiyordu. Fakat şimdiye kadar verdiğim bilgilerden anlaşılmıştır ki, Sivas Kongresi, Doğu ve Batı illerinin ve Trakya'nın, yani bütün ülkenin birliğini sağlamaya çalışacaktı. Bu nedenle Doğu illerinin delegelerinin bu kongrede

bulunması gerekirdi. Bu illerden, Sivas Kongresi için delegeler seçtirmeye kalkışmak pratik olmayan bir yoldu. Erzurum Kongresi'ni toplayan delegeleri Sivas'a yollamaya kalkışmanın da mümkün olamayacağı anlaşılıyordu. Zaten *Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk*'u adına bölgelerinden yetki almış olan bu delegelerin daha genel bir amaca hizmet için yetkileri de yoktu. Aynı bakış açısından, Erzurum Kongresi'nin Sivas Kongresi'ne Doğu illeri adına bir temsilciler kurulu göndermeye yetkisi olamayacağı da ortadaydı.

Yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne kadar pratik değilse, birtakım kuramlar çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar pratik değildi.

En basit ve pratik çare, *Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* Heyet-i Temsiliye'sini Sivas'a götürüp kongreye katmaktı.

Sonunda, Heyet-i Temsiliye üyeleri olarak, Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sivas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk ve Sivas Kongresi'ni oluşturan delegelerin belgelerinin incelenmesi gereği duyulduğu zaman ben, orada şöyle bir belge yazdım ve altını Heyet-i Temsiliye mührüyle mühürledim.

"Heyet-i Temsiliye'den:
Mustafa Kemal Paşa
Rauf Bey
Ulemadan Raif Efendi
Şeyh Fevzi Efendi
Bekir Sami Bey
Yukarıda adları yazılı kişiler, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce görevlendirilmiştir."

Erzurum'dan ayrıldığımız tarih 29 Ağustos 1919'dur.

Sivas'a Varış

2 Eylül 1919 günü Sivas'a ulaştık. Halkın şehrin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak gösterileriyle karşılandık.

Üçüncü Kolordu komutanı olan Salâhattin Bey, Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, kongreye gelen delegelerin yerleştirilmesinde ve Heyet-i Temsiliye için lise binasının ve kongre yapılacak salonun hazırlanmasında ve her türlü önlemlerin alınmasında, konukseverliğe örnek olacak biçimde olağanüstü çalışmışlardı.

Bizden önce gelen delegeler, gelmemizi beklerlerken, aralarında toplantılar yapmışlar ve bazı hazırlık projeleri kaleme almışlar.

Varışımızdan sonra da bazı özel toplantılar ve görüşmeler olmuş ve bu defa bazı kararlar da verilmiş.

Sivas Kongresi Açılıyor

Sivas Kongresi, 1919 Eylülü'nün 4. Perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı.

Öğleden önce, delegeler arasında bulunan ve öteden beri şahsen tanıdığım Hüsrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir bilgi verdi: "Rauf Bey ve diğer bazı kişiler, Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı yapmışlar ve beni başkan yapmamaya karar vermişler."

Arkadaşların, özellikle Rauf Bey'in böyle bir hareketine asla ihtimal vermedim ve Hüsrev Sami Bey'i, itiraf edeyim ki biraz ciddi olarak, böyle anlamsız sözleri bana ulaştırmaması konusunda uyardım. Verdiği haberin aslı olma imkânı ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında yanlış anlaşılmaya yol açacak sözlerin kullanılmasının doğru olmadığını da ekledim.

Ben bu kongrede başkanlık sorununa önem vermiyordum. Başkanlığa, belki yaşlı bir kişinin getirilmesinin uygun olacağını düşünüyordum. Bu maksatla bazı arkadaşların da görüşlerini sordum. Bu arada, kongre salonuna girmeden önce koridorda Rauf Bey'e rastladım. "Kimi başkan yapalım?" dedim. Rauf Bey, adeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir dille: "Sen başkan olmamalısın!" dedi. Derhal Hüsrev Sami Bey'in verdiği bilginin doğruluğuna inandım ve doğal olarak çok üzüldüm. Gerçi, Erzurum Kongresi'nde de benim başkanlığımı sakıncalı görenler vardı. Fakat onların nasıl insanlar olduğunu açıklamıştım. Bu defa en yakın arkadaşlarımın aynı görüşü ortaya koymaları beni düşündürdü. Rauf Bey'e: "Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde verdiğiniz kararı bana bildiriyorsun" dedim ve yanıtını beklemeden yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.

Kongrenin açılışından sonra ilk söz alan bir kişinin, kongre tutanaklarında bulunan şu sözlerini işittik.

"Efendim, şimdi doğaldır, başkanlık sorunu söz konusu olacak. Ben başkanlığın birer gün ya da birer hafta sürmek üzere dönüşümlü olmasını ve üyeler ya da temsil edilen il ve sancak isimlerinin baş harflerine göre harf sırasıyla başkanlık yapılmasını öneriyorum."

Garip rastlantıdır ki, bu öneriyi yapanın temsil ettiği ilin ismi "a" ile başladığı gibi, isminin de ilk harfi "a" ile başlıyordu. Ben, davet sahibi sıfatıyla bir nutuk söyleyerek, kongreyi açtıktan sonra, geçici olarak başkanlık kürsüsünde bulunuyordum.

"Bu neden icap ediyor, efendim?" diye sordum.

Öneriyi yapan "Böylece işin içine kişisellik karışmamış olacağı gibi, dışarıya karşı da, eşitliğe uyduğumuzdan, iyi bir etki bırakır" dedi.

Ben vatanın, öneriyi yapanla birlikte bütün milletin, hepimizin nasıl bir felaket içinde bulunduğumuzu göz önüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım girişimleri, sonsuz güçlük ve engellere karşın maddi, manevi bütün varlığımla uygulamaya koymaya çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım, daha dün İstanbul'dan gelmiş ve doğal olarak durumun iç yüzünü bilmeyen, saygı duyduğum yaşlı bir kişinin diliyle bana, kişisellikten söz ediyorlar.

Bu öneriyi oylamaya koydum. Çoğunlukla reddettiler ve başkanlık seçimini gizli oylamayla yaptım. Üç oy hariç beni başkan seçtiler.

Sivas Kongresi'nde Yapılanlar

Sonunda, kongrenin dördüncü günü asıl amacı konuşmaya başladık ve aynı günde, Erzurum Kongresi tüzüğünü görüştük ve sonuçlandırdık. Bunun nedeni, Erzurum Kongresi tüzüğünde yapılması gereken değişiklikleri zaten hazırlamış ve gerekenleri bilgilendirmiş olmamızdı.

Yine de yapılan değişiklik, daha sonra bazı itirazlar ve anlaşmazlıklar ve birçok yazışma ve tartışmaya neden olduğu için, bu değiştirilen noktaların önemlilerine değineceğim:

1. Derneğin unvanı "*Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" idi. "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" oldu.

2. "Heyet-i Temsiliye, Doğu Anadolu'nun tümünü temsil eder" yerine "Heyet-i Temsiliye vatanın tümünü temsil eder" dendi. Üyelere altı kişi daha eklendi.

3. "Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik kurulmasına yönelik olarak göreceğimizden, birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir" yerine "Her türlü işgal ve müdahalenin ve özellikle Rumluk ve Ermenilik kurmaya yönelik hareketlerin reddedilmesi konularında, birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir" dendi.

Bu iki cümledeki fark, anlam bakımından doğaldır ki pek büyüktür. Birincisinde İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanca konum ve karşı çıkış dile getirilmiyor. İkincisinde bu yön açıklık kazanıyor.

4. Tüzükte, dördüncü maddeyi oluşturan sorun büyük tartışmalara yol açtı. Madde şu idi:

"Osmanlı Hükümeti'nin uluslararası bir baskı karşısında buraları (yani Doğu illerini) bırakmak ve ihmal etmek zorunda bulunduğu anlaşıldığında alınacak yönetsel, siyasal, askeri konumların belirlenmesi" yani geçici yönetim kurmak sorunu.

Sivas Kongresi tüzüğünde bu maddedeki "buraları" yerine "ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ve ihmal etmek..." biçiminde kapsayıcı bir kayıt kondu.

Amerika Mandası İçin Propagandalar

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında, Amerika mandası sorunu konuşuldu.

Birçok kişi söz aldı. Kimseye söz vermeden önce başkan kürsüsünden, tutanaklarda bulunan şu kısa görüşü ortaya koydum: Bu raporda örneğin Mister Brown'dan söz edilmekte ve elli bin kişilik bir işçi ordusu getirileceğini söylediği belirtilmektedir.

Mister Brown: "Ben hiçbir resmi sıfat ile görüşmüyorum, tamamıyla özel olarak görüşüyorum" diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika adına değil, kendi adınadır. Mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! "Manda, siz ne derseniz odur!" diyor. Bu raporda önemli olarak manda sorunu vardır.

Daha sonra Vasıf Bey önce mandanın tanımı hakkında uzun bir konuşma yaptı. Diğerlerine sözü bıraktı. Tekrar söz aldı ve "Bir kere esas olarak mandayı kabul edelim de koşulları hakkında daha sonra görüşürüz" dedi.

Üyelerden Macit Bey adında bir kişi:

"Genel kurulca asıl görüşülecek sorun şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız, mandayı ne biçimde anlayarak, mandaterle nasıl görüşeceğiz? Mandater kim olacaktır? Asıl sorun budur" tarzında sözler söyledi. Ben, başkanlık kürsüsünden:

"Sanırım bu rapordan iki görüş ortaya çıkıyor: Bunların birincisi, devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçememesi ve ikincisi de devlet ve milletin dış güçlerin baskısına karşı bir yardım ve

destek ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl kuşku duyulan nokta budur. İzin verirseniz, bu konuyu iyice incelemek için öneri komisyonuna gönderelim. Daha sonra sizlere sunalım. Her halde iç ve dış bağımsızlığımızı kaybetmek istemiyoruz" dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey: "Üstlendiğimiz görev çok ağır; boş tartışmalara ayıracak hiçbir dakikamız yoktur. Bu raporumuzu görüşelim ve hızlıca, zaman kaybetmeksizin bir karar alalım" dedi. Ben, başkanlık kürsüsünden, "Bu sorunu başkan olarak açıklayayım (ben aynı zamanda öneri komisyonu başkanıydım): Bu rapor komisyonda okundu, görüşüldü ve tartışıldı; fakat kesin karar verecek biçimde bir görüş oluşmadı; önce genel kurulda okunmaksızın öneri komisyona gönderilmişti. Bu nedenle bir defa da burada okunup genel kurulun bakış açısı ortaya çıktıktan sonra tekrar komisyona gönderilerek kesin kararı vermek istemiştik" dedim. İsmail Fazıl Paşa da söz alarak "Bekir Sami Bey'in fikrine iştirak ederim. Kaybedecek zamanımız yoktur, aslında sorun da basitleşmiştir: Tam bağımsızlık mı, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Alacağımız karar budur. Böyle önemli bir sorunu komisyona ve ondan sonra tekrar genel kurula getirmekle zaman kaybetmeyelim, iş uzar" dedi.

Bundan sonra Hâmi Bey söz alarak İsmail Paşa Hazretleri'yle Bekir Sami Beyefendi'nin düşüncelerine katıldığını söyledikten sonra "Her halde bir desteğe muhtacız ve bunun en basit kanıtı da, devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılayabilmesidir!" dedi.

Bundan sonra, Raif Efendi manda aleyhinde söz söyledi. İsmail Fazıl Paşa ona yanıt verdi. Ondan sonra tekrar Bekir Sami Bey söz söyledi ve dedi ki: "İsmail Fazıl Paşa Hazretleri'nin tamamıyla katıldığım sözlerine yalnız bir şey ilave edeceğim: Kırım Muharebesi'nde kazanarak katıldığımız Paris Kongresi'ndeki müttefiklerimizin bize yüklemiş oldukları bilinen koşullar ile bu şimdi okunan rapordaki taleplerimiz karşılaştırılacak olursa, hangisinin daha çok bağımsızlığımıza aykırı olduğu anlaşılır sanırım!"

Bekir Sami Bey'den sonra Hâmi Bey ve Hâmi Bey'den sonra da Refet Bey söz söylediler. Refet Bey'in beyânâtı aynen şu idi: "Mandanın bağımsızlığımızı bozmayacağı bir gerçekken, bazı arkadaşlarımız 'Bağımsız mı kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz?' diye birtakım görüşler ileri sürüyorlar! Onun için her şeyden önce mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Bununla birlikte mandadan söz etmeden önce düşünceleri gıcıklayan bu raporda, bu sözün

ne biçimde anlaşılmış olduğunu anlamak gereklidir. Fazıl Paşa Hazretleri 'bağımsızlığı korumak koşuluyla manda' diyorlar. Hâmi Beyefendi tarafından manda hakkında verilmiş rapor iki bölüme ayrılıyor: Bir gerekçe bölümü var, ondan sonra bir de mandanın tanımı bölümü var... Manda sorununu bunlardaki bakış açılarına göre değerlendirmek için önce bir noktayı anlamak isterim; bu raporun içeriği genel kurulca görüşmeye konulmuş mudur, konulmamış mıdır?" İsmail Fazıl Paşa: "Yanlış anlamalara yol açtığından biz üçümüz –yani Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hâmi Beyler– bu raporu geri çekiyoruz, yok sayıyoruz" dedi.

Başkanlık kürsüsünden "Rapor geri alınmıştır" dedim.

Raporun geri alınmış olmasına rağmen, söz alan Refet Bey tutanakta beş altı sayfa yer tutan bir konuşma yaptı. Bu konuşmanın tutanaklardan aldığım bazı cümleleri, konuşmacının amacını açıklamaya yetecektir sanırım!

Refet Bey diyordu ki: "Bizim Amerika mandasını tercih etmekten amacımız, bütün toplumları tutsak yapan, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve saldırgan olmayan ve milletlerin vicdanlarına riayet eden Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir."

"Sözcük olarak, manda ile bağımsızlık birbirine engel şeyler değildir. Yalnız, eğer biz gerçekte kuvvetli olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim bağımsızlığımız için bozucu olur. Bir de diyelim ki biz dış ve iç tam bağımsızlık isteriz! Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapamayacak mıyız? Ondan önce, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim! Şurası kesindir ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan bölmek istiyorlar; fakat eğer biz, bugün bir devletin güvencesi altında bir barış yapacak olursak, ileride, uygun koşullar altında bulunur bulunmaz hemen döner ve kendi çıkarımızı sağlarız. Ancak eğer olumsuz bir durum ortaya çıkacak olursa, acaba büsbütün zarar etmiş olmayacak mıyız?"

"Her halde bir Amerika güvencesini kabul etmek zorundayız. Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu, harap bir ülkesi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira geliri olan bir millet için bir dış destek olmaksızın yaşamını sürdürmek olanaksızdır! Eğer bundan sonra da bu halimizde kalır ve bir

dış yardım sayesinde ilerleyemeyecek olursak, belki de, gelecekte Yunanistan'ın bile saldırılarına karşı kendimizi savunamayız...

"Allah korusun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir savaş çıksa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurlarla asker getireceği halde acaba biz Erzurum'dan hangi trenlerle taşıma yapabileceğiz? Bu yüzden, Amerika mandası her şeyden önce bir güvence ve destek bulmak için gereklidir." Konuşmacı sözlerini şu cümle ile bitirdi: "Eğer bu sözlerimle gelecek görüşmeler için bir giriş yapabildimse mutlu olurum."

Bu parlak ve ustaca sözlerin, dinleyenlerin düşünce ve görüşleri üzerinde yapabileceği yanlış etkinin derecesini kolaylıkla anlayabilirsiniz... Kongredekilerin düşüncelerinin, bunu izleyecek aynı düşüncedeki konuşmacıların sözleriyle büsbütün zehirlenmesine yol açmamak ve özel olarak bilgilendirmeye zaman bulabilmek için, derhal "On dakika dinlenelim" diyerek celseyi tatil ettim.

Bu konuşmanın son cümleleri dikkat çekicidir. Refet Beyefendi, Yunanlıları İzmir'de geçici sayıyor ve savaşta olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir'de kalırsa ve savaşa girilirse başa çıkamayacağımız görüşünü savunuyor.

Bundan sonraki celsede Bursa delegelerinden Ahmet Nuri Bey, manda aleyhinde uzun sözler söyledi. Hâmi Bey buna daha uzun sözlerle cevap verdi:

"Fakat şimdi biraz da işin kesin olarak bildiğim bir yönünden söz edeceğim. Sorunun bu evresinde ilgililer ile görüştüğümden sözlerim kesindir. İstanbul'dan hareketimden önce eski Sadrazam İzzet Paşa Hazretleri'ni ziyarete gitmiştim. Her halde bir manda ihtiyacında bulunduğumuza kendileri de inanıyorlardı. Benden de bu konudaki düşüncemi sordular, ben de düşündüklerimi söyledim.. Birkaç gün sonra beni çağırtıp şu sorunu açıkladılar. Suriye ve Adana yöresini dolaştıktan sonra İstanbul'a gelip siyasal partilerin görüşlerini anlamakla uğraşan Amerika inceleme kurulu üyeleri, İzzet Paşa'yı konağında ziyaretle, Anadolu'daki milli örgütlenmenin Türk milletini temsil ettiğine inandıklarını ve İzzet Paşa'yı da bu işin girişimcilerinden bildiklerini söylemişler ve: 'Eğer siz Erzurum ve Sivas kongrelerine Amerikan mandasını talep ettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir' demişler. Paşa, bunu bana açıkladıktan sonra, bu milletin bir savaşa daha gücü kalmadığından ve her halde böyle bir çareye başvurmak zorunlu-

luğundan söz etti ve Sivas'a gittiğim zaman oradakilere bu durumu anlatmamı tavsiye etti. İzzet Paşa'nın görüşleri de, talep edilecek bir mandanın yüzde doksan kabul edilme ihtimali bulunduğu ve yalnız bizim için birtakım koşullar ortaya konmasının zorunlu olduğu merkezindedir. Hatta Paşa, Amerika için milletin arzusuna dayanmadan mandayı kabul etmek mümkün olmadığından, kongremiz tarafından gösterilecek arzunun Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir dayanak noktası olacağını da söyledi. Ben bu durumu İstanbul'dan telgrafla Erzurum'da Rauf Bey'e bildirdim." "Mandanın cisminden çok ismine itiraz edenler boşuna telâş ediyorlar, sözcüğün önemi yoktur. Önem, işin gerçeğinde ve niteliğindedir. Manda altına girdik demeyelim de isterlerse 'sonsuza dek sürecek bir devlet' diyelim."

Bu son söze cevap verenler arasında Hüsrev Sami Bey'in şu sedası işitildi: "Fakat bizim bu çalışmadan amacımız, kendimizi savunmakla sonsuza dek sürecek bir millet olduğumuzu kanıtlamaktır!" Hâmi Bey, buna, bir geri çekilme tarzında cevap verirken, Kara Vasıf Bey söz aldı ve o günkü toplantının sonuna kadar konuştu. Vasıf Bey'in uzun sözlerinin kısasını, tutanaktaki sözlerini aktarıyorum: "Bütün devletler bizi tamamen bağımsız bile bırakacaklarını söyleseler yine desteğe muhtacız. (Vasıf Bey sözlerinin başında mandaya, destek adını verelim demişti.) Dört yüz, beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz, diyecekler. Halbuki bizim gelirimiz bunun faizine bile yetmiyor. O zaman zor bir durumda kalacağız. Bunun için bağımsız yaşamaya ekonomik durumumuz uygun değildir. Sonra, yanı başımızda, bizi bölmeyi çok isteyen hükümetler var. Onların ihtiraslarına karşı mahvoluruz! Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçakla havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar zırhlı gemiler yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz; bu haller ile bugün bağımsızlığımızı kurtarsak bile yine günün birinde bizi bölerler." Vasıf Bey konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu:

"…İstanbul'daki Amerikalılar 'Mandadan korkmayınız, Cemiyet-i Akvâm tüzüğünde vardır' diyorlar. İşte bütün bu nedenlerden dolayı İngiltere'yi kendimize sürekli düşman ve Amerika'yı da kötünün iyisi sayıyorum. Eğer onaylarsanız buradan İstanbul'daki temsilciye bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpido isteyebiliriz."

Eylül'ün dokuzuncu Salı günkü toplantıda, manda konusuna değinen Rauf Bey'in tutanaktaki sözleri şöyledir: "Bu manda konusu hakkında şimdiye kadar gerek basın ve gerekse diğerleri tarafından birçok sözler söylendi. Gerçi kurulunuz, dış destek esasını kabul buyurdu ise de, bu desteği kimden isteyeceğimiz açıkça belirtilmedi; Amerika olduğu ima yoluyla anlatılıyorsa da, benim görüşüme göre doğrudan doğruya belirtilmesinde bir sakınca olamaz."

Bu sözlerden, Rauf Bey'in görüşüyle, gerek Sivas Kongresi üyelerinin ve gerek Erzurum Kongresi üyelerinin görüşleri arasında bir yanlış anlaşılma olduğuna kuşku yoktur. Rauf Bey'in görüşünü yorumlayan bu sözlerin, gerek Erzurum ve gerek Sivas kongreleri bildirilerinin yedinci maddesindeki yazılış biçiminden kaynaklandığı düşünülebilir. Gerçekten de bu maddenin yazılış biçiminde ihtimal ki mandacılıkta pek ileri giden ve sonu gelmez propagandalarıyla kamuoyunu güçsüzleştirenleri susturmak ve belki bundan daha ziyade onların iddialarına bir yanıt olmak üzere bir tür özellik vardır. Madde içeriği mantık çerçevesinde incelenince, ne manda ve ne de Amerika'nın mandaterliğini talep düşüncesi olmadığı anlaşılır. Bu noktayı açıkça göstermek için söz konusu maddeyi aynen hatırlatmak isterim:

Madde 7– Milletimiz, çağdaş amaçları yüceltir ve teknik ve ekonomik durumumuzu göz önünde bulundurur. Bu nedenle devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve ülkemizin bütünlüğü korunmak koşuluyla altıncı maddede açıklanan sınırlarda milliyet esaslarına uyarak ve ülkemize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin teknik ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız ve bu adil ve insancıl koşulları içeren bir barışın da ivedilikle kalıcı olması insanlığın esenliği ve dünya barışı adına milli ülkümüzdür.

Bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı düşüncesi vardır? Olsa olsa "herhangi devletin teknik ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız" sözlerinden manda düşüncesine varanlar bulunabilir. Fakat mandanın anlamının bu olmadığı kesindir. Her zaman ve bugün dahi bu açıklık çerçevesinde olacak yardımları memnuniyetle karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara-Ereğli ve Keller-Diyarbekir tren yollarının yapımı için bir İsveç grubunun ve Kayseri-Sivas-Turhal tren yollarının yapımı için de bir Belçika grubunun teknik ve ekonomik yardımını memnuniyetle kabul ettik ve örneğin Ankara şehrinin ve diğer

Anadolu şehirlerimizin bir an evvel bayındır hale gelmesinde ve bütün tren ve diğer karayollarımızın, limanlarımızın yapımında istekli bulunacak yabancı sermayedarların yardımını memnuniyetle kabul ederiz. Yeter ki memleketimize sermaye getireceklerin, devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığını ve ülkemizin bütünlüğünü bozucu amaçları olmasın. Bu maddede yer alan "milliyet esaslarına uyarak ve ülkemize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devlet" sözlerinden Amerika Devleti anlamını çıkarmaya da yer yoktur. Çünkü bu esaslara uyan, dünya devletleri arasında, yalnız Amerikalılar değildir. Örneğin İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı nitelikte devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de söz konusu olabilir mi? Bir de eğer Amerika Devleti'ne bir gönderme yapılmak istenseydi "herhangi devletin" yerine "bir devletin" veya hiç olmazsa sadece "devletin" kelimesiyle yetinilmek gerekirdi. Bu nedenle maddenin açıkladığı koşullar altında teknik ve ekonomik yardımın iyi karşılanmasının bütün devletleri kapsayıcı olduğu açıktır.

Bu manda sorunu hakkındaki görüşümün, aylardan beri gece gündüz beraberimde bulunan bir arkadaş tarafından hâlâ anlaşılmamış olduğuna karar verilebilir mi? O halde Rauf Bey, ya aslında benimle aynı görüşte değildi, ya da aynı görüşteydi de Sivas'ta İstanbul'dan gelenlerle görüştükten sonra düşüncesini değiştirdi.. Burasını kestirmek bence zordur. Şimdi biraz daha Rauf Bey'i dinleyelim:

"Barış antlaşmasının ilk zamanlarında Almanlar barışı imza etmeyecek sanılırken İngiliz basını bazı bilgileri açıkladı. Bunun birinci bölümü Almanya'nın barışı imza edeceği konusundaydı. Bu gerçekleşti. İkinci bölümü de Türkiye'nin bölünmesi konusundaydı. Bu çok şükür gerçekleşmedi. Bu bölümde konferansın kararı gereğince Kızılırmak'ın doğusu Ermenistan sayılarak Amerika himayesine veriliyor, belki Gürcistan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor deniliyordu. Kızılırmak'ın batısındaki bölge de İzmir ve İstanbul ayrı tutulmak üzere çıkış noktası Antalya olarak Türkiye'yi oluşturuyordu. Bu bölgenin kuzeyi İtalya ve Fransız ve güneyi de İngiliz himaye ve yönetimine veriliyordu. İzmir'in işgali bu açıklamanın doğruluğunu kanıtlamaya başladı. Bu yüzden bu tehlike karşısında ülkemize karşı en tarafsız durumda bulunan Amerika'nın desteğini kabule mecburuz. Ben bu görüşteyim."

Rauf Bey'in düşüncesini anlamak için bundan sonra daha çok devam eden sözlerini dinlemeye bilmem ki ihtiyaç kaldı mı?

Pek uzun ve tartışmalı süren bu manda görüşmesi, yanlılarını susturacak orta yol bir çare ile son buldu. Hem de bu çareyi öneren yine Rauf Bey oldu: "Amerika'da yıllardan beri aleyhimizde yapılmakta olan olumsuz propagandaların doğurduğu düşünceleri düzeltmek için her şeyden önce Amerika Kongresi'nden ülkemizi inceleyecek ve gerçeği görecek bir heyeti davet etmek." Bu öneri oybirliği ile kabul olundu.

Sivas Kongresi'ni Sonuçsuz Bırakma Girişimleri

Kongre 11 Eylül'de son buldu. 12 Eylül'de Sivas halkının da hazır bulunduğu açık bir oturum yapılarak bazı nutuklar söylendi. Kongre görüşmeleri sırasında, önemli olarak, Meclis-i Mebusan'ın seçiminin hızlanması ve toplantı yerinin neresi olmak gerekeceği konularına değinildi. Fakat şimdi açıklamaya başlayacağım sorunlar kongre görüşmelerini kısa kesmeyi gerektiriyordu. Bu son noktalar daha sonra Heyet-i Temsiliye'yi uğraştırdı. 9 Eylül 1919 günü toplanmış olan bazı bilgiler kongreye şöyle açıklandı: "Eskişehir ve Afyon'daki İngiliz kuvvetleri güçlendirildi. General Milne Konya'ya geldi. Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette inat ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de tıpkı Cemal Bey türünden bir adammış. Arkadaşlarımızın böyle durumlar karşısında şiddetle hareket yanlısı olduğunu bildiğimden, hızlı ve şiddetli önlemler almasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa da kongrenin kendisine olan güvenine dayanarak kongre adına gereken tebligatları yapmış ve girişimlerde bulunmuştur. Böyle hareket etmenin yüce kurulunuzca kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa, valilere şiddetli uyarılarda bulunuyor. Bölgeler askeri yöneticilerden vatansever komutanlar tayin ediyor ve bu komutanlara millet adına her tür yetki verilmiştir diyor." Kongre teklifi kabul etti.

Hemen Sivas Kongresi boyunca sinirleri geren haberler alıyordum. Ancak aldığım bütün bilgileri olduğu gibi Kongre Heyeti'ne sunmakta yarardan çok zarar olacağını düşünüyordum. Bence en önemli sorun, her türlü zorluğa ve tehlikeye karşın, Sivas Kongresi'nin kararlarını vererek bir an önce bitirilmiş olması ve bu kararları ülkede uygulamaya girişmek idi. Bu arzum gerçekleşti.

Bütün ülkeyi kapsayan milli örgüt tüzüğünün ve kongre bildirisinin hemen basılıp yayınlanması işine girişildi. Yalnız beklenenin ötesinde yeni olaylar karşısında kalındığından, kongrenin son bulmuş olmasına karşın, kongre genel kurulunun yeni durumların gelişmesini görene kadar Sivas'ta kalmalarını uygun gördüm ve gerekirse daha güçlü olağanüstü bir kongre toplanması için de hazırlıklarda bulundum. Ali Galip'in kaçması üzerine kongre genel kurulunu Sivas'ta alıkoymaktan vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine olağanüstü kongre toplanmasına da ihtiyaç görülmedi.

Ferit Paşa Kabinesi'ne Saldırı

Ali Galip girişiminin, Padişah'ın ve Ferit Paşa Hükümeti'nin ve yabancıların ortak bir girişimi olduğuna kuşku yoktur. Bu ihanetin ortak girişimcilerine karşı alınması gereken konum açıktır. Ancak karşı girişimde olabildiğince cephe hücumundan vazgeçmek, o günün gereği olmakla beraber, girişim gücünü çeşitli hedeflere yöneltmekten kaçınarak bir noktaya yoğunlaştırmak, ihtiyatlı davranma yoluydu. Biz de saldırı hedefi olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesi'ni gördük ve Padişah'ın da suç ortağı olduğunu bilmezlikten geldik. Ferit Paşa Kabinesi'nin, Padişah'ı doğru bilgilendirmeyip kandırmakta olduğu tezini savunduk. Padişahın, durumu öğrendiğinde derhal kendisini kandıranlara layık oldukları işlemi yapacağına güvenimizin tam olduğunu ileri sürdük ve hükümetin ortada olan canilikleri üzerine kendisine güvenin yok olması doğal olduğundan, gerçeği yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişah'a göstermekle durumun düzeleceğini girişimlerimiz için yola çıkış noktası saydık. Bu düşünceyle 11 Eylül'de Padişah'a hitaben bir telgraf hazırlandı. Bu telgrafta tahmin edeceğiniz gibi o zamanın gereği olan birçok biçimsel söz içinde "hükümetin kongreyi basarak Müslümanların kanını dökmeye kalkıştığı, Kürdistan'ı ayaklandırarak ülkeyi parçalatmak planını uygulatmaya para karşılığında söz vermiş oldukları belgelerle kanıtlandığından hükümetin bu işler için aleti olanların korkarak kaçmak zorunda bırakıldığı, yakalanmaları halinde yasaların pençesine verilecekleri ve bu canilikleri düzenleyip Dahiliye ve Harbiye nâzırları tarafından bildirip uygulatan İstanbul Hükümeti'ne milletin güveninin kalmadığı söylendikten sonra, namuslu kişilerden oluşan yeni bir hükümetin kurularak bu casus şebekesi hakkında soruşturma yapılması talep edildiğini

ve adil bir hükümetin kuruluşuna kadar İstanbul Hükümeti'yle iletişim halinde olmamaya karar vermiş olan milletten ordunun ayrılamayacağını, işin özünü bilen kolordular komutanları olarak bildirmeye mecbur olduk" deniliyordu.

İşte bu telgrafın bütün kolordularca İstanbul'a çekilmesi uygun görüldü.

11 Eylül'de, özellikle 11/12 gecesi her tarafta kolordu komutanları telgraf merkezlerini işgal ederek kararlaştırıldığı gibi İstanbul ile haberleşmeye çalışıyordu. Fakat Sadrazam ortadan kaybolmuş gibiydi. Yanıt vermiyordu. Biz de telgraf başında, Sadrazam'ın telgrafları alıp yanıt vermesi için baskı yapıyorduk. Gece yarısından sonra saat 4.00'te şu telgraf Sivas telgrafhanesine gönderildi:

> Ülke ve milletin haklarını ve kutsal değerlerini ayaklarının altına alan ve Padişah'ın onurunu kıran girişim ve gafilce hareketleriniz herkesçe bilinmektedir. Milletimizin Padişah'ımızdan başka hiçbirinize güveni kalmamıştır. Bu nedenle milletimiz durumu ve isteklerini ancak Padişah'a sunmak zorunda kalmışlardır. Heyetiniz gayrimeşru hareketlerinin sonuçlarından korkarak millet ile Padişah arasında engel oluyor. Bu konudaki inatçılığınız bir saat daha sürerse milletimiz artık kendisini her türlü eylemlerinde özgür hissedecektir ve bütün vatanın gayrimeşru hükümetinizle kesinlikle ilişki ve bağını kesecektir. Bu son uyarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı konum burada bulunan yabancı subaylar aracılığıyla İtilâf Devletleri temsilcilerine de ayrıntılı olarak bildirilecektir.
>
> Kongre Heyeti

Ayın on ikinci günü İstanbul Hükümeti ile umumiyetle iletişim ve bağlantı kesildi.

Ferit Paşa Hükümeti milletvekili seçimleri için sözde bir emir vermişti. Fakat Anadolu'nun İstanbul'la bağlantısını kestiği 12 Eylül gününe kadar bu emir uygulanmamıştı. Son durum üzerine en önemli sorunun milletvekili seçimini acilen gerçekleştirmek olacağını takdir edersiniz. Bunun üzerine 13 Eylül'de derhal bu konu ile uğraşılmaya başlandı. Bu tarihte verdiğim talimat aşağıdadır:

> İstanbul Hükümeti'nin izlemekte olduğu gerici yola ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük tehlikelerine karşı haklarımızı

savunmak ve varlığımızı korumak için Milli Meclis'in seçimi ve toplanmasını sağlamak ve bu işi hızlandırmak bugünün en önemli görevidir.

İstanbul Hükümeti milleti kandırıp milletvekili seçimini aylarca yaptırmamış olduğu gibi, son zamanda verdiği seçim emrini de türlü nedenlerle ertelemektedir. Ferit Paşa'nın, Toros'un ötesindeki illerimizden vazgeçtiği barış konferansına verdiği nota ile kesinleşmiş ve Aydın'da Yunanlılarla sınır belirleme girişimi oradaki işgali emrivaki halinde bir ilhak olarak kabul ettiğine kanıt olmuş ve ülkenin diğer işgal olunan bölgeleri için de bunlara benzer aymaz ve haince siyasetiyle ülke ve milleti parçalanmaya götüreceği kesin olarak anlaşılmakta ve Milli Meclisi'n toplanmasından önce barış metnini imzalayarak milleti bir emrivaki karşısında bulundurmak niyetinde olduğu beklenir olduğundan, Sivas Kongresi, orduyu ve milleti uyanışa çağırarak aşağıdaki konuların hemen uygulanmasını milletin yaşamsal sorunlarından sayar:

İlk olarak seçim hazırlıklarının yürürlükteki yasadaki en kısa zamanda yapılması için belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri büyük bir faaliyetle çalışmalıdır.

İkinci olarak seçim bölgelerinden seçilecek milletvekillerinin sayısının nüfusa oranı hemen belirlenerek Heyet-i Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir.

Üçüncü olarak gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimin yapılmasında gecikmeye yol açacak engellerin şimdiden iyice düşünülerek kaldırılması ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyerek kısa sürede seçimlerin sonuçlandırılması.

Bu kararı bölgenizdeki tüm Belediye ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine bildirmeniz ve gereğinin süratle yapılmasına yardımcı olmanız rica olunur.

Heyet-i Temsiliye

Seçim Çalışmaları

Ferit Paşa Hükümeti, inadında devam ediyordu. Bildiğiniz gibi hükümetten düşünceye kadar da devam etti. Ülkeyi günlerce başsız bırakmak elbette pek büyük sakıncalara yol açardı. Bu nedenle, önce görüşlerini sormak üzere ve daha sonra bazı itirazlara bakmaksızın 13/14 Eylül gecesi emir tarzında tebliğ ettiğimiz kararları aldık:

Kongrece alınması düşünülen önlemler şunlardır. Bu konudaki görüş ve düşünceleriniz alındıktan sonra genel kurulca görüşü-

lerek uygulamaya konacaktır. 15.9.1919 akşamına kadar bildirilmesini bekliyoruz.

Milli emellerimizi hainçe yorumlayıp saptıran, milli girişim ve hareketimizi gayrimeşru olarak ilan eden ve saltanat ve hilafete karşı sonsuz bağlılığını bütün yasal ve meşru araçlarla belirtmeye çalıştığımız halde, Padişah ile millet arasında bir engel kuran ve halkı birbiri aleyhine silahlandırmaya ve kan dökmeye tahrik eden İstanbul Hükümeti'yle ilişkilerini kesmek zorunda kalan Kongre kurulu, aşağıdaki kararları sizlere bildirmeyi görev sayar:

1. Padişah adına yürürlükteki yasalar çerçevesinde devlet işleri ve işlemler, eskiden olduğu gibi yapılmaya devam edecektir. Cins ve mezhep ayırmadan bütün halkın can, mal ve ırzı ve her türlü hakları güvence altında bulundurulacaktır.
2. Hükümet memurlarının görevlerini milletin meşru emellerine göre yapmaları doğaldır. Bununla birlikte görevden kaçınanların mazeretleri istifaları kabul edilerek yerlerine yenileri konacaktır.
3. Görev sırasında milli emellere aykırı hareketleri görülenlerin din ve millet adına şiddetle cezalandırılacakları kesin olarak bilinmelidir.
4. İstifa eden devlet görevlileri ve halktan her kim olursa olsun milli kararlara aykırı hareket ve bozucu telkinlerde bulunanlar da şiddetle cezalandırılacaklardır.
5. Ülke ve milletin esenliği ve mutluluğu, adalet, ülkede iç güvenliğin sağlanmasıyla mümkündür. Bu konuda gereken her türlü önlemin alınması, kolordu komutanlarıyla vali ve diğer yöneticilerden beklenmektedir.
6. Milletin istekleri Padişah'a ulaştırılıp milletin güvenini kazanmış bir meşru hükümet kuruluncaya kadar yazışma makamı Sivas'ta Umumi Kongre Heyet-i Temsiliyesi olacaktır.

7- Bu kararlar bütün milli örgüt merkezlerine bildirilecektir.

Mustafa Kemal

Yapılan Eleştiriler

Bu bildirimiz üzerine, bir bölümü hafif ve fakat bir bölümü de oldukça şiddetli itirazlara, karşı koymalara ve hatta karşı girişimlere ve tehditlere maruz kaldık. İtirazlar ve eleştiriler, yalnız son bildirimizle ilgili olmadı. Bu münasebetle daha başka konulara da yayıldı.

Erzincan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez kurulunun 14 Eylül 1919 tarihli telgrafında: "Kararları uygulamadan önce İstanbul Hükümeti'ne kırk sekiz saat süre tanınmasının uygun olacağına

genel olarak karar verilmiştir" tarzında zararsız bir görüş ortaya konuyordu.

Diyarbakır'dan 13. Kolordu komutanı Cevdet Bey'in, 14 Eylül 1919 tarihli uzun telgrafı: "İstanbul Hükümeti'yle büsbütün ilişki kesilerek yazışma makamı Kongre Heyet-i Temsiliyesi olursa, muhalifler, siyasal bir amaç izleyenler bu hareketi hilafete karşı isyan edilmiş göstererek kamuoyunu yanıltacaklardır." "Bu durum devam ederse memur ve askerin maaşları ve yiyecek masrafları için kaynak ve önlem düşünüldü mü?" "İstanbul Hükümeti İngiliz etkisi altındadır. Her türlü ısrar ve çalışmaya rağmen başka türlü hareket edebilecek bir hükümet kurulmasına imkân yoktur. İngilizler, hükümetin onayıyla geniş ölçekte bir işgal planı uygularsa yeni baştan İngilizlerle savaşa girişmeye taraftar mısınız? Ve girişildiği takdirde başarıdan ne dereceye kadar eminsiniz? Bu ısrarlı hareket ülke çıkarlarına uygun mudur?" tarzında birtakım görüşler ve soruları içeriyordu.

Malatya'da Komutan İlyas Bey'in 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında: "Elazığ ili halkının, kongrenin maksat ve emelinden haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece bilgilendirilmelerine değin bu konunun ertelenmesi olumlu bulunursa, uygun bulduğumu arz ederim" görüşü ortaya konuyordu.

İçinde bulunduğumuz Sivas'ın *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* merkez kurulu da uzun bir raporunda: "Bildirilen maddelerin genelinden ülkede geçici bir yönetim ilan edileceği anlaşılmaktadır" maddesiyle başladıktan sonra "bunun, cemiyet tüzüğünün hiçbir maddesine dayanma imkânı görülememekte olduğu hakkında" dikkatimizi çekiyor ve "Padişah'a dileklerimizi ulaştırabilecek araçları sakince ve samimiyetle ve tatlı bir şekilde aramayı" tavsiye ediyordu.

Heyet-i Temsiliye üyelerimizden bulunup çeşitli davet ve ricalarımıza rağmen bizle buluşmayan, Sivas Kongresi'nde bulunmamak için mazeretler icat eden Servet Bey'in "Esselâmü aleyküm" diye dindarca başlayan 15 Eylül 1919 tarihinde Trabzon'dan çektiği açık telgraf: "Sivas Kongresi bildirisini ve daha sonra tebligatınızı aldık. Yanıt olarak bildirdiğimiz görüşler Kâzım Paşa Hazretleri'nce görülmek arzu edilmiş ve görülmüştür."... "Önce Sivas Kongresi, genel kongre şekline girmiş ve bir Heyet-i Temsiliye oluşturduğu anlaşılıyor ki, bu kararlarımıza aykırıdır."... "Sivas Kongresi'nin, Heyet-i Temsiliyemiz arasına üye seçme yetkisi olamayacaktı."... "İs-

tanbul Hükümeti ile iletişimin kesilmesi bir oldubittidir."... "Heyet-i Temsiliye'nin yazışma makamı sorunu kamuoyunda pek de hoş olmayan etkiler yapacaktır. Bu yüzden kesinlikle vazgeçilmelidir."... "Sivas Kongresi, Erzurum tüzüğünü değiştirmeye yetkili değildir. Bu Kongre, Vilâyât-ı Şarkiye Heyet-i Temsiliyesi'ne tabi olmak zorunda olacaktı. Erzurum kararları hakkında, kamuoyunun, bir çalkalanma dönemi geçirdiği bugünlerde, ondan başka kararlara kuşkulu gözlerle bakacağından şüphe buyurmayınız."... "Erzurum Kongresi kararları haricinde yapılacak işlemlere katılamayacağız" protestosuyla son buluyordu.

15. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 15 Eylül 1919 tarihli yazısında: "Sivas Kongresi'nin sorularına yanıt olarak, Trabzon heyetinden Servet, İzzet ve Zeki Beylerin vermek istedikleri yanıtı okudum. Pek yakından tanıdığım bu kişilere olağanüstü güven ve saygım vardır. Bu kişilerin görüşlerinin arkasındaki düşünceyi anlıyorum ve aynı görüşteyim" dendikten sonra ayrıntılar hakkındaki görüşü ortaya konuyor ve "Erzurum Kongresi, Doğu illeri adınadır. Sivas Kongresi ise bütün milleti temsil eden bir kongredir ki, bu kongrenin de ayrıca bir yönetim kurulu olması doğaldır. Ancak Sivas Umumi Kongresi Heyet-i Temsiliyesi, Şarkî Anadolu Vilâyâtı Heyet-i Temsiliyesi'ni ortadan kaldırmış olmuyor. Bu Heyet-i Temsiliye doğal olarak her an mevcuttur. Yalnız bu Heyet-i Temsiliye'den olup bugün Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi'ne girmiş bulunanlar varsa, bunların, Şarkî Anadolu Vilâyâtı Heyet-i Temsiliyesi'nden istifa etmelerini istemek doğru olabilir. Sivas Kongresi, bütün milletin çıkarlarını ve Şarkî Anadolu Vilâyâtı Heyet-i Temsiliyesi de sadece Doğu Anadolu illerinin haklarını ve çıkarlarını korur."... "Heyet-i Temsiliye'nin başvuru makamı ve yetkili olması durumu, sorunun özünü oluşturmaktadır ki, bu konuda şimdiden acele edilmemesi hakkında sizinle tamamen aynı düşüncedeyim. Heyet-i Temsiliye önerilerinden birden beşe kadar olan maddelerine gelince, bunların değil sorulmasını, hatta bildiri halinde ya da bir temenni şeklinde bile yayınlanmasını fazla görürüm" görüşünde bulunuluyordu.

Servet Bey'e yazılan telgrafname şu idi:

> Trabzon'da Servet Beyefendi'ye
> Trabzon merkez kurulundan sorulan görüşe henüz yanıt gelmedi. Bu konu ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri'nden de sorulmuştu.

Görüşlerin birbirine karıştırılmasına neden gerek görüldüğü doğaldır ki anlaşılamamıştır. Sıra ile gelen görüşlerinize aynı sıra ile yanıt veriyorum:

Önce, Sivas Kongresi'nin genel bir kongre olacağı herkesin bildiği bir şeydi. Bunun, sizce, başka nitelikte anlaşılmakta olduğunu şimdi ilk defa sizden işitiyorum. Heyet-i Temsiliye sorununa gelince, bu kurul, aslında, Erzurum Kongresi'nin seçtiği ve kabul ettiği kuruldur. Hâlâ benimle birlikte Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sivas'ta hazır bulunmaktadırlar. Daha dört üyemiz eksik olmakla beraber, çoğunluk görevini yapmaktadır. Bunun sizce de açık bir biçimde bilindiğinden kuşkumuz yoktur. Çünkü sizi de durumun önemi nedeniyle daha Erzurum'da iken davet etmiş ve diğer arkadaşların birlikte götürüleceğini bildirmiştik. Sivas Kongresi'nin, tüzüğünün sekizinci maddesi gereğince bazı üyeler ile Heyet-i Temsiliye'mizi güçlendirebileceği birlikte söz konusu olmuş ve bunda da bir aykırılık görülmemiş, tersine birliği temsil için bu gereklilik sayılmıştı. Sivas Kongresi'nde bundan başka bir şey yapılmamıştır. İstanbul Hükümeti ile iletişimin kesilmesi, kararlarımızın dördüncü maddesinin dışında değil, içinde ve hatta o içeriğin içine alamayacağı, akla gelmeyen haince nedenlere dayanan niteliktedir. Aslında bu oldubittiyi yapan biz değil, İstanbul Hükümeti'dir. Telgrafımızın içeriğinin uygulanması bir zorunluluktur. Bundan hiçbir suretle vazgeçmeye imkân kalmamıştır. Biz, uygulamada onayınızı alma girişiminde bulunmayı bir görev saydık. Onaylayıp onaylamamak, sizce takdir olunacak bir durumdur. Yalnız şunu da söyleyeyim ki, bugün bütün Anadolu ve Rumeli'nin birlikte harekete mecbur olduğu bir yönden, azınlığın değil, çoğunluğun görüşüne uymak ve azınlıkları bu görüşe uymaya yönlendirmek kesin bir zorunluluktur. Başvuru makamı ve yetki sorunu hakkında daha akılcı bir görüşünüz varsa lütfen bildiriniz. Alınması zorunlu görülen bugünkü kararlar dikkatle incelenirse, tamamen tüzüğe ve Erzurum Kongresi kararlarına uygun olduğu anlaşılır. Bunun dışına çıkıldığı noktayı göremiyorum. Bu nedenle sizin kendinizi dışarıda tutmak istediğiniz tüzük ve kararlar üstündeki işlerin açıklanmasını rica ederim. Bugün kaçınılmaz bir hareket varsa, o da İstanbul Hükümeti'nin milletin ve ülkenin kaderini alçakça İngilizlerin arzusuna bırakması ve kendi çıkarlarına kurban etmesidir. Buna karşı buraca alınan karardan başka bir karar alınmasına imkân varsa lütfen bildiriniz.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa'ya da verdiğimiz ayrıntılı yanıtın girişi aynen şöyleydi:

> Servet ve İzzet Beylerin, Heyet-i Temsiliye'nin Trabzon genel kurulunun istediği açıklamaya yanıt olarak çektikleri açık telgraf alındı. İçeriğinin açık olarak yayılması sakıncalı olan bu görüşleri, Heyet-i Temsiliye, tamamen Servet ve İzzet Beylerin kişisel görüşleri olarak kabul eder. Heyet-i Temsiliye, genelge ile istediği görüşleri, İzzet ve Servet beylerden değil, tüzük gereğince Trabzon merkez kurulundan talep etmiştir. Servet ve İzzet Beylerin bakış açılarının açıklandığı özel telgraf ile tarafınızdan, hem kendilerine ve hem de Heyet-i Temsiliye'ye yanıt olarak, ortaya konan görüşler hakkında da aşağıdaki açıklamaya gerek görülmüştür:
>
> a. İlk olarak adı geçen kişilerin, bildiğiniz görüşlerine yol açan asıl düşünceyi keşfetmek ne yazık ki Heyet-i Temsiliyece mümkün olamamıştır.
> b. Tüzüğün dördüncü maddesinin içeriği, bir geçici yönetim kurulması koşullarını açıklar. Halbuki bilinen son hainlikler nedeniyle alınmış ve alınması gereği hakkında görüş sorulmuş olan önlemler, hiçbir zaman geçici yönetim kurmak amacına yönelik değildir. Bundan dolayı bu konuyla dördüncü madde arasında ilişki kurmaya lüzum yoktur. Önlemler, Padişah'a doğrudan doğruya başvuruda bulunmaya yol aramak ve meşru bir kabinenin iktidara geçirilmesini istemek amacına yöneliktir.
> c. Sivas'ta toplanan kongre, Batı Anadolu delegeleriyle Erzurum Kongresi'nin geneli, böylelikle tüm Doğu Anadolu illeri adına yetkili olmak üzere, kongrenin kararına uygun olarak seçilen bir özel kurul bulundurmakla, Sivas Kongresi doğal olarak tüm Anadolu ve Rumeli adına ve bütün milleti temsil etmek üzere genel bir kongre halini almıştır. Bu kongre, Erzurum Kongresi kararlarını ve örgütünü aynen, fakat doğal olarak kapsayıcı bir biçimde kabul etmiş ve sonuçta *Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* kapsayıcı adı altında genişletilerek birleştirilmiştir.

Kâzım Karabekir'in Önerileri

Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Eylül 1919 tarihinde de özel bir telgraf aldım. Pek samimi ve kardeşçe bir dille yazılmış olan bu telgrafta bir iki uyarı vardı. Kâzım Karabekir Paşa: "Paşam," diyor, "Sivas'tan gelen tebligat ve genelgeler, ya Heyet-i Temsiliye adına ya da doğ-

rudandır. 10 Eylül 1919 tarihinde, İstanbul'daki hükümete yazılan, doğrudan tebligat ve uyarılarınız olmaktadır. Buna inanınız ki bu tarzda imzanızla olan tebligat, sizi büyük saygıyla sevenler için bile büyük bir samimiyetle eleştiriliyor. Bunun ne kadar etkili ve tepkiye yol açacağını takdir buyurursunuz. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye ve kongre kararlarının daima imzasız, sadece Heyet-i Temsiliye diye yayınlanmasını rica ederim." Telgraf şu cümlelerle son buluyordu. "Sizin her halde ortada tek başına görülmemeniz ülke çıkarları içindir. Oybirliğiyle (bu noktada oy verenlerin kimler olduğu henüz bugüne kadar öğrenilememiştir) olan işbu ricalarımın olumlu karşılanacağından eminim, ellerinizden öperim"...

Kâzım Karabekir Paşa'nın samimi olarak kuşku duyduğu ve eleştirdiğini gördüğünüz noktaları mümkün olduğu kadar belirgin olarak açıklamalıyız. O tarihteki duygu ve düşüncelerimden kaynaklanan bu görüşlerimi, bugünün yeni etkilerine kaptırmaktan kaçınarak, o tarihte verdiğim yanıtı sunmayı tercih ederim:

> Sayın kardeşim, derin bir samimiyete dayandığından asla kuşku duymadığım görüşlerinizi açık bir kardeşlik diliyle bildirmiş olmanız kardeşlik bağlarımızın güçlenmesine ve içten memnuniyete yol açmıştır. Düşünülen sakıncaları tamamen takdir ediyorum. 10 Eylül tarihinde doğrudan hükümete yapılmış bir tebliğim yoktur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada tesadüfen Dahiliye Nâzırı Âdil Bey ile makine başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sivas Valisi Reşit Paşa'ya verdiği anlamsız yanıtlara karşı kişisel olarak biraz sertçe uyarılarda bulundum. Bu adeta bir karşılıklı konuşma şeklinde gerçekleşmiştir. Bundan başka gerek hükümete ve gerek Padişah'a ve gerek yabancılara yapılan başvurularda genel olarak "Kongre Heyeti" veya "Heyet-i Temsiliye" ifadesi imza olarak yer almıştır. Yalnız Amerika Senatosu'na yazılan bir mektuba kongre kararıyla beş kişi imza koymuştur ki, bu arada benim de imzam vardır. İçteki açık yazışmalara gelince, bunda da Heyet-i Temsiliye imzası kullanmaktaydık. Ancak bunun bazı taraflarca kötü etkisi olduğu ve güvensizliğe yol açtığı görüldü. Gerçekten de böyle genel bir adın belirttiği kişiler ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada sorumlu kimdir? Bazı taraflardan, özellikle Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Samsun gibi yerlerden, doğrudan doğruya telgraf başına çağrılmaya başlandım. Adeta Heyet-i Temsiliye adı altında gizlenen kişilerle ortaklığım olup olmadığına dair bir kuşku belirdi. Hatta Trabzon'dan Servet Bey de Heyet-i Temsiliye

imzalı tebligatı yanlış anlama ve kurulun niteliği ve niceliği hakkında birçok yanlış görüşlerden sonra beni makine başına çağırdı. Görüşüldükten sonra bütün bu tartışmaların nedeninin imzanın Heyet-i Temsiliye olarak, sanal bir kişi anlatır tarzda konulması olduğunu söyledi. İşte bu nedenlerden dolayı bu imza sorunu sizden önce Heyet-i Temsiliye'ce görüşülmüştü. Heyet-i Temsiliye gizli bir komitenin icra kurulu olmayıp hükümetin resmi iznini almış yasal, meşru bir derneğin temsilcilerinden oluştuğundan, özel yasaya uygun olarak, kararların ve tebligatın sorumlu bir kişi tarafından imzalanması yöntemi zorunlu görülmüştü ve Heyet-i Temsiliye'nin tebligat ve yayınlarına genel ve sanal bir ad yakıştırılmasıyla düşeceği yasal olmayan şekilden ortaya çıkacak sakıncalar, milli akıma karşı olanların esasen yapmakta oldukları zararlı propagandalarda imza bulunması yüzünden ekleyebilecekleri zarardan pek fazla görüldü ve sonuç olarak hep birlikte, imza koyma yöntemi kararlaştırıldı. Bu karara rağmen, bu defaki uyarınız üzerine sorunun bir kere daha görüşülmesini Heyet-i Temsiliye'ye önerdim. Daha önce belirttiğim nedenler ve görüşler doğrultusunda yazılan şeylerin Heyet-i Temsiliye kararıyla olduğu açıklanarak yazılmasına oybirliğiyle karar verdiler. Şahsım söz konusu olduğundan bu görüşmede tarafsız kalmayı uygun gördüm. Prensip olarak bir kişinin imza etmesi kabul edildikten sonra benim yerime diğer bir kişinin imza etmesi söz konusu oldu. Bu noktada kurulda söylenen sakıncalar şunlardır: Bütün dünya benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün diğer bir kişinin imzasıyla tebligata başlanınca ve benim adımın ortadan kalkmasıyla ya aramızda bir ayrılık olduğuna inanılacak veyahut herhangi bir kişi imza ettiği halde benim ortaya çıkmaktan çekindiğim, gayrimeşru bir konumda olduğum ve bu nedenle hareketimizin gayrimeşru bulunduğu sanılacaktı. Bunu bir tarafa bırakarak, kurulun güvenini kazanmış diğer bir arkadaşımız, imzasıyla ortaya çıkınca, bugün benim hakkımda söylenen sakıncalar aynen o arkadaşımızın da hakkında ortaya çıkacaktır. O halde onun da çekilip diğer birinin imza koymaya başlaması gibi sonuçta güçsüzlüğümüzü gösterecek olan bir yol izlemek lazımdır. Bilmem bunu ne dereceye kadar uygun bulursunuz? Gerçekten de benim şahsım, özellikle işin başında, saldırı hedefi olarak görülmüştü. Fakat gerek içeride ve gerek dışarıda saldırılar olmuş, çok şükür bütünüyle maksadımız lehine sonuçlanmıştır. İstanbul Hükümeti ve hainler, her girişimde ezilmiştir. Yabancılara gelince, Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek

> ciddi temaslar kurulmuş ve bunların Sivas'a kadar gelen yetkili görevlileri, lehimizde, bizimle iyi ilişkilere girişmişlerdir. Bizim de içinde olduğumuz Kuvâ-yı Milliye'nin, bir iki kişinin işi olmayıp, tamamen milli ve genel bir nitelikte olduğunu bilgimiz dahilinde raporla ilgililere bildirmişlerdir. Bir de bu gibi hareketlerde az çok önayak olanlar hakkında ülkemizde bilinen ahlaksızlık icabı bazı kirli vicdanlı insanların dedikodularının önüne geçmek mümkün değildir. Bu her millette de aynıdır. Bu gibi sakıncalara karşı buraca düşünülen tek çare, bizim sarsılmaz bir dayanışmayla yüce amacımıza yürümekte bir an tereddüt göstermememizdir. Benim ülke çıkarları için eylemlerimizde kişisel görüşlerimle değil, bütün arkadaşlarımın vicdani ve samimi birliğiyle hareketi tercih ettiğimi siz de bilirsiniz. Bununla birlikte bu konuda başka görüş ve yorumlarınız varsa, onları bekler, hürmet ve samimiyetle gözlerinizden öperim kardeşim.

İstanbul Hükümeti'yle haberleşmeyi kestiğimiz 12 Eylül 1919 tarihinden sonra, Ferit Paşa Kabinesi'nin düştüğü tarihe kadar, çeşitli tarihlerde tekrar Padişah'a, yabancı temsilcilere, İstanbul belediyesine ve basına çeşitli muhtıra ve bildiriler yazıldı.

Padişahın Bildirisi

20 Eylül 1919 tarihli, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir genelge ile Padişah'ın da bir bildirisi yayınlandı. Bu bildirinin dikkat çekici noktaları şunlardır:

1. Hükümetin izlediği siyaset sonucunda İzmir felaketi Avrupa devletlerinin ve uygar milletlerin dikkatini çekti.

2. Özel bir komisyon tarafsız incelemelere başladı. Hakkımız uygar dünyanın gözleri önünde ortadadır.

3. Milli birliğimizi bozacak hiçbir karar ve öneri olmadı.

4. Bazı kimseler tarafından sözde halk ile hükümet arasında muhalefet olduğu ilan ediliyor.

5. Bu durum, yasalar çerçevesinde bir an önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçimlerin ertelenmesine neden oluyor ve barışın yaklaşmakta olduğu bir sırada, varlığı gerekli olan Meclis'in açılmasının askıya alınmasına yol açacaktır.

6. Bugün milletin bütün bireylerinden beklediğim, hükümetin emirlerine tamamen uymalarıdır.

7. Büyük devletlerin insaflı davranışları, Avrupa ve Amerika

kamuoyunun ılımlı yaklaşımı, onurumuzu koruyacak bir barışa yakında ulaşacağımıza olan umudumu kanıtlamaktadır.

Bildiğiniz gibi, bu bildirinin yayınlanması, bizim memleketle İstanbul Hükümeti arasında haberleşmeyi kestiğimiz ve bu noktada ısrar etmekte bulunduğumuz günlerde oluyor. Her halde verdiğimiz talimat ve emirlere uyulduğunda, bu bildirinin hiçbir taraftan alınmaması ve millete okutulmaması gerekliydi. Halbuki aşağıdaki telgraftan, kararlarımıza ve tebligatımıza aykırı ve görüşlerimize tamamen karşı olarak, bu bildirinin bazı taraflardan alındığı anlaşıldı.

> Padişah'ın milletine yönelik bildirinin derhal memurlara ve halka açıklanması gereklidir. Ta ki hain İstanbul Hükümeti'nin, Padişah'ımızı ne kadar küstahça bir cüretle hâlâ kandırmakta olduklarını anlamayanlar kaldıysa, artık anlasınlar. Milleti ve ülkesi için Padişah'ın kalbinin ne kadar büyük bir şefkat ve sevgiyle dolu olduğunu gösteren bu bildiride, en açık bir biçimde göze çarpan nokta, kabinenin haince hareketleri hakkında Padişah'a millet tarafından sunulan şikâyetlerin hâlâ ulaştırılmadığıdır. Çünkü millet ve vatana karşı bizzat kabine üyelerinin sapladığı ihanet hançerini bilselerdi, bu hainleri bir dakika bile yerlerinde tutmayacaklarına bildirideki samimiyet en büyük kanıttır. Bu hainler, bu hakikati bildikleri için Padişah'ımızı doğrudan doğruya milletimizle temasa getirmiyorlar. Bu nedenle millete düşen görev, padişahına sonsuz sevgi ve bağlılığını tekrar göstermekle beraber, bütün millet ve ordunun birleşmiş bir kütle halinde Padişah'ın haklarını ve milleti ve ülkeyi kurtarmaya çalıştıkları ve fakat bu hain kabinenin, bu meşru ve sadık hareketi, Padişah'ımızdan gizledikleri, büsbütün tersine bir şekilde gösterdikleri gerçeğini, dün karar verildiği üzere, Padişah'a aracısız olarak sunmaktır. Erzurum halkının bu konuda yazacakları telgraf örneği oraya bildirilecektir.

Makine başında yanıtımızda bildirdiğimiz görüş şuydu:

> Ferit Paşa Kabinesi'nin canice hareket ve eylemlerine ait olan belgelerin millete gereğince, köylere kadar iletilememiş olduğunu biliyorsunuz. Böyle olsa bile, bu tebligat ile Padişah'ın bildirisi karşılaştırılarak kesin gerçeğe ulaşmak olası değildir. Bundan biz aslında böyle bir bildirinin Bâbıâli'de yazılmakta olduğunu daha önce haber almış ve bunun, halkın aklını karıştırmaması için,

> İstanbul'dan alınmamasını uygun görmüştük. Zaten İstanbul'la haberleşme kesilmiş olduğundan, doğrudan doğruya Saray'dan değil, yine Ferit Paşa'nın notuyla Bâbıâli'den verilen bu bildirinin Sivas, Ankara, Kastamonu ve diğer merkezlerde olduğu gibi hiçbir taraftan alınmamış olduğunu sanıyorduk. Bu bildiriyi almak için daha önce milletin Padişah'a sunduğu dilekçelerin ulaştırılmasına izin verilmesi gerekirdi. Bu nedenle bu bildirinin yayınlanmasında aracılığı yararlı bulmuyoruz. Fakat bu bildiri Trabzon, Erzurum ve Sivas gibi merkezlerde gerekenler tarafından okunmuş bulunduğuna göre, düşündüğünüz gibi her merkezden İstanbul'a bir telgraf çekilmesi uygun olur.

Padişahın bu bildirisinin millette ortaya çıkaracağı olumsuz etkilerin bir dereceye kadar önüne geçebilmek için, bildiri içeriğini yalanlamaya neden olacak tarzda Padişah'a bir yanıt yazmayı ve bunu ülkede yayınlatarak okutturmayı biricik çare düşündük ve öyle yaptık.

İstanbul'da, gereken makamlara beklediğimiz gibi halkın imzası altında telgraflar yazıldığı ve bütün illerde de bu telgrafların yollandığı bildirilmekle birlikte, birtakım sorular da soruluyordu. Kastamonu'dan gönderilen telgrafta halk diyormuş ki: "1- Diğer illerin kamuoyu bizimle beraber değiller midir? 2- Bu olağanüstü durum ne zamana kadar devam edecektir? 3- Kabinenin direnmesine karşı ne gibi önlemler alındı? Lütfen bizi bilgilendirir misiniz Paşam!"

Halktan geldiği söylenen bu soruların, bu suallerin vali vekili ve komutanların da akıllarını kurcalamakta olduğunu düşünüp ona göre cevap vermek zahmete değerdi. Bu nedenle saatlerce Sivas-Kastamonu telgraf hatlarını işgal eden uzun açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaları şöyle özetleyebilirim:

> Milli hareket, vatanın her köşesinde sağlamlık ve sıcaklığıyla vardır. Bütün illerin en ufak köylerine kadar halk ve en ufak birliğine kadar bütün ordularımız, tamamen duyarlı ve birlik halinde, tebliğ olunan kararları uygulamaktadırlar.
>
> Ne vakit ki Kastamonu halkı, bu hali olağanüstü bulup endişeye düşmekten kurtularak, amacımıza ulaşıncaya kadar direnmekte tereddütlü davranmayacaktır, işte o zaman bu olağanüstü hal kendiliğinden yok olacaktır. Kabinenin direnmesi doğaldır, buna karşı başka önlemlere kalkışmadan önce ilk önlemimizi

hakkıyla ve her tarafta kesinlikle uygulamak çarelerini düşünelim. Örneğin Bolu'nun durumu hakkında ne yapılmıştır? Bolu hizasına kadar bütün yerlerin İstanbul ile haberleşmesinin kesildiğinden emin miyiz? Buna ilişkin, beklediğimiz bilgi henüz gelmedi. İşte, bu dediğim ilk önlem İstanbul'a kadar yaygınlaştırıldığında, kabinenin direnişe gücü kalmayacaktır sanırım. Bununla birlikte, bundan sonra da aptalca bir inadı sürdürmek isterlerse, her halde daha etkili önlemler alınır.

Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Komutanı

Yirminci Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa, kongre adına bazı kararlar ve önlemler almıştı. Ali Fuat Paşa'ya, kongrece "Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Komutanı" unvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve yöresini milli bir bölge sayıp komutanlığına Süvari Yarbayı Atıf Bey'i; Afyon havalisini de milli bir bölge sayıp komutanlığa 23. Fırka komutanı Ömer Lütfü Bey'i atamıştı. Bu tümen ile Anadolu'ya geldiğimizin daha ilk günlerinde temasta bulunulduğunu o günlere ait sözlerim arasında anlatmıştım. İstanbul Hükümeti Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa'yı atayıp göndermişti. Hamdi Paşa, Eskişehir'e kadar geldi. Orada, kendisine 16 Eylül'de İstanbul'a dönmesi gereği bildirildi.

İngilizler Eskişehir mıntıkası Kuvâ-yı Milliye komutanı olan Atıf Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler. Kuvâ-yı Milliye komutanı olan bir kişinin kendini kolaylıkla düşman eline düşürmeyecek önlemleri almış olması gerekirdi. Bu konudaki dikkatsizliği kendisini kurtarmak için uzun zaman girişimlerde bulunmamıza yol açtı. Bildiğiniz gibi, o tarihte Eskişehir'de İngiliz birlikleri vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği milli kuvvetlerle, kendisi, Eskişehir'e yakın Cemşit mevkiine gitmişti. Eskişehir'i uzaktan kuşattı. Eskişehir'de bulunan İtilâf Kuvvetleri komutanı General Sally Clade'in Fuat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta kullanılan sözler ve Kuvâ-yı Milliye'mizi niteleme şekli, milli komutanlarımızın ve Kuvâ-yı Milliye'mizin yüksek onuruna karşı bir saldırı sayıldığından ve generalin hak ve yetkisi dışında görüldüğünden, bu konuda İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri temsilcilerinin dikkatleri çekilmişti. 25 Eylül 1919 tarihinde General Sally Clade'in Fuat Paşa'ya gönderdiği bir heyet, İngilizlerin içişlerimize ve milli hareketimize kesinlikle karışmayacaklarına dair söz verdi. Bu sıralarda İngilizler, Merzifon'da

bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı anlamaya çalışmışlardı. Pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Gerçekten de oradaki kuvvetlerini, bütün ağırlıklarıyla beraber, önce Samsun'a çektiler, daha sonra oradan da İstanbul'a gönderdiler. Eskişehir'e hâkim olduktan sonra Fuat Paşa'yı, Bilecik ve Bursa yöresine göndermeyi düşünüyorduk.

Konya Valisinin Kaçışı

Konya'da vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Kabinesi'nin Anadolu'da önemli bir dayanak noktası haline geldi. Konya'da Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip gelememesi, orada bulunan Kolordu komutanı Salâhattin Bey'in ikircikli tavır ve hareketi ve en sonunda habersiz İstanbul'a çekilip gitmesi, Konya ve yöresini Vali Cemal Bey'in kontrolü altına bırakmıştı. Oraya, maksadı yakından anlamış olan bir kişinin gönderilmesine ihtiyaç vardı. Sivas'ta yanımızda bulunan Refet Bey'in gönderilmesi uygun bulundu. Refet Bey hareket etti. Konya'da Heyet-i Temsiliye tarafından bir komutan gelmekte olduğu haber alınınca vatanseverler canlanmış, diğer taraftan da Vali Cemal Bey hapishanede ne kadar kanlı katil, tutuklu varsa hepsini çıkarıp silahlandırmış ve kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya halkı, bu alçakça harekete karşı ayaklanarak vatanseverliklerinin gereğini yerine getirmeye karar vermiş ve bunun farkına varan Cemal Bey, 26 Eylül'de İstanbul'a kaçmıştır.

Refet Bey'in Önerileri

Sivas-Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, Refet Bey'den bir servis aldım. Refet Bey, bunda Konya ve yöresinde başarı için kendisine İkinci Ordu Müfettişliği unvan ve yetkisinin verilmesi gereğini bildiriyordu. Refet Bey, birçok zaman sonra Ankara'da bulunduğum sırada, Bolu ve yöresindeki isyanların bastırılmasıyla görevlendirildiği zaman da, oradan bir telgrafla, halk üzerinde önemli etkisi olacağından söz ederek kendisine Paşa unvanının verilmesini benden istemişti. O zamanlar Refet Bey'in gerek birinci ve gerek ikinci arzularını yerine getirecek resmi makam ve yetkide bulunmadığımı açıklamaya gerek yoktur. Özellikle bunu Refet Bey'in en iyi bildiğinden kuşku edilebilir mi? Refet Bey, bu arzularını gerçekleştirmek için benim İstanbul Hükümeti'nden istememi bekliyordu da denilemezdi. Çünkü dünyaca biliniyordu

ki ben, ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olduktan başka, Padişah ve İstanbul Hükümeti tarafından kovulmuş ve idama mahkûm bulunuyordum. Faaliyetim bir kongrenin seçtiği heyet içinde, Heyet-i Temsiliye içinde, onun adına oluyordu. Milli çalışmalarda bulunmak ve özellikle bu konuda başarılı olmak için resmi unvan ve yetki gerekli ise, zaten o benim kendimde yok idi. Başarı için, içinde bulunduğum nitelikler ve koşullar anlaşıldıktan sonra, benden resmi şekillerde sıfat ve yetki aramaya gerek olamayacağı doğaldı. Kuşkusuz Refet Bey'i Konya'da görevlendirirken biz kendisine amaca uygun her türlü hareketi için geniş yetki vermiştik. Bunun kullanılması ve uygulanması onun kendi becerisine ve gücüne bağlıydı.

Her tarafı faaliyete ve milli örgütlendirmeye yönlendirirken, İstanbul Hükümeti'nin emellerine hizmet eden bazı yöneticiler tarafından sözde manevi tehditler içeren telgraflar da alıyorduk. Örneğin, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza namında biri tarafından hareketlerimizin İtilâf Devletleri'ne saldırı olarak anlaşıldığı ve bu yüzden bütün Osmanlı topraklarının İtilâf Devletleri askerleri tarafından işgal edilerek Türk Hükümeti'ne son verileceği bildiriliyor ve kabine ile anlaşma öneriliyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa yabancılar tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu.

General Harbord Komisyonu

Ülkemizde ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere Amerika hükümeti, General Harbord'un başkanlığında bir komisyon göndermişti. Bu komisyon Sivas'a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya konuştuk. General'e, milli hareketin amacı ve örgütü ve milli birliğin ortaya çıkış nedeni, gayrimüslim azınlıklara karşı olan duygular ve yabancıların ülkemizdeki olumsuz propagandası ve icraatı hakkında ayrıntılı ve kanıtlarıyla konuşma yaptım. General'in bazı garip sorularına da muhatap kaldım. Örneğin, millet düşünülebilecek her türlü girişimlerde ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi başarılı olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim yanıtta demiştim ki: *Bir millet varlığını ve bağımsızlığını sağlamak için düşünülebilecek girişim ve fedakârlığı yaptıktan sonra başarılı olur. Ya başarılı olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Bu nedenle millet, yaşadıkça ve fedakârlıklarını sürdürdükçe, başarısızlık söz konusu olamaz.*

General'in sorduğu sorudan neyi amaçladığını öğrenmek istemedim. Fakat verdiğim yanıtın tarafından takdirle karşılandığını bugün yine söylemek isterim.

Abdülkerim Paşa'nın Aracılık Çabaları

25 Eylül akşamı, Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu komutan vekili Mahmut Bey'den aldığım bir telgrafta şunlar yazılıydı: "Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşa'yı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezareti'nin valilik şifresiyle bir telgraf yazdırdılar. Bunun özeti, Padişah'ın bildirisindeki sözleri uygulamakla vatan kurtulacaktır. Milli hareket, çağdaş dünyaya kötü amaçlar taşıyan bir hareket olarak gösterilmek istendi. Hükümetle milletin ayrılığı yabancı müdahalesini davet edecektir. Konferans hakkımızda karar verirken, bu ayrılık hayırlı olmayacaktır."

Mahmut Bey'e, aynı günde çektiğim telgrafta şunları bildirdim: "Kerim ve Hadi Paşalara, Fuat Paşa'nın Ankara'da bulunmayıp meşgul olduğunu ve fakat görüşmek istediklerinde, Sivas'ta bulunan, Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa ile makine başında, istedikleri tarzda görüşmenin mümkün olduğunu bildirirsiniz."

İstanbul Hükümeti'yle haberleşme kesileli on beş gün olmuştu. Bu milli karara karşı olumsuz tavır alan bazı yerler, ister istemez, milli akıma uygun davranmaya mecbur edildi. İstanbul Hükümeti'ne hizmet eden bazı memurlar ya kaçtılar, ya sözümüzü dinler hale geldiler. İstanbul'a, bütün ülkeden, her gün hükümetin düşürülmesi talebine ait binlerce telgraflar yağdırılmaya başlandı. İtilâf Devletleri'nin Anadolu'da dolaşan subay ve memurları, milli harekete karşı tarafsız olduklarını, "ülkenin içişlerine karışmayız" sözünü her tarafta açıktan söylemeye başladılar. Bu durum karşısında nihayet, Padişah ve Ferit Paşa, milli hareketin yöneticileriyle anlaşmaktan başka çare kalmadığını anlamışlardı.

İzmit Mutasarrıfının Muhalefeti

İstanbul Hükümeti tarafından, Kolordu kumandanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylül'de İstanbul'a geri gönderdik. Konya Valisi Cemal Bey'in kaçmadan önce düzenlediği ilk Bozkır olayının önüne geçmek için, 20. Kolordu ve Niğde'de 11. Fırka yardımlarıyla gerekli önlemler alınarak, İstanbul'un ortaya çıkmasını beklediği fenalığı durdurduk. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit yöresinde kurul-

maya çalışılan Kuvâ-yı Milliye, Eylül ayının son günlerinde büyük hassasiyet göstermeye başladı ve o civarlardaki Kuvâ-yı Milliye yöneticileri, kabinenin çekilmemekteki inadı halinde İstanbul'a harekete hazır bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu konuyu 28 Eylül'de bütün ülkeye ve İstanbul'a da genelgeyle bildirdik. Ancak İzmit'te, 2 Ekim gününde, olumsuz denebilecek yeni bir durum karşısında kaldık. O tarihte İzmit Mutasarrıfı Suat Bey namında biriydi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki tebligatımızın tamamen alınıp gereklerinin yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey, verdiği açıklamada diyordu ki: "Tebligatı aldım. Kargaşa olmaması için, halkı serbest bırakarak dinlemeyi en doğru hareket buldum. Olumsuz söylentiler vardır. Heyet-i Temsiliye'den açıklama istemek ve özellikle maksadın İttihat Terakki Hükümeti'ni eski şeklinde canlandırmak olup olmadığını kesinlikle anlamak istiyorlar. Ben, en tarafsız bir adam olmak üzere, güven ve huzurun sağlanmasıyla görevliyim. Ben, her kim ve her ne için olursa olsun, sonucu bilinmeyen bir maceraya başkalarını sevk etmeyi doğru görmem. İyi düşünerek dikkatli davranılması yanlısı olduğumu deneyimlerime dayanarak bildiririm."

O tarihte, İzmit'te, Miralay Asım Bey namında bir kişi, fırka komutanı olarak bulunuyordu. Asım Bey'e de bir iki günden beri telgraf başında tebligatta bulunulmuştu. Fakat hiçbir yanıt alınamıyordu. Onu da 2 Ekim günü makine başına çağırdım, konuştum. Kendisine "Kabinenin düşeceği ve belki de düşmüş olması muhakkaktır, bu nedenle milletin kararlılığı her türlü kuşkunun üstünde ve güçlüdür" dedikten sonra kesin görüş ve kararını beklediğimi söyledim. Fırka komutanı Asım Bey'in uzun mazeretler ve yorumlarla dolu yanıtından çıkan olumlu anlam, şimdiye kadar yanıt vermeyişinin nedeninin, İstanbul'daki Kolordu komutanından sorduğu soruya yanıt alamayışından ileri geldiği ve yarınki Cuma namazında karar alınacağı cümleleriyle özetlenebilir. Bazı öğütler ve teşvikler içeren yanıtımızda şunları dedim: "Ferit Paşa'nın yarına kadar çekilmesi yüksek olasılıktır. Bu takdirde, yarınki toplantınız sonucunda Padişah'a ve atandığı takdirde yeni kabine başkanına, kabinenin milletin arzularına tamamen uyan, tarafsız kişilerden kurulmasını istemek konusunu ve bunun beklenildiğinin arz edilmesini sağlayınız. Bir de vatanımızı ve bağımsızlığımızı kurtarmak için, kurulacak yeni kabine ile birlik olarak, daha pek çok çalışma-

ya ihtiyacımız olduğundan, tamamen sükûnet dairesinde, Heyet-i Temsiliye kararıyla bildirdiğim konuları göz önünde bulundurarak, örgütlenmeye devam edilmesini rica ederim."

Ferit Paşa'nın İstifası

Ben, Asım Bey'e bu son cümleleri yazdırırken (2 Ekim 1919, öğleden sonra saat 3.40), araya imzasız şöyle bir servis girdi:

"Paşa Hazretleri, İstanbul'da arkadaşlar söylediler. Bütün akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sağlık nedenlerinden ötürü istifa etmiş. Tevfik Paşa kabineyi kurmakla görevlendirilmiş. Daha sabahtan söyleniyordu, fakat doğrulanmamıştı, şimdi doğrulandı efendim."

"Bu telgrafı kim çekiyor? Anlayınız," dedim. Sormaya zaman kalmadan telgraf şu suretle devam etti:

"Biz, Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretleri'ne saygılarımızı sunarız ve vatanımızın başına bir kâbus olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başında bulunup başarılı olmasını tebrik ederiz. Lütfen söyleyiniz."

Telgraf haberleşmesi kesildi. Gerçekten 2 Ekim günü Ferit Paşa Kabinesi düşmüş bulunuyordu. Fakat yeni kabineyi teşkil eden Tevfik Paşa değil, Ali Rıza Paşa idi.

Sırası gelmişken söyleyeyim, bütün telgrafçılarımızın, milli hareketime yaptıkları fedakârca hizmetlerinin milli tarihimizde önemli bir yeri vardır. Kendilerine bugün teşekkür etmeyi bir görev sayarım.

Ali Rıza Paşa Kabinesi

Ferit Paşa Kabinesi'nin düşüşünü ve Ali Rıza Paşa'nın kabine kurmakla görevlendirildiğini 2/3 Ekim 1919 tarihinde yazdığım bir genelge ile bütün millete duyurdum. Bu genelgenin bir örneğini de, bilgi için kaydıyla, yeni sadrazama verdim.

2 Ekim günü yeni kabine başkanıyla ilişkiye geçmeye çalışmıştık. Ertesi gün Bakanlar Kurulu'nun toplantısı sırasında Heyet-i Temsiliye ile görüşecekleri sözü verilmişti.

Bu genelgede belli başlı noktalar şunlardı:

1. Yeni kabine, Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlenen milletin örgütüne ve amaçlarına uygun davrandığı takdirde, Kuvâ-yı Milliye ona destek olacaktır.

2. Yeni kabine, Meclis toplanıp denetim görevine başlayıncaya kadar, milletin kaderi hakkında hiçbir taahhüde girmeyecektir.
3. Barış konferansına atanacak delegeler, milletin isteklerini hakkıyla bilen ve güvenini kazanmış, bilgili ve güçlü kişilerden seçilecektir.

3 Ekim 1919 günü Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya yazdığım telgrafta, "Millet, şimdiye kadar yönetime geçenlerin, anayasaya ve milli çıkarlara aykırı hareketlerine çok üzüldü. Bundan dolayı meşru haklarını tanıtmak ve kaderini iş bilir ve güvenilir ellerde görmek kararını verdi. Gerekli girişimlerde bulunarak düzenli bir örgüte bağlı olan Kuvâ-yı Milliye, milletin kesin iradesini tamamen gösterdi.

Millet, Padişah'ın güvenini kazanan sizi ve arkadaşlarınızı, zor durumda bırakmak istemez. Tersine destek olmaya bütün içtenliğiyle hazırdır. Ancak Bakanlar Kurulu üyeleri arasında Ferit Paşa ile işbirliği yapmış kimselerin bulunması, sizlerin bakış açılarıyla, milli emellerimizin ne derece uygun düştüğünü, içtenlikle anlamak zorunluluğunu doğurmuştur. Milletimizce tam bir güven oluşmadıkça, atılmış olan düzeltici adımların durdurulması ve yarım önlemlerle yetinilmesi doğru görülmemektedir. Bu nedenle şu konuların sizce kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz" dedik ve genelgenin yayınlanması dolayısıyla belirttiğim üç esası saydık. Ondan sonra, "Bu esas noktalarda uzlaşıldığı anlaşıldıktan sonra, olağanüstü durumun kaldırılması amacıyla, bazı ikinci derecede isteklerde" bulunacağımızı bildirdik.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Sezilen Kuşku

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde bir kuşku, bu kabinedekilerin de kafalarında bir bulanıklık sezer gibi olduk. Onun için bazı önlemler almayı uygun bulduk.

Aynı günde, bir genelge yazdık. Bunda, "Hükümet ile millet arasında uyumun sağlandığı açıklanıncaya kadar, eskisi gibi haberleşmenin kesilmesinin sürdürülmesi" gereğini bildirdik.

Bundan başka, her taraftan gelen öneri ve görüşleri göz önünde bulundurarak, bütün kolordu komutanlarına ve milli harekete destek olan valilere de, 3 Ekim günü, bazı gizli tebligatta bulunduk.

Yeni sadrazamdan beklediğimiz yanıt sonunda geldi, şudur:

> Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlendiği telgrafla bildirilen örgüt ve amaçlarının neler olduğu Bakanlar Kurulu'nca bilinmediğinden, durum gereği bunların incelenmesi için, öncelikle kongre kararlarının hemen yollanmasını bekliyoruz.

Sadrazam Paşa ve arkadaşlarının, –içlerinde biraz sonra görüleceği üzere Kuvâ-yi Milliye'nin delegesi olarak kabineye katıldığını söyleyen Cemal Paşa bulunmuş olmasına karşın– hükümete geldikleri güne kadar, milli amaçların neler olduğunu bilmediklerini söylemeleri şaşılacak şeydir! Bundan daha dikkat çekici nokta, milli amaçlara uygun hareket edip etmemek konusunda karar verebilmek için, öncelikle kongrelerin kararlarını istemeleridir. Halbuki bu kadar gürültüye ve uygulamaları önceki kabinenin düşmesine neden olan kongrelerin kararlarını bilmemeleri mümkün müydü? Amaçlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir yükümlülüğe girmeksizin, yeni ve şeytanca önlemlerle milleti kandırarak, dayanışmayı gevşetmek olduğundan asla şüphe etmedim. Fakat kopuş olacaksa, ben de öncelikle onların bütün gizli niyetlerini millete gösterecek bir hareket tarzını seçtim. Bu nedenle Sadrazam'ın ve arkadaşlarının isteklerini yerine getirdim. 4 Ekim 1919 tarihli telgrafla, kongre bildirisini aynen ve tüzüğün yalnız örgütlenmeyle ilgili bölümünü özetleyerek bildirdim. Resmi yazışmalara hiçbir taraftan girişilmemesi hakkında tekrar genel tebliğler yapıldı.

Aynı günde şöyle bir telgraf aldık:

> Başkanlığımda kurulan kabine, milletin istekleri doğrultusunda, ülkenin esenliği için, kesin kararlılıkla çalışmak konusunda görüş birliğindedir. Osmanlı topluluğunda birliğin sağlanması ve bağımsızlığın korunması ve hilafet ve saltanatın dokunulmazlığının, anayasaya uygun olarak, bütün milletin kuvvet ve iradesine dayanarak sağlanacağı kuşkusuzdur. Ateşkes tarihindeki sınırlar içinde kalan bütün topraklar, ateşkese esas olan Wilson Prensipleri'ne uygun olarak, doğrudan doğruya saltanat yönetimi altında sınırlarımız içinde kalıp, büyük çoğunluğu Müslüman olan ülke bütünlüğü parçalanmayacaktır. Bu topraklar üzerindeki tarihsel, ırksal, dinsel ve coğrafi haklarımızın devamı ve adalete uygun bir karar alınması için de şimdiki hükümetçe kesin amaç ve Meclis açılıncaya kadar milletin kaderi hakkında hiçbir resmi ve kesin söz verilmeyecektir. Barış konferansına gönderilecek delegeler milli emelleri bilen,

güvenilir, güçlü ve iş bilir kişilerden seçilecektir. Ülkemizde milli egemenliğe uygun olarak görevini hakkıyla bilen hükümetimiz, milletin görüşünü almaksızın ülkenin kaderi hakkında karar alamayacağından, hükümet, seçimin bir an önce yapılması için her türlü girişimlere başvuracak ve Meclis'in bir an önce toplanması için gerekenleri yapmakta olup, ancak hükümetin ilkesi yasalara uyarak aykırı durumların ortaya çıkamamasını sağlamak olduğundan ve olağanüstü ve yasadışı durumun devamı İstanbul'la Anadolu'yu birbirinden ayırmak gibi birçok kötü sonuçlar vereceği, Allah göstermesin başkenti tehlikeye sokacağı ve ülkenin diğer bölgelerinin işgal edilmesine yol açacağı ve böylece ülke bütünlüğünü bozacağından hükümetimiz, tarafınızdan el konulan resmi dairelerin boşaltılması ve devlet işlerine vurulan sektenin kaldırılması ve en küçük bozulmaktan bile korunması gereken hükümet nüfuzuna saygı gösterilmesi ve yabancılarla siyasal ilişkilere girilmemesi ve seçimlerde halkın özgürlüğüne kesinlikle engel olunmaması konularında tarafınızdan söz verilmesini istiyor.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Soruları

Dikkat edilirse, bu telgrafta ne adres vardır ve ne de imza... Gerçi, sadrazamlıktan yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat diğer bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan kişi ya da kişiler, bir defa Heyet-i Temsiliye'yi tanımak ve onunla imza altında resmi yazışmalarda ve görüş alışverişinde bulunmak istemiyordu.

Bir de bizim, kongrelerde belirlediğimiz kararları ve kendilerine önerdiğimiz üç noktanın göz önüne alınmasını, yeni kabinenin sadrazamı ve bakanları doğal buluyorlar. Bu kararların ve esasların sağlanmasına zaten gayret etmekte olduklarını söylüyorlar.

Ancak hükümetin ilkesi yasalara uymaktır. Görevi, aykırı durumu engellemektir girişinden sonra, bizim hareketlerimizin doğal ve yasal olmadığından, bunun devamı halinde merkezle Anadolu'nun birbirinden ayrılması tehlikesinden söz ediyor ve nihayet baklayı ağzından çıkararak, tarafımızdan el konulan resmi dairelerin boşaltılması ve devlet işlerine vurulan sektenin kaldırılması ve hükümetin nüfuzuna saygı gösterilmesi ve yabancılarla siyasal ilişkilere girilmemesi ve seçimlerde halkın özgürlüğüne kesinlikle engel olunmaması konularında tarafımızdan söz verilmesini istemekle, bizim varlığımızı ve çalışmalarımızı yok etmek amacında olduğunu söylemiş bulunuyor.

Ayrıntılara girişmeden önce söylemeliyim ki, tarafımızdan işgal olunmuş resmi daire yok idi. Yalnız Sivas Valiliği, Heyet-i Temsiliye'yi, okullar tatilde bulunduğundan lisede misafir etmişti. Söz konusu edilmek istenen resmi daire bu olacaktı. Yeni kabine her türlü uygulamalarına başlangıç olarak, Heyet-i Temsiliye'yi buradan kovarak nüfuz ve onurunu kamuoyu önünde kırmak istiyordu.

Kimden kime yazıldığı açık olmayan bu telgraf hakkında Sivas telgraf merkeziyle İstanbul telgraf merkezi arasında yazışmalar yapıldı.

Ertesi günü, yani 5 Ekim 1919 tarihinde, imzasız telgrafın Sadrazam tarafından Heyet-i Temsiliye'ye yanıt olarak yazıldığı söylendi. Bunu resmen ispat eden resmi ve imzalı bir bildirim olmamakla birlikte, biz böyle küçük bir noktada daha fazla durmayı yararlı görmedik. Sadrazam Paşa'ya yanıt yazmayı uygun bulduk. 5 Ekim'de yazdığımız uzun yanıtın esas noktalarını özetleyeyim:

"Önerilerimizin tamamen kabul edilmiş olduğu anlaşıldı" dedikten sonra, tarafımızdan üstlenilmesi istenen konular hakkında açıklamalarda bulunduk ve dedik ki "Olağandışılığın ve yasadışılığın nedeni Ferit Paşa Kabinesi idi. Bu konu, Ferit Paşa Kabinesi tarafından yapılmış olan gayrimeşru hareketlerin neden ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için tarafınızdan kesin önlemler alındığında, kendiliğinden ortadan kalkar."

"Örgütümüzün, şimdiki kabineye destek olabilmesi için, önce hükümet örgütümüzü kabul ettiğini kesin ve açık bir dille söylemelidir. Aksi takdirde, karşılıklı güven sağlanamayacak, çeşitli uyuşmazlıklar ortaya çıkacaktır."

Ali Rıza Paşa'nın imzasız telgrafında, "ülkemizde milli egemenliğin geçerli olduğu" noktasına da "Gerçekten öyle ise Meclis'in, feshedilmesi üzerinden geçen dört ay içinde toplanması anayasamızda açıkça belirtilmiş iken, bugüne kadar seçim defterleri bile düzenlenmemiştir. Bu hareket, Ferit Paşa Kabinesi'nin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesini ve anayasaya aykırı davrandığını gösterir ve ceza yasasına göre ağır ceza gerektiren bir suç sayılarak sorumluları hakkında yasal işlemlerin yapılması, milli egemenliği kabul eden ve yasaların uygulanmasını görev sayan her meşru hükümetin kutsal görevlerinin başında gelir" yanıtını verdik. Ondan sonra şu önerilerde bulunduk:

1. Ülkede güven ortamı olduğunu ve milli isteklerin tamamıyla

haklı ve meşru olduğunu resmi bir bildiri ile ilan ederek milletin birliğine hükümetin de katıldığını açıklayınız.

2. Düşmüş hükümetin ihanetine alet olmuş bulunan birtakım devlet görevlileri vardır. Onları mahkemeye veriniz. Milli harekete engel olan bazı eski valiler hakkında devlet hizmetinde kullanılmamaları için gerekli işlemleri yapınız. Milli harekete hizmet ettikleri için görevinden alınanları görevlerine iade ediniz.

3. Rütbeleri geri verilip Meclis'te onaylanmayan ve görevde bulundurulmaları sadece zararlı birtakım görüşler taşımaktan ibaret olan emeklileri derhal eski durumlarına döndürünüz. Önemli askeri görevlere iş bilir kimseler getiriniz.

4. Eski bakanlardan Ali Kemal ve Âdil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın Meclis'in açılışında yüce divana gönderilmek üzere, hiçbir yere kaçmamalarını, Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halid Bey'in derhal tutuklanmasıyla mahkemeye verilmesini talep ederiz.

5. Milli harekete katılmış ya da yanında yer almış kişiler aleyhinde başlanılmış olan baskılara son veriniz.

6. Basını yabancı sansüründen kurtarınız.

İstanbul'la yazışma biter bitmez, derhal şu bildiri ile ülkeyi durumdan haberdar ettim:

> Sadrazam Paşa Hazretleri Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararları ve milli örgütün amaçlarını doğal bulmakla beraber görüşlerinde bazı açıklanması gereken yönler görüldüğünden hükümetle milletin gerçekten anlaşması amacıyla ve bütün merkezlerin görüşlerine dayanarak verilen yanıt ve ileri sürülen öneriler aynen bildirilir. Gelecek yanıt ve ona göre alınacak kararlar derhal bildirilecektir.

Yunus Nadi Bey'in Aracılığı

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin iktidara geçtiğinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Ülkenin İstanbul ile olan resmi haberleşmesi hâlâ kopuş halinde devam ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleri önerilerimize yanıt vermiyor ve hiçbir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz. Bakanlar Kurulu'nda hiç kimse, bizle muhatap olmak istemiyor.

Bugün, yani 6 Ekim 1919 günü, Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye nâzırı olan Cemal Paşa'yı, daveti üzerine makamında ziyare-

te gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e durum hakkında, özellikle hükümetle Heyet-i Temsiliye arasında henüz anlaşma sağlanamadığından söz etmiş ve anlaşıldığına göre bizi haksız göstermiş ve kendilerinin her şeyi kabul ve uygulamaya hazır bulunduklarını anlatmış ve her halde anlaşmazlık çıkaran ve bunda ısrar eden tarafın Heyet-i Temsiliye olduğunu söylemiş. İhtimal ki, Yunus Nadi Bey'in bizimle kişisel yakınlığını bildiğinden, aracı olmasını önermiş olacak.

Yunus Nadi Bey bu aracılık önerisini memnuniyetle kabul etmiş.

Yunus Nadi Bey'le telgraf başında vuku bulmuş olan bu yazışmamız, yeni kabine ile bizi, görünüşte olsun, uzlaşmaya yönlendirmesi bakımından önemlidir. Bu sebeple müsaade buyurursanız biraz izah edeceğim.

Harbiye Nâzırı Paşa'nın beni telgraf başına davet ettiğini haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makine başına gittim.

"İstanbul Harbiye telgrafhanesi, Yunus Nadi Bey sizinle görüşmek istiyor efendim" denildikten sonra, "Harbiye telgrafhanesinde makine başında hazırım!" dendi. "Hazır olan kimdir?" dedim.

Telgrafçı: "Yunus Nadi Bey ve yanında Nâzır Paşa'nın yaveri Cevat Rifat Bey vardır efendim."

"Nâzır Paşa'yı istediler mi, yoksa..." izahında bulundu.

"Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni telgrafa davet ettikleri zaman Nâzır Paşa istiyor" demişlerdi. "Davet eden Nâzır Paşa mıdır, yoksa siz mi?"

Yunus Nadi Bey "Nâzır Paşa'nın izniyle ve yaveri vasıtasıyla Harbiye merkezinden sizi aradık. Bundan dolayı yanlış anlaşılmış efendim" dedi.

Ben "Teşekkür ederim. Buyurun!" dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'in sözleri alınmaya başlandı. Yunus Nadi Bey görüşlerine şu girişle başladı: "Milli iradenin, milli egemenliği ortaya koyması sonucu olan değişim üzerine, burada kurulan hükümetle, milli örgüt arasında uyumlu bir işbirliği kurulmasının gecikmeyeceğini düşünmüştüm. İncelemelerim sonucunda henüz bir iki noktada anlaşmazlık bulunduğunu anladım. Bu uyumun gecikmesi, içte ve dışta, ülkemiz için iyi olmayacağından, bazı açıklamalarda bulunmayı görev bildim."

Ondan sonra, şimdi özetleyeceğim noktalara ait bilgi ve görüşlerini, birinci sorun olarak söylediler.

1. Ferit Paşa Kabinesi'nde bulunmuş olan bazı kişilerin bu kabineye katılmalarından dolayı kötü gözle görülmemeleri ve Abuk Paşa'nın Ferit Paşa Kabinesi'nin düşüşünde rol oynadığı;

2. Rıza Paşa Hükümeti'nin geçiş dönemi hükümeti olduğu, süresinin seçime kadar olacağı;

3. Hükümetin milli amaçların tümünü iyi karşıladığı ve sonuçlandırılması için çalışacağında kuşkuya yer olmadığı;

4. Özellikle Cemal ve Abuk Paşalar gibi kişilerin, hükümette milli örgütün bir delegesi gibi algılanmalarında kuşkuya yer olmadığı yargısında bulundu.

İkinci sorun olarak da Yunus Nadi Bey, kişilerle ilgili bölüme değindi. Bunda tamamen bizimle aynı görüşte olmakla beraber "Biraz ılımlılık önermeye cesaret edeceğim" dedi ve görüşünü, milli başarının ortaya çıkardığı olumlu etkilerin bazı kişilerce intikam duygusuyla yapıldığı yorumundan kaçınılmasının önemli olduğu düşüncesiyle açıkladı.

Yunus Nadi Bey, "Hükümet üyeleriyle yaptığım temaslardan milli örgütün isteklerini bütünüyle yerine getirme kararlılığında oldukları anlaşılıyor" dedikten sonra, şu bilgiyi verdi:

"Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, bugün yayınlanacak bildiride bunun zaten yeteri derecede açıklanmış olduğunu ve ancak bildiri, devletin resmi diliyle yazıldığına göre, her taraf göz önüne alınarak katılmış, biçimsel birkaç sözcüğe önem verilmemesi gerektiğini beyan eyledi."

Yunus Nadi Bey, Sadrazam'ın ve hükümetinin –her türlü yanlış anlamayı önlemek için– milli örgütün yöneticilerinin göstereceği bir kurulla doğrudan doğruya temas etmeleri konusundaki samimi arzusunu bildirdikten sonra, bütün görüşünü şu cümle ile özetledi: "Halen benim en çok gerek gördüğüm, krizin karmaşık bir durumda sürmemesinden ibarettir."

Yunus Nadi Bey görüşlerimi beklediği için, ben de şu yanıtı verdim:

> Heyet-i Temsiliye tarafından Sadrazam Paşa Hazretleri'ne yapılan öneriler ve onun kurulumuza verdiği yanıtı, özellikle bu yanıtın son satırlarını gördünüz mü? Sözlerinizden bu yazıları görmemiş olduğunuza ve önerilerimizin, niteliği ve içtenliğini tamamen anlamamış olanlar tarafından size anlatılmış olduğuna inanıyoruz.

Bu nedenle, esas hakkında burada görüş alışverişini zor görüyoruz. Yalnız kişisel olan görüşlerinizde bazı noktaları aydınlatmak amacıyla şunları yazacağım:

Yeni kabine ile milli örgütümüz arasında işbirliğinin gecikmeyeceğine biz de inanmaktaydık. Bunun gecikmesinin nedenini bizde değil, yeni kabinenin dört günden beri göstermekte olduğu ikircikli tavırda aramak gerekir. Yeni kabine ile aramızda anlaşmazlık olduğunu da yeni kabine bize bildirmemiştir. Yeni kabinede tutulan eski bakanların namusları hakkında kuşku duymamakla beraber, eski kabinenin haince hareketlerini bilerek veya bilmeyerek, katılmış oldukları göz önünde tutulacak önemli bir noktadır. Abuk Paşa'nın kabinenin düşürülmesinde yapmış olduğu rolü bilmiyoruz. Biz, sonuca ulaşmayı sağlayan kuvveti pek iyi biliriz. Bizim amacımız, bu hükümeti, söylediğiniz gibi, geçiş dönemi hükümeti gibi görmek değildir. Tersine, milletin kaderini belirleyecek ve barışı yapacak en önemli bir kurul olabilmesini bekleriz. Milli çıkarlarımızda yabancıların bizce hiçbir önemi yoktur. Biz, duruşumuzu yabancıların dedikodusuna uydurmak zayıflığını reddediyoruz. İç ve dış durumdan bütün açıklığıyla haberdarız. Attığımız adım rastgele değil, derin düşüncelere ve sağlam ilkelere ve bütün milletin düzenli örgütlenmeye bağlı gerçek gücüne ve kararlılığına dayanmaktadır. Millet, egemenliğini, bütün anlamıyla, bütün dünyaya tanıttırmaya kesin olarak karar vermiştir. Bunun için de her yerde, her türlü önlem alınmıştır. Hükümetin milli istekleri olumlu karşılamasını ve sonuca ulaştırmasını isteriz. Çünkü başka türlü hükümette kalamaz. Abuk Paşa'yı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşa'dan milli örgütümüzün delegesi olmaktan başka bir şey beklemeyiz.

[Cemal Paşa bizim delegemiz değildi ve böyle bir görevin kendisine verilmesinde, bildiğiniz hareket tarzından dolayı, bir anlam da yoktu. Ancak Yunus Nadi Bey'in telgrafında "Cemal Paşa'nın delege gibi algılanmasında kuşkuya yer yoktur" denmiş olmasından bunu arzu ettiği sanılmış ve oldubitti olarak görülmüştür.]

Bakan olur olmaz, kendilerinin, herkesten önce, aracısız olarak bizimle ilişki kurup gerçek durumu anlayacağını ve ona göre hükümetle milli örgütün bakış açılarını birleştirmeye girişeceğini umuyorduk. Halbuki henüz böyle bir ilişkiden uzak durmakta olduğu görülüyor. Bizim yeni kabineye karşı olan önerilerimiz

ve isteklerimiz kişisel olmayıp, bütün bu bulunduğumuz illerin ve beş kolordu komutanının ve milli örgüte sadık devlet görevlilerinin Heyet-i Temsiliye'mize bildirdikleri önerilerin, Heyet-i Temsiliye'mizce, hükümeti mümkün olduğu kadar zor duruma sokmamayı göz önünde bulundurarak çıkartılmış özetinin özetidir. Ve bu öneri ve isteklerde sandığınız sakıncalar yoktur. Hükümet, Heyet-i Temsiliye'mizle samimi ve ciddi ilişki kurduğu ve görüş alışverişinde bulunduğunda, yapılmış olan önerilerin ve isteklerin hükümetçe uygulanabilecek şekil ve zamanını belirlemekte hiçbir engel yoktur. Yalnız Sadrazam Paşa'nın, Heyet-i Temsiliye'mize 4 Ekim'deki yanıtındaki son satırlar dikkat çekicidir. Eğer meşru milli örgütümüz ve bunun yönetiminde bulunanların, gayrimeşru ve yasadışı tanınması anlayışı sürdürülecekse, hiçbir uzlaşı yolu bulunamayacağından kuşku yoktur. Bugün yayınlanacağını söylediğiniz bildiride, milli örgütümüz ve hareketlerimiz hakkında her nasıl olursa olsun, eleştirel bir dil kullanıldığında, bu birkaç sözcükle kalsa bile, tarafımızdan derhal her türlü uzlaşı kalmamış kabul edilecektir ve zaten İstanbul Hükümeti, Heyet-i Temsiliye ile tamamen anlaşmadıkça, bu bildiri hiçbir taraftan alınmayacaktır. Belki sade İstanbul'da kalabilir.

Heyet-i Temsiliye'miz, bütün seçim bölgelerinden genel oyla seçilmiş temsilcilerden oluşan ve Erzurum ve Sivas'ta toplanan genel kurullar tarafından görevlendirilmiş, milli, meşru bir kuruldur. Temsil gücü ve yeteneği de yaptığı eylemleriyle ortadadır. Meclis'in toplanıp yasama işine başlayacağı güne kadar, Heyet-i Temsiliye, ülkenin ve milletin kaderiyle ilgilenmek zorundadır. Hükümetin kurulumuzla samimi ilişkilerde bulunması, doğal olarak, kendi konumunu güçlendirecektir. Ayrı ayrı yönlerde yürüdüğü takdirde, ülke ve millet çıkarları için birçok tehlikeler doğabilir.

Biz, bugünkü kabinede özellikle bulunmaları ülke ve millet için yararlı olacağına inandığımız bazı kişilerin, eskiden olduğu gibi birer birer kabineden çıkarılması için manevralara uğradıklarını görmek istemeyiz. [Bu dediğimizin gerçekleştiğini göreceksiniz.] Sivas'ta toplanmış bulunan Heyet-i Temsiliye, hükümetle bizzat doğrudan doğruya, en samimi ilişkide bulunmaya hazırdır. Bu görevi başkalarına bırakmak yetkisine sahip değildir. Hükümetle uzlaşılırsa, bu ilişkinin sağlanması için başka çareler de düşünülebilir. Özetle bu karmaşık durumun hemen giderilmesi, öncelikle hükümete sunduğumuz biçimde bir bildirinin, biçimsel sözlerle değil, samimi bir dille yayınlanmasıyla ve diğer önerilerin

olumlu karşılanıp yerine getirileceğine, Sadrazam'ın doğrudan doğruya bize yanıt vermesiyle mümkün olacaktır. Yoksa hâlâ Refik Halid Bey tarafından telgraflarımız ve bildirilerimiz kontrol edilir, çalınır ve durdurulurken, hükümetin samimiyetinden söz edilmesi, bize pek garip geliyor.

Hükümet bu kuşkulu konumunu birkaç gün daha sürdürecek olursa, milletin gözünde henüz ortaya çıkmamış olan güveni büsbütün kaybedecektir. Her taraftan aldığımız telgraflarda, yeni hükümetin güvenilir olup olmadığına dair sorular sorulmaktadır.

Yunus Nadi Bey, verdiğim bilgiler ve açıklamalardan gerçek durumu anladı. Bizimle haberleşmeyi sürdürmeye gerek duymadı. Tersine, yeni hükümeti ve özellikle Cemal Paşa'yı aydınlatmaya çalışmış... Gerçekten de, görünüşte olsun, bir uzlaşı kuruldu.

Cemal Paşa'nın Kabine Adına Sözleri

6 Ekim 1919 günü de geçti. Biz, varolan önlemlerin dikkatle sürdürülmesi gereğini genelgeyle emrettik.

Yunus Nadi Bey'le haberleşmemizin ertesi günü, sonunda Sadrazam'dan yanıt değil, fakat Cemal Paşa'dan şu telgrafı aldık:

Şimdiye kadar olan yazışmaların özeti:

1. Kabine sizinle görüş birliğindedir ve milletin egemenliğini kabul eder. Ancak bir intikam kabinesi olmaktan korkar. Kabahatlilerin cezalandırılmasını yasalar doğrultusunda yapmayı daha uygun görüyor.
2. Zarara uğramış valilerin mağduriyetlerinin giderileceğine, iş bilir olanların seçilmesine, bilhassa ordunun şeref ve düzeninin geri kazandırılacağına söz verir.
3. Devletin dışarıya karşı onurunu korumak için milletin iradesine ve Heyet-i Temsiliye'ye dayanacaktır.
4. Heyet-i Temsiliye'nin delegesi sıfatıyla ve bütün samimi ve saygılı bir duyguyla söylüyorum ki, Heyet-i Temsiliye'nin hem iç ve dışa karşı hâkim görünümünü vermeksizin kabineye destek halinde kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin yararını takdir eder. Öncelikle, telgrafların karşılıklı olarak ve serbestçe çekilmesini, atanacak vali ve komutanların hemen hareket edebilmesini, bilhassa kabul edilen yeni seçim yasasının ilan edilebilmesini pek yararlı görür.
5. Milletin iradesine aykırı hareketlerden uzak durulacağına söz

verirsem, ayrıntıların şekil ve zamanı kalır ki, pek kolay olacağına inancım tamdır. Vatan kurtuluşu için el birliğiyle hemen çalışabilmek için, ayrıntılar üzerinde ısrar olunmamasını sizden bekler ve bütün arkadaşlara da saygılarımı sunarım.

Bu telgrafa anında, olumlu ve içten olan şu yanıtı verdik:

Sözleriniz madde madde sıra ile aşağıda yanıtlanır:

1. Kabinenin, bizimle ortak ve birlikte, milletin egemenliği ilkesini kabul etmesine, millet adına teşekkür ederiz. Kabinenin ve Heyet-i Temsiliye ve bütün milli örgütümüzün intikamcılık iddiasıyla lekelenmesi, bizce de kaçınılması gereken bir durumdur. Bu noktada ve kabahatlilerin yasal yollardan cezalandırılmaları gerektiğinde de kabine ile tamamen aynı düşüncedeyiz.
2. İkinci madde içeriğinden dolayı da özellikle teşekkür ederiz. Bu noktanın açıklığa kavuşturulmasını şu yüzden istemiştik:

   Milli hareketimize karşı koymalarından dolayı millet tarafından dışlanan bazı vali ve komutanlar, biçimselliğe uymak düşüncesiyle, ister geçici olsun, görev yerlerine geri gönderildiklerinde, o yerlerde kabul edilmeleri olanağı kalmadığından, hükümete karşı saygısızlık yapılabilir endişesiydi.
3. Üçüncü madde, özellikle teşekkürle karşılandı. İnşallah birlik içinde, vatan ve milletimizin mutluluğu sağlanır.
4. Büyük bir içtenlikle söyleriz ki, kabinenin gösterdiği ciddiyet ve samimiyetine karşılık Heyet-i Temsiliye, ne içte ve ne dışarıya karşı, hiçbir zaman hâkim konumu almayacak, tersine birlikte kabul edilen görüş açısı çerçevesinde, hükümetin nüfuz ve etkisini güçlendirmeyi, vatan ve milletin esenliği için görev sayacaktır. Bu konuda kesinlikle kuşku duymamanızı rica ederiz. Özellikle sizin, bildirimizin sekizinci maddesi gereğince, doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliye'miz üyeliği sıfatıyla kabinede delege olarak bulunmanız, iki tarafın uygulama ve kararlarında uyum sağlayacağından, memnuniyet vericidir.

   Artık kabine ile milli örgütümüz arasında her noktada görüş birliği sağlandığından, haberleşmelere konulan kısıtlamanın kaldırılacağı doğaldır. Ancak Heyet-i Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumeli'deki örgüt merkezleriyle bağlantı kurmak zorunda olduğundan, servis tarzında yapılmakta olan telgraf haberleşmemizi sürdürmemize izin verilmesini özellikle isteriz. Burada şunu da söyleyelim ki, hükümet emirlerinin bildirilmeye başladığı dakikada, hiçbir tarafta hiçbir engele rastlamamak ve

böylece zerre kadar etkisi azaltılmaması gerektiğinden, bunun sağlanması için Heyet-i Temsiliye tarafından gerekenlere tebligat yapılması amacıyla kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Heyet-i Temsiliye tarafından yapılacak tebligata esas olmak, millete güven vermek üzere yayınlanmasını rica ettiğimiz kabine bildirisinin, gizli olarak yayınlanmasından önce, bir örneğinin bize gönderilmesini isteriz. Çünkü bu bildiride tek bir sözcüğün milletçe yanlış anlamayı sürdüreceğini ve Heyet-i Temsiliye'yi de millete karşı pek zor bir durumda bırakabileceğini içtenlikle bildiririz.

Heyet-i Temsiliye tarafından Padişah'a sunulacak bir teşekkür yazısı ile millete yapılacak tebligatın örneğini yayınlanmadan önce şimdi size göndereceğiz ve bunların içeriğine dair kabinenin görüşleri saygıyla dikkate alınacaktır.

Yeni seçim yasası hakkındaki görüşlerimizi daha sonra sunmak üzere, bu yasanın hangi bakış açısından yapılmış olduğunu lütfen bildirmenizi rica ederiz.

5. Asıl konularda bütünüyle uzlaşma sağlandıktan sonra sizin ve arkadaşlarınızın içtenliğinden kuşku duyulamayacağından, ayrıntılar hakkında kendiliğinden görüş birliği oluşacaktır. Ben ve bütün çalışma arkadaşlarımın, en büyük saygı ve içtenliğimizle, sizin ve içinde bulunduğunuz kabinenin başarılı olmasına ve bu sayede ülkenin kurtuluşunun bir an önce gerçekleşmesine bütün varlığımızla çalışacağımıza güveniniz, saygılarımla.

Fakat hükümetin, bildirisini yayınlanmadan önce bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan bildirimizi onlara danışmadan yayınladık ve Padişah'a olan telgrafı da öylece çektik.

7 Ekim 1919 tarihli bildirimizde, milleti, izlenen yolun doğru olduğu ve birliğimizi korumaya bugüne kadar olduğu gibi devam edilmesi konusunda aydınlatmak ve manevi duygularını güçlendirmek amaçlanmıştı.

Padişaha yazılan telgraf da millet adına teşekkürü içeriyordu.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Benim Hükümet İşlerine Karışmam Hakkındaki Düşünceleri

8 Ekim 1919 tarihli olup Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgrafta şunlar yazılıydı:

> Heyet-i Temsiliye'den sizin, Rauf Bey'in ve bu çapta olan etkili kişilerin milletvekili olduktan sonra da hiçbir şekilde hükümete karışmayarak, daima Meclis'teki grubun başında, güçlü ve kabinenin kuruluş biçimi ve üyelerinin değeri ve kimliği ne olursa olsun, daima Meclis'in içinde etkili ve denetçi bulunmanızı çok önemli ve gerekli görüyorum.
>
> Bir grubun en yüksek ve en güçlü kişileri, kendi çerçevesinden çıkıp da hükümet işine karışınca, Meclis daima zayıf kalmış ve çeşitli akımlar karşısında ya sürüklenmiş veyahut parçalanmıştır.
>
> Ülke ve milletin kurtuluşu söz konusu olan bu dönemde, bu söylediklerim yönünde kesin bir kararlılıkla durmanızı dilerim.

Gerçekten de, Erzurum'da bulunduğum zamanlarda, Kâzım Karabekir Paşa, yüz yüze konuştuğumuzda da buna benzer görüşler ileri sürmüştü. Benim de söylediklerim şöyleydi: "Her şeyden önce, ülkede milletin varlığını ve iradesini göstermek ve bunu sarsılmaz bir tarzda, Meclis'te temsil etmek gerekir. Bu da, ülkede milli bir ülkü etrafında kuvvetli bir örgüt kurmak ve bu örgüte dayanarak, Meclis'te bir grup bulundurmakla mümkündür. En güçlü kişilerin amacı bu olmalıdır. Halbuki, şimdiye kadar görülüyor ki, asıl olan bu görüşe önem verilmeksizin, az-çok kendinde yetenek görenler hemen hükümete geçmek hevesine, hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanların kurduğu hükümetlerin dayanakları, milli örgüte bağlı, Meclis'te güçlü bir grup olamayınca, yalnız saltanat ve hilafet makamı kalıyor. Bu yüzden Meclisler milli onuru ve gücü temsil edemiyor, milletin istekleri gerçekleşemiyor ve gerekleri uygulanamıyor. Bundan dolayı bizim için ilk ve en önemli ilke, önce ülkede milli örgütü kurmak, sonra da bu örgütten güç alan bir grubun başında, Meclis'te çalışmak olmalıdır. Hükümet kurmaya ya da kurulacak herhangi bir hükümete girmeye kalkışmakta yarar yoktur. Çünkü bu nitelikteki bir hükümet, vatana ve millete hiçbir yararlı hizmet göremeyen, hemen düşmeye ya da Padişah'a dayanarak Meclis'e karşı ve dolayısıyla millete karşı bir konum almaya mecbur olacaktır ki, birincisinde istikrarsızlık gibi büyük bir sakınca yaratacak, ikincisinde de milli egemenliğin aşama aşama yok hükmüne getirilmesine yol açmış olacaktır." Nitekim bildiğiniz gibi, fiilen de görüldüğü üzere, biz önce ülkede milli bir örgüt kurduk. Sonra Meclis'i topladık. Önce Meclis Hükümeti yaptık. Ondan sonra da hükümet yaptık.

Bundan başka, sırası geldikçe kabineye girilmeyeceği ve yüksek makam ve görevler kabul olunmayacağı hakkında ve esasen büyük ve milli amaçtan başka hiçbir yol izlemediğimiz ve en büyük çabamızın, Kuvâ-yı Milliye'nin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da, düzenlenmesine çalışmak olduğuna dair millete yaptığımız bildiriler ve demeçler bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa, telgrafında Erzurum'daki görüşlerimi övgüyle anımsattıktan sonra, "Fakat bu güzel kararın şimdiye kadar bizde görünmüş deneyimlerine ve sonuçlarına göre daha kapsamlı olmasını da özellikle belirtirim" diyorlardı.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu görüş ve önerisi, telgrafının sonunda söyledikleri gibi, ülke ve milletin kurtuluşunun söz konusu olduğu bir dönemde ve açıkladığım gibi henüz ülkede hiçbir örgüt ve Meclis yok ikendi ve Meclis toplandığı zaman da Meclis'te böyle bir örgüte ihtiyaç vardı. Bunun üyelerinin her ne suretle olursa olsun hükümet kurmaya veya kurulacak hükümete girmeye heves etmesi elbette doğru olamazdı. Bu hareket tarzına, ülke ve millet çıkarlarına hizmetten çok, kişisel hırs ve çıkar, ya da hiç olmazsa cehalet yakıştırmak asla yanlış olmaz inancındayım.

Ancak Karabekir Paşa'nın dediği gibi kabinenin kuruluş biçimi ve üyelerin değeri ve kimlikleri ne olursa olsun, Meclis'te kurulmuş siyasi bir grubun en etkili üyelerinin, daima Meclis içinde etkin ve denetleyici konumda kalması, en önemli başarı ve uygulanması çok gerekli bir karar sayılamaz.

Gerçekten milli egemenlik ilkesiyle yönetilen uygar devletlerde kabul edilmiş ve uygulanan ilke, milletin genel isteklerini en çok temsil eden ve bu isteklerin gereklerini, en yüksek güç ve yetkiyle yapabilecek siyasal grubun devleti yönetmesi ve sorumluluğun bu grubun en yüksek liderinde olması ilkesidir.

Zaten bu koşulları taşımayan bir hükümet iş yapamaz. Hükümetin, güçlü grup üyeleri arasından ve fakat birinci derecede olmayanlarından zayıf bir hükümet yapmak ve onu partinin birinci liderlerinin talimat ve öğütleriyle yürütmeye kalkışmak düşüncesi, kesinlikle doğru değildir. Bunun korkunç sonuçları özellikle Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki liderlerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve onların hükümetlerinden, milletin uğradığı zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Meclis'te hâkim olan partinin, hükümet kurmayı, muhalif ve azınlıkta bulunan bir partiye terk etmesi ise asla söz konusu olamaz.

Milletin çoğunluğunu temsil eden ve amacı açıkça bilinen bir parti, hükümeti kurma sorumluluğunu üzerine alır ve kendi amaç ve ilkelerini ülkede uygular.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Kişisel Olarak Hükümet İşlerine Karışması Hakkındaki Düşüncesi

Herkesin bildiği ve o yolda hareket edilmekte bulunan bir gerçeği burada açıklamaktaki amacım, vatanseverlik, ahlaklılık, olgunluk ve bunun gibi birtakım niteliklerin gereği gibi gösterilmek istenilen safsatalara milletin ve gelecek kuşakların dikkatini çekmektir. Bu görüşümü açıklamama neden olan Kâzım Karabekir Paşa'nın da, bu noktada, genel olarak, benimle aynı düşünce ve görüşte bulunduğuna asla kuşkum yoktur. Çünkü Kâzım Karabekir Paşa'nın amacı, elbette, yalnız benim veya Heyet-i Temsiliye'de bulunan bazı arkadaşların hükümet yapmamasını veyahut hükümete girmemesini hedeflemek değildi. Kâzım Karabekir Paşa, bu sorunla ilgili telgrafında, Rauf Bey'in ve benim adımı anarken "bu çapta olan etkili kişiler" demiş olduğuna ve kendisini aynı çapta gördüğü doğal bulunduğuna göre, kuşkusuz, kendileri de ilkelerinin dışında kalmamalıydı. Halbuki Kâzım Karabekir Paşa, yanılmıyorsam milletvekili olarak Meclis'te çalıştığı sırada, yeni bir hükümet kurulması söz konusu oldu. Ben, bu konuda görüş alışverişinde bulunmak üzere Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celâl Bey, İhsan Bey ve kabine arkadaşları ve diğer on, on beş arkadaşı ve bunlar arasında Kâzım Karabekir Paşa'yı Çankaya'da yanıma davet etmiştim. Kâzım Karabekir Paşa yanıma gelmeden önce, o tarihte Halk Partisi genel sekreteri bulunan Recep Bey'in Meclis'te yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve büyük olasılıkla hükümet başkanlığı önereceğimi söyledikten sonra, şimdiden kendisinin durum hakkında aydınlanmasına yardım edecek bilgiler varsa bildirmesini söylemiştir.

Kâzım Paşa'nın Çankaya'da toplantı ve görüşme sırasındaki tavrı da oradakiler tarafından anlamlı görüldü. Kâzım Karabekir Paşa, görüşmeler sırasında "Bu yolla da millete hizmetten çekinmediğini" pek haklı ve uygun olarak ortaya koymuştu. Görüşmeler bir noktaya saplandı: Hükümet başkanı Fethi Bey mi, Karabekir Paşa

mı olsun? Bu nokta üzerinde görüşülürken, Kâzım Karabekir Paşa, bana 8 Ekim 1919 tarihinde tavsiye ettiği üzere "Kabinenin oluşum biçimi ve üyelerinin değer ve kimlikleri ne olursa olsun, daima Meclis içinde, güçlü ve denetçi konumda kalmayı uygulanması en uygun bir karar saydığını" söylemedi. Tersine, durumu, hükümet kurmakla görevlendirilmesini ister bir halde görülüyordu. Halbuki henüz ülke ve milletin kurtuluşunun söz konusu olduğu dönemin korkunç ve karanlık bir evresini daha yaşıyorduk.

Görüşmeleri sonuçlandırmadım, verdiğim bir ara sırasında Fevzi Paşa'yı bahçeye götürdüm. Kendisinin, Fethi Bey ve Kâzım Karabekir Paşalardan birinin hükümet başkanlığı seçimine hakem olmasını rica ettim. Fakat ikisini aynı zamanda çağırıp "Sorunun kişisel ve basit bir sorun olmadığını ve sorumluluğun ülkeyle ilgili ve büyük olduğunu açıkladıktan sonra açıktan açığa, kendilerinden hangisinin daha iyi yapabileceğini vicdanlarına başvurarak söylemeleri" istenecekti.

Tekrar toplandık. Hükümeti ya Fethi Bey ya da Karabekir Paşa kuracaktır. Görüşmelerden bunu anlıyorum. Sorunun çözümünde Fevzi Paşa'yı hakem yapalım dedim. Kabul olundu. Müşir Paşa, Fethi Bey'i ve Karabekir Paşa'yı aldı. Bahçeye çıktılar. Açıkladığım gibi hareket etmişler. Fethi Bey, "Ben daha iyi yaparım" demiş. Müşir Paşa da bu görüşte bulunmuş ve Fethi Bey seçilmiştir. Böylece Karabekir Paşa'nın hükümet kurmakla görevlendirilmesi fırsatı kaybolmuş oldu.

Padişaha Bağlılıkla Elde Edilen İktidar Makamı, İktidarsızlığın Örneğidir

Ali Rıza Paşa Kabinesi'yle başladığımız ilişki noktasına gelelim:

Arz etmiştim ki, hükümet bize bildirisini yayınlanmadan önce vermediği için, biz de millete olan bildirimizi hükümetin görüşünü almaya gerek görmeden yayınlamıştık.

Bunun üzerine hükümet, Cemal Paşa aracılığıyla, dört maddenin daha çeşitli araçlarla yayınlanmasını gerekli gördüğünü 9 Ekim'de bildirdi. Bu maddeler şunlardı:

1. İttihatçılıkla ilişkisi bulunmadığı,

2. Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na karışmasının doğru olmadığı ve sorumluları aleyhinde adları açıklanarak bazı yayınlar yapılması ve haklarında yasal işlemler başlatılması ve cezalandırılması,

3. Savaş sırasında işlenen her türlü suçun yasal cezalarından kurtulamayacakları,

4. Seçimin serbestçe yapılacağı.

Cemal Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açıklanması ve yayınlanmasının içeride ve dışarıda birtakım yanlış anlamaların önüne geçeceğinden söz ederek, ülkenin yüce çıkarlarının gereği olduğunu söylüyordu.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin ne kadar güçsüz ve çocukça düşündüğünü ve gerçeği görmekteki sağduyu eksikliğini anlamak için bu maddeler adeta bir ölçüttür. Devletin içine düştüğü çöküşün çıkmazının derinliğini ve dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, doğal olarak gerçek çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü o gerçek çare, kendilerini daha çok korkutur.

Akıl ve kavrayışlarındaki sınırlılık, ahlaklarındaki zaaf ve yozluk gereği böyledir.

Çoktan kul olduğuna kuşku kalmamış olması gereken Padişah'ın kulluğuyla kazanılabilecek iktidarın, iktidarsızlığa örnek olması doğal değil miydi?

Ferit Paşa'dan sonra gelen Ali Rıza Paşa ve önceki kabineden kalan eski ve yeni çalışma arkadaşları, Ferit Paşa'nın bıraktığı noktadan başlayarak, onun sonuçlandırmayı başaramadığı yabancı emelleri izleyip sonuçlandırmaya çalışmaktan başka zaten ne yapabilecekti?

Bu bizce açık olarak biliniyordu. Fakat tahmin edeceğiniz birçok neden ve görüşlere dayanarak, çok sabırlı davranmaktan başka çare yoktu.

Anlaşmış görünmeyi uygun gördüğümüz bu yeni kabine ile bizim bakış açımızdaki farklılığın giderek artan olumsuz sonuçlarını görmek için bu dört maddeye ait görüşlerimizi içeren yanıtımızı, Büyük Millet Meclisi tutanaklarının ilk günlerine ait sayfalarında göreceksiniz.

Damat Şerif Paşa Milleti Zehirliyor

Hükümetin, Dahiliye Nâzırı Mehmet Şerif imzasıyla yayınlanan bildirisinin birkaç noktasına hep beraber göz gezdirelim:

"Kabine uyum içinde çalışmaktadır." Çok doğrudur. Bu bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır.

"Asıl çizgide aynı görüştedir. Hiçbir partiye üye değildir. Çeşitli

siyasal grupların da hiçbirine eğilimli değildir. Hepsinden yardım almaya açık bulunuyor."

Bu cümlelerden çıkan anlam açıktır. Hükümet, milli örgüt ve onu yöneten Heyet-i Temsiliye ile beraber değildir. Hatta ona eğilimi de yoktur, İtilâf ve Hürriyet Fırkası'ndan, Muhipler Cemiyeti'nden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbâncılardan, vb... gibi derneklerden ne kadar yardım bekliyorsa bizden de ancak o kadar... Cemal Paşa aracılığıyla bizi uğraştıran ve kandıran telgraflar hep yalandır.

Sonra şu cümleyi okuyalım: "Ülkenin kaderinin, milletvekilleri aracılığıyla belirlenmesi en önemli isteğimizdir."

Bundan çıkan anlam da şudur: Sivas'ta birkaç kişi toplanmış, millet adına konuşuyor, milletin kaderiyle ilgileniyor. Heyet-i Temsiliye diye bir de ad takınarak milletin ve ülkenin –görevleri olmadığı halde– işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar milletin temsilcileri değildir!

Hükümet bu bildiride barış hakkındaki görüşünü de açıklıyor: "Wilson ilkelerinden hakkıyla yararlanarak, Osmanlı Devleti'nin hep birlikte ve Padişah'ının etrafında toplanan bağımsız bir devlet olarak kalması için hiçbir girişimden geri durulmayacaktır."

Yeni kabine, bu görüşlerinde başarılı olacaklarına şu kanıtı gösteriyor: "Zaten büyük devletlerin insaflı duyguları ve gerçekten de gittikçe belirginleşmekte olan Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı görüşleri de bu konuda güven vermektedir."

Bütün bu düşünceler Ferit Paşa Kabinesi'nin Padişah'ın ağzından yayınladığı bildiriyle harfi harfine aynı değil midir?

Bu gibi bildirilerin yayınlanmasındaki amaç kandırmak ve insanları miskinleştirmek midir?

Hangi insaftan söz ediliyor? Hangi ılımlı görüşlerden dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Ülkenin merkezinden başlayarak her yerdeki yabancıların eylemleri gerçekte bunun tersini kanıtlayacak şeyler değil miydi?

Gerçekte Wilson ilkeleriyle birlikte sahneden çekilmiş ve Osmanlı ülkesinin Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta, İzmir'de, Adana'da ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Ülke bu kadar çöküş içindeyken aklı, kavrayışı, vicdanı olan adamların kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar gerçekten de kendilerini aldatacak kadar salak olurlarsa, onların ülkenin kaderini yönetmelerine, aklı eren, gerçeği, acıklı

hali görenler tahammül edebilir mi? Eğer bu adamlar gerçeği biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti kandırarak koyun sürüsü halinde düşmanın pençesine bırakmaya canla, başla çalışmalarına ne anlam verilebilir?

Tek Kabahatimiz

Hükümetin bildirisinin anlamsızlığına ve içerdiği görüşlerin sakatlığına rağmen, biz, Heyet-i Temsiliye adına, aynı tarihte, 7 Ekim günü, yeni kabineye desteğe karar veriyor, yeni hükümet ile milli istekler arasında tam bir anlaşma bulunduğunu millete müjdeliyoruz ve her tarafta hükümet işlerine asla karışılmamasını sağlıyor ve hükümetin uygulamalarını güçlendirecek önlemler alıyoruz. İçeride ve dışarıda, milli birlik olduğunu fiilen kanıtlayacak bir konum alıyoruz. Özetle, ülkenin esenliğini içtenlikle düşünenlerin, yapmaya mecbur oldukları her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Bir an önce seçimin yapılması için öneri ve teşviklerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Milli örgütü sürdürüyoruz ve Heyet-i Temsiliye'yi ortadan kaldırmıyoruz. *Tek kabahatimiz budur*.

Damat Ferit Paşa'dan sonra, diğer bir damat paşanın etrafında, sadrazam diye, nâzır diye toplanmış birtakım boş beyinlileri, alçak bir padişahın alçak düşüncelerini uygulamakta kolaylıkla serbest bırakmayacağımızı hissettiriyoruz.

Ahmet İzzet Paşa'nın Öğütlerine Yanıtımız

Delegemiz Cemal Paşa, bizim kabine hakkında güven duymamız için her çareye başvurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşa'ya da kabineyi aklatarak örgütümüzün silinmesi gereğine dair öğütler verdiriyordu.

Ahmet İzzet Paşa'ya şunlar yazıldı:

> Görüşleriniz önemli görülerek dikkate alındı. Milli hareketin etkileri hakkındaki iyi dileklerinize teşekkür olunur. Bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da, millete hizmetin sürdürüleceğine ve yasal bir yönetimin kurulması için bütün varlığımızla çalışılacağına güven duyulmasını rica eder ve çabalarımızın yasal bir dönemin başlamasına yönelik olduğunu bildiririm. Çok şükür hükümet ile millet anlaşmış olduklarından, bundan sonra süreceğinden emin bulunduğumuz birliğin şekli ülke ve milletin esenliğini sağlayacak bir hale getirilecektir.

Çirkin hareket ve siyaseti herkesçe bilinen Ferit Paşa Kabinesi'ne milletin boyun eğmemesi, işbirliği yapmaması dış politikamız üzerinde hiçbir kötü etki bırakmayıp, tersine Ferit Paşa Kabinesi'nin yol açtığı bütün uğursuz etkileri ortadan kaldırmış ve şükredilecek olan bugünkü elverişli siyasal durumumuz sağlanmıştır.

Milletin güvenini kazanmış olan bugünkü kabine ile birlik olmanın, iç durumumuz, dış politika üzerinde çok yararlı ve etkili olacağına kuşku yoktur. Olağanüstü durum bazı yerlerde umulanın dışında bazı olayları kaçınılmaz olarak ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Kütahya, Bilecik ve Eskişehir gibi yerlerin ve bu yerlerdeki masum, mağdur halkın uğradığı baskı ve hakaretler, lütfen ve insafla bir an düşünülürse şikâyet edilen durumun ne derece haklı olduğu ortaya çıkar. Buralardaki üzücü durumda, sorumlusunun eski hükümetin miskin tavrı olduğu düşünülünce, suçlama oklarının milli harekete yöneltilmesi haksızlık olur inancındayım. Kastamonu vali vekilinin gördüğünüz telgrafını da mazur görmenizi rica ederim. Çünkü böyle başvurular yalnız Kastamonu'dan değil, daha bazı yerlerden de olmuştur ve yeni kabinenin ikircikli gibi görünen ilk tavrı bir iki gün daha devam etseydi, bu tür başvurular ülkenin her köşesinden yağacaktı. Bundan sonra, bu gibi duruma kesinlikle yol açılmaması için gereken her türlü önlem alınacaktır. Sizin de tavsiye ettiğiniz gibi milli birliğin sağlanması ve yasalar çerçevesinde hükümetle içten bir bağın kurulması için çalışılacaktır.

Ali Rıza Paşa Cumhuriyet Yapılacağını Keşfediyor

Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığı öğütler ve verdiğimiz yanıt bir anımı canlandırdı.

Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Sohbet sırasında aleyhimde atıp tutar ve bu arada önemli bir buluşunu da ekler: "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz, Makedonya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Orduları başkomutanı Ali Rıza Paşa'nın aslanlardan oluşan koskoca Türk ordularını, mahv ve perişan ettirdikten ve kıymetli Makedonya topraklarını düşmanlara terk ederek bağışladıktan sonra, devletin en zor anında, Vahdettin'in emellerine hizmet etmek için gereken nitelikleri taşıdığı ve bu ünlü ordular başkomutanının, bu defa kendine en usta yardımcı olarak, eski Genelkurmay başkanını Harbiye Nezareti'ne getirmeyi düşüneceği doğal görülebilirdi. Fakat milli

girişimin Cumhuriyeti hedeflediğini bu kadar hızlı ve kolaylıkla kavramasına hayran olmamak mümkün değildir.

Bana bu bilgiyi veren, hikâyeyi bizzat İzzet Paşa'nın ağzından işiten, çok sayın ve şimdi burada olan bir arkadaştır.

Ülkenin her tarafında, milli örgütün eylemlerini yaygınlaştırıyorduk. Aynı zamanda seçimin bir an önce yapılmasına çalışıyor ve bu konudaki görüşlerimizi bildiriyor ve bazı kişileri tavsiye de ediyorduk. Ancak örgüt adına aday koymamayı ilke olarak kabul etmekle beraber, milletvekili olmak isteyenlerin, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* kararlarını kabul etmiş kişilerden olmasını pek ziyade arzu ediyor ve bu gibi kişilerin, kendiliklerinden örgüt adına adaylıklarını koymaları gerektiğini de ilan ediyorduk.

İngilizler, Merzifon ve daha sonra Samsun'u tahliye etmişlerdi. Bu nedenle ve Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine Sivas ahalisi fener alayı yaptı, gösterilerde bulundu. Birtakım konuşmalar yapıldı. Bu sırada halk da "Kahrolsun işgal" diye bağırdı. Sivas'ta yayınlanan *İrâde-i Milliye* gazetesi, bu olayı olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin haberinden yola çıkarak Sivas valiliğine yazdığı bir yazıda "Kahrolsun işgal" tarzındaki yazılar, hükümetin izlediği siyasete uygun değildir, diyordu.

Bu ne demektir? Hükümet işgali kınamayan bir siyaset mi izliyordu? Yoksa kahrolsun işgal dedikçe, ülkeyi daha fazla işgale mi neden olunacaktı? İşgal ve saldırı karşısında ülkenin sessizliğini koruması, işgalden etkilenmiş görünmemesi mi akla ve siyasetine uygundu?

Böyle çirkin ve hayvanca bir düşünce, çöküş uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete esas olabilir miydi?

Süngülerini Milletin Kalbine Saplayan Yabancıları, Misafir Sayan Bir Harbiye Nâzırı

İşte bu münasebetle, 13 Ekim 1919'da Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdığım bir telgrafta: "Vatanın bir bölümünün tahliyesini gören milletin bu tarzda, hatta daha belirgin bir biçimde duygularını ortaya koymasını pek uygun ve makul gördüğümüzü" ve "Milletin gerçek duygularına dayanarak hükümetin bu haksız işgalleri, resmi bir dille red ve ateşkes hükümlerine aykırı ilan edip, bugüne kadar yapılan müdahalelerin protesto ve tamirlerinin talep edileceğini beklemekteyiz" dedikten sonra, "Bu vesile ile hükümetin izlediği

siyasette, Heyet-i Temsiliye'ce henüz anlaşılmamış yönler varsa bilgilendirmelerini" rica ettim.

Delegemiz ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın yanıtı çok ilginçtir. 18 Ekim 1919 tarihli olan bu yanıtta, şu cümlelerin taşıdıkları anlamlar dikkat çekicidir: "Milli istekler çerçevesinde yönetim sorumluluğuna katlanan hükümet, eylem ve uygulamalarında siyasal gerekleri düşünmek, yabancılara karşı daha konuksever ve ağırbaşlı davranmak zorunda"dır.

Rıza Paşa Kabinesi ve o kabinede Harbiye nâzırı olan kişi; aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin kalbine saplayan yabancıları konuk sayıyor ve onlara konuksever ve ağırbaşlı davranmak zorunluluğu görüyor! Bu ne düşüncedir, bu ne kafadır? Milli istekler bu muydu?

Harbiye nâzırı telgrafını şu cümleyle bitiriyor: "Rüştünü ispatlamış olan soylu milletimizin güvenini kazanmış olan hükümet, iç sorunlardan başını kaldırabilirse, dışarıya karşı daha fazla sesini duyuracağından, Heyet-i Temsiliye'den, hükümeti daha fazla desteklemelerini rica ederim."

Cemal Paşa gerçekten önemli noktalara değiniyor: Önce milletin rüştünü ispatladığını söyleyerek bizim millet adına önderliğimize ihtiyaç olmadığını ima ediyor ve bununla bizi millet katında gereksiz birtakım müdahaleciler sayıyor. İkinci olarak, bizim hükümeti rahat bırakmadığımızı ve bu yüzden dışarıya karşı sesini duyurmaya engel oluşturduğumuzu söylüyor.

Milletimiz Erzurum, Sivas kongrelerini yaparak ve bu kongrelerde aldığı kararların uygulanmasına çalışarak birlik ve dayanışmasını göstermiştir. Sivas Kongresi'ni yapanları yok etmeye kalkışan Ferit Paşa Kabinesi'ni düşürmek de bu yolda yapılan önemli bir eylemdi.

Bu kadarla yetinmek, bütün bu hareketlerde olduğu gibi bundan sonra da millete önderlikte bulunmak sorumluluğunu bir tarafa bırakıp, hükümeti rahat bırakabilmek ancak bir koşulla mümkün olabilirdi. O da, rahat davranmaya layık olduğu anlaşılacak, Millet Meclisi'ne dayanan milli bir kabinenin ülke ve milletin kaderini hakkıyla üstlendiğine inanmaktı. Milletin, "Kahrolsun işgal" şikâyetini boğmaya çalışan, duygusuz ve anlayışsız insanlardan oluşan, hayvan ve oluşumunda hain bulunan bir kurulun, aptalca, cahilce ve miskince hareketlerinin seyircisi kalmak, vatansever insanlardan istenebilir miydi?

Bir de Cemal Paşa: "Milletin güvenini kazanmış olan hükümet" sözüyle pek büyük bir yalan söylüyordu. Milletin hükümete güveni henüz ortaya çıkmamıştı. Bu söz, ancak ve hiç olmazsa Millet Meclisi huzurunda kabine güvenoyu aldıktan sonra söylenebilirdi. Halbuki henüz Millet Meclisi'nin üyeleri bile seçilmiş değildi.

Harbiye nâzırı, bu sözü söylediği dakikada, yalnız bir kişinin güvenini kazanmış bulunuyorlardı. O kişi de devlet başkanlığını kirletmekte olan hain Vahdettin idi.

Milli Mücadele Güçleniyor

Heyet-i Temsiliye'nin kendileriyle anlaşmak istemesi, millet adına güven duymak gibi algılanmak isteniyor ve amaçları bu idiyse, milletin kendilerine güveninin aracı olan bu kurulu aradan çıkarmaya çalışmaya ihtiyaç nedendi?

Ferit Paşa Hükümeti'nin düşüşü, ülkede bazı kuşkulu görünen yerlerin de duyguları üzerinde iyi etki yaptı. Her tarafta, askeri ve sivil yöneticiler başta olmak üzere, örgütlenmeye hız verildi.

Ali Fuat Paşa, Batı illerinin hemen tümüyle ilgilendi. Bizzat Eskişehir, Bilecik ve daha sonra Bursa yöresinde dolaşmak ve gerekenlerle iletişim kurmak suretiyle çalışılıyordu.

Balıkesir'de bulunan Miralay Kâzım Bey, (Meclis başkanı Kâzım Özalp) o yörede milli örgüt ve askeri düzenlemelerle ilgileniyordu.

Bursa'da Miralay Bekir Sami Bey, 8 Ekim'de, Ferit Paşa'nın adamı olan valiyi İstanbul'a göndererek kongre kararlarını uygulamaya başlamış ve bir genel kurul oluşturmuştu.

Milli örgütlenmeyle uğraşıldığı kadar, seçimlerle de büyük bir dikkatle uğraşılıyordu.

Ülkede bütün milli örgütün, aynı ad altında Heyet-i Temsiliye'ye bağlılığı esası izleniyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyon yöresinde örgütün güçlendirilmesi ve Aydın, Konya, Bursa, Balıkesir'de iletişim kolaylığı açısından önlemler alınıyordu. Batı cepheleri hakkında Harbiye Nezareti bilgilendirilerek ve hükümetçe ne gibi uygulamalar düşünüldüğü de sorularak, hükümetin ilgisi çekilmeye çalışılıyordu.

Efeler tarafından yönetilen Aydın cephesine bir komutan göndermek konusu düşünülmeye başlandı. 14 Ekim'de işgal altındaki yerlerde gizli milli örgütlenme yapılması için Fuat Paşa'ya ve Afyon'da Yirmi Üçüncü Fırka komutanı Ömer Lütfü Bey'e yazıldı.

Yine de bu tarihlerde henüz bazı yerlerde amacın tamamen anlaşılamadığı görülüyordu. Örneğin, *Redd-i İlhak* kurullarının kendi adlarına bildiriler yayınlamakta olduğu ve 10 Ekim 1919 tarihinde, *Redd-i İlhak Cemiyeti* başkanı imzasıyla, Ekim'in yirmisinde bir büyük kongre toplanacağı ve bu kongreye iki delege gönderilmesi illerden isteniyor ve birtakım önlemler alınması bildiriliyordu.

Bir taraftan, *Karakol Cemiyeti*'nin de, İstanbul'dan başka, Bursa yöresinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı.

Bu karışıklığın önüne geçmek için gerekli önlemler alındı.

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de düşmanlarla beraber Anadolu'da karşı örgüt yapmak üzere yetmiş beş kişi kadar göndermiş. Bu haber alındı. Kolorduların dikkati çekildi.

İstanbul'da gizli çalışmaya karar verildi. Trakya'ya örgütün genişletilmesi için Cafer Tayyar Bey aracılığıyla talimat verildi.

Meclis'in Toplanacağı Yer

Bir yandan milletvekili seçimine çalışırken, bir yandan da Meclis'in nerede toplanabileceğini düşünüyorduk. Erzurum'dan, Refet Paşa'nın bu soruna ilişkin bir telgrafına yanıt verirken "Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da" demiştim. Gerçekten de ben, Meclis'in İstanbul'da toplanması kadar mantıksız ve maksatsız bir hareket düşünemiyordum. Ancak bu konuda yetkili olanları ve kamuoyunu bu gerçeğe inandırmadıkça düşüncelerimizin uygulamaya geçmesi mümkün değildi, İstanbul'da toplanmanın sakıncalarını doğal bir biçimde göstermek gerekiyordu. Bu maksatla, milli isteğimizi Rum ve yabancılara karşı Hıristiyanlar aleyhinde göstermek konusunda Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerin faaliyeti, Ermeni Patrikhanesi'nde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın girişimleri üzerine, Harbiye nâzırı aracılığıyla, hükümetin dikkatini çektik.

13 Ekim 1919 tarihinde, Meclis-i Mebusan'ın açılışından sonra, *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin nasıl bir tavır alması fikrinde bulunduğunu Cemal Paşa vasıtasıyla hükümetten sorarken, Meclis'in İstanbul'da toplanmasına nasıl güvence alındığını da sorduk. Aynı tarihte, Meclis'in İstanbul'da güvenliğini sağlamak için ne gibi güvenlik önlemleri düşünüldüğünü ve ne yapılmak lazım geldiğini, İstanbul'da, örgütümüzün genel merkezinde bulunan Miralay Şevket Bey'den sorduk.

Amasya Mülâkatı

Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Amasya'da bir görüşme kararlaştırılmıştı. Nâzır Paşa ile hükümetin dış siyaseti ve içişleri ile ordunun geleceğine ait esaslar üzerinde görüşülmesi düşünülüyordu. Bu nedenle daha önce kolordu komutanlarının görüşlerini bilmek, bence pek yararlıydı.

14 Ekim 1919 tarihli telgrafımda, kolordu komutanlarının bu üç noktaya ait görüşlerini rica ettim.

Salih Paşa, 15 Ekim'de İstanbul'dan hareket etti. Biz de 16 Ekim'de Sivas'tan hareket ettik. 18 Ekim'de Amasya'da bulunduk.

Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde milli örgüt tarafından görkemli karşılamalar yapılması ve tarafımızdan hoşgeldiniz denilmesi hakkında talimat verilmişti.

Biz de Amasya'da bizzat pek büyük gösterilerle kendisini karşıladık.

Salih Paşa ile Amasya'da, 20 Ekim'de başlayan görüşmelerimiz, 22 Ekim'de son buldu. Üç gün devam eden görüşmeler sonucunda, ikişer kopya olmak üzere, beş protokol tanzim edildi. Bu beş protokoldan üçü –Salih Paşa'da kalanlar bizim tarafımızdan ve bizde kalanlar Salih Paşa tarafından– imza edildi. İki protokol gizli sayılarak imza edilmedi.

Amasya buluşmasında alınan kararlar, kolordulara da bildirildi.

Bizce, milli örgütün ve Heyet-i Temsiliye'nin, hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasal kurum olduğunun ve görüşmelerimizin resmi olduğu ve sonuçlarına uyulacağı hakkında iki tarafça resmen söz verildiğinin altını çizmek gerekliydi.

Bu nedenle, görüşme sonuçlarının protokol olduğunu kabul ettirmek ve hükümetin delegesi olan Bahriye nâzırına imza ettirmek önemliydi.

21 Ekim 1919 tarihli protokol içeriği, denilebilir ki, hemen bütünüyle Salih Paşa'nın önerileri olup kabulünde sakınca görülmeyen birtakım konulardı.

22 Ekim 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren bir görüşme ve tartışmanın özet tutanağıdır.

Bu toplantıda, iki tarafın hilafet ve saltanat hakkında karşılıklı güvence vermesiyle ilgili ayrıntılardan sonra, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli bildirisindeki maddeler görüşüldü:

1. Bildirinin birinci maddesinde, düşünülen ve kabul olunan

sınırların en küçük bir talep olmak üzere sağlanması gereği kabul edildi. Kürtlerin bağımsızlığı sözde amacı altında yapılmakta olan yalanların önüne geçmek konusu uygun bulundu. Halen yabancıların işgali altında bulunan bölgelerden Kilikya'yı, Arabistan ile Türkiye arasında bir "tampon bölge" oluşturmak amacıyla anavatandan ayırmak arzusunda bulunulduğu söz konusu edildi. Anadolu'nun en Türk, en verimli ve zengin bir bölgesi olan bu toprakların hiçbir suretle ayrılmasının onaylanmayacağı, Aydın'ın da aynı kesinlikle (ve öncelikle) ülkenin ayrılmaz parçası olduğu esası genel olarak kabul edildi.

Trakya meselesine gelince: Burada da, görünüşte bağımsız bir hükümet ve gerçekte ise bir sömürge kurulması ve bu halde Doğu Trakya'dan da Midye-Enez hattına kadar olan bölgeyi bizden ayırmak arzusunda bulunulduğu göz önünde tutuldu. Fakat Edirne'nin ve Meriç sınırının, bağımsız bir İslam devletine katılmak için de olsa, hiçbir suretle terk edilmesine rıza gösterilmemesi esası onaylandı. Bununla birlikte bütün bu madde hakkında hükümetin vereceği karara uyulacaktır, dendi.

2. Bildirinin dördüncü maddesinde, gayrimüslim azınlığa egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak nitelikte ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilmeyeceğine dair olan bölüm, önemle ele alındı. Bu kaydın, bağımsızlığımızı elde etmek için yapılması zorunlu bir istek olarak kabul edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın bağımsızlığımıza zarar vereceği ortaya kondu. Dördüncü maddede söz konusu olan ve Hıristiyan azınlığa fazla ayrıcalıklar verilmemesindeki amaç, elde edilebilir bir hedef olarak kabul edilmiştir. Yine de gerek bu konuda ve gerek yaşam hakkımızın savunulmasındaki diğer isteklerimizle ilgili konularda –birinci maddenin sonunda olduğu gibi burada da– Meclis'in kararının esas olacağı kaydı konuldu.

3. Bildirinin yedinci maddesine göre, bağımsızlığımız tamamen korunmak koşuluyla, teknik ve ekonomik ihtiyaçlarımızın karşılanması konusu tartışıldı. Ülkemize pek çok sermaye dökecek olan bir devlet olursa, bunun mali işlerimiz üzerinde talep edebileceği bir denetim hakkının kapsamı kestirilemeyeceğinden, bu konunun bağımsızlığımıza ve milli çıkarlarımıza zarar vermeyecek biçimde uzmanlarca iyice düşünülerek, sınırları çizilip belirlendikten sonra, Meclis'in uygun göreceği biçimin kabulü görüşüldü.

4. 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının diğer maddeleri de, Meclis'in onayına sunulmak koşuluyla, esas olarak uygun bulundu.

5. Bundan sonra, Sivas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının örgütlenme bölümünün 11. maddesinin içeriği olan, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin konumu ve bundan sonraki çalışmalarının biçimi ve alanı söz konusu oldu.

Bu maddede, milletin iradesini egemen kılacak olan Meclis'in, yasama ve denetim haklarına güvenli ve serbestçe sahip olduktan ve bu güven Meclis tarafından sağlandıktan sonra, örgütün durumunun kongre kararıyla belirleneceği açıktır. Burada söz konusu olan kongrenin, şimdiye kadar yapılan Erzurum ve Sivas kongreleri gibi, dışarıda ayrı bir kongre halinde olması koşula bağlanmış değildir, dendi. Örgütün programını kabul eden milletvekilleri, örgüt tüzüğünde açıkça yazılmış olan delegeler sayılarak yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra Meclis'in İstanbul'da tamamen güven ortamında, serbestçe çalışabilmesi şarttır, dendi. Bunun, içinde bulunduğumuz koşullara göre ne dereceye kadar sağlanabileceği uzun uzadıya düşünüldü. İstanbul'un, yabancı işgali altında bulunması nedeniyle, milletvekillerinin yasama görevlerini hakkıyla yerine getirmeye pek elverişli olamayacağı düşüncesi ortaya çıktı. 1870 savaşında Fransızların Bordeaux'da ve daha sonra Almanların Weimar'da yaptıkları gibi, barışın imzalanmasına kadar geçici olarak Meclis'in Anadolu'da, hükümetin belirleyeceği güvenilir başka bir yerde toplanması uygun görüldü.

Meclis'in toplanmasından sonra, güven ortamı oluştuğunda, Heyet-i Temsiliye'nin kapatılmasıyla örgütün o günkü çalışma hedeflerinin belirlenmesinin, kongre yerine geçecek olan özel toplantıda kararlaştırılacağı söylenildi.

Seçimin serbest bir ortamda yapılması gereği hükümetçe emredilmiş olduğundan, seçim sırasında, Heyet-i Temsiliye'ce müdahale olmayacağı söylenildi.

Milletvekilleri arasında, İttihat ve Terakki üyesi ve orduda suç işlemiş kişiler bulunduğu takdirde, bunların milletvekili seçilmemesini sağlamak için, Heyet-i Temsiliye'ce yol göstermek için, uygun biçimde bazı telkinlerde bulunulmasının yerinde olacağı görüşleri ortaya kondu. Heyet-i Temsiliye'nin bu konudaki aracılığı da ayrıca bir formül halinde üçüncü protokol olarak belirlendi.

Gizli sayılıp imza altına alınmayan dördüncü protokol şuydu:

1. Bazı komutanların ordudan atılmasına ve bazı subayların yargılanmalarına ilişkin Padişah'ın buyruğunun ve diğer kararların gözden geçirilmesi.

2. Malta'ya sürülmüş olanlar hakkında, kendi mahkemelerimizde yasal işlemler yapılmak üzere, İstanbul'a getirilmesi girişimlerinde bulunulması.

3. Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi [Meclis'e bırakılacaktır].

4. İzmir'in tahliyesi için hükümet tarafından yeniden protesto yapılması ve gerekirse gizli talimat ile halka mitingler yaptırılması.

5. Jandarma komutanı, Merkez komutanı, Polis müdürü ve Dahiliye müsteşarının değiştirilmesi [Harbiye ve Dahiliye nezaretlerince].

6. *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*'nin [kapı kapı dolaşıp] halka kâğıt mühürlettirmelerine engel olmak.

7. Yabancı parasıyla satın alınmış derneklerin çalışmalarına ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına son verilmesi [özellikle subay ve memurların bu gibi derneklere üye olmalarının kesinlikle yasaklanması].

8. Aydın Kuvâ-yı Milliyesi'nin güçlendirilmesi ve yiyecek ihtiyaçlarının sağlanması.

9. Milli harekete katılmış memurların güven ortamı oluşana kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve milletin isteklerine aykırı hareket etmeleri yüzünden millet tarafından işten el çektirilmiş memurlarla yeni görevlere atanmadan önce özel olarak görüşülmesi.

10. Batı Trakya göçmenlerinin taşınmalarının sağlanması.

11. Acemi Sadun Paşa ve çalışma arkadaşlarının ihtiyaçlarının karşılanması.

İmzasız beşinci protokol de sulh konferansına gidebilecek kişilerin adlarını içeriyordu. Bununla birlikte bu konuda hükümet, esaslara uymak koşuluyla, serbest bulunacaktı.

Bu görüşmelerimizin tutanakları arasında en önemli noktanın, Meclis toplanma yeri olduğu dikkatinizi çekmiştir.

Meclis'in İstanbul'da toplanmasının uygun olmadığı hakkındaki eski düşüncemizi Salih Paşa'ya kabul ettirdik. Ancak Paşa, kişisel olarak bu görüşe katılmakla birlikte, bunun kendisi açısından olduğunu, şimdiden bütün adına söz veremeyeceği çekincesini de

söylemişti. Kendisi, kabine üyelerini de bu görüşe inandırmak için elinden geleni yapacağına söz vermiş ve başarılı olamazsa kabineden çekilmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını söylemişti.

Salih Paşa bu konuda başarılı olamamıştır.

Biz bütün ülkeyi bilgilendirmekle ve aydınlatmakla uğraşıyoruz. Fakat düşmanlarımız da bize karşı her yerde ve hatta bulunduğumuz ve her biçimde hâkim olduğumuz Sivas'ta bile kötülüklerini yaptırabilecek alçak kişiler bulabiliyorlardı.

Bütün uyarılarımıza karşın, ben oradan ayrılır ayrılmaz, Sivas'taki arkadaşların görülen dalgınlığı her yerde ne kadar ilgisizlikler ve göz yummalar olduğuna çok güzel bir örnektir.

Bütün milletin birlik ve dayanışmasından ve milli örgütün ülkenin her köşesine yayıldığından söz eden, milletin ortak arzusuna uyarak ve milli ve askeri örgüte dayanarak kabineyi düşüren, yeni kabine ile karşı karşıya geçen bir kurulun başkanı aleyhinde –tam yeni kabine delegeleriyle görüşmeler yapılacağı bir sırada ve bu amaçla Sivas'tan çıktığının ertesi günü– bütün Sivas ahalisi adına başkaldırdıklarını gösterir bir telgrafın tehditle çektirilebilmesi elbette çok anlamlıydı.

Böyle bir kurulun, kendisi de oradayken Sivas halkı aleyhinde bulununca, bütün milletle aynı duygu ve düşüncede olmayacağını kanıtlamak gerçekten zordur. O halde, temsil gücü böyle olan bir kurulun ve başkanının dayandığı kuvvetin de çürük olacağı düşünülmesin!

Amasya'da görüşmelere başladığımız 20 Ekim gününde gelen bilgiler: İstanbul'da, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, *Askeri Nigehbân Cemiyeti* ve *Muhipler Cemiyeti* bir blok kurdular. Bu blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi kişiler, Müslüman olmayan azınlığı, sürekli olarak Kuvâ-yı Milliye aleyhine kışkırtmaya başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuvâ-yı Milliye aleyhinde, İtilâf Devletleri temsilcilerine başvurdular. Ermeni patriği Zaven Efendi, *Neologos* gazetesinde yayınladığı bir mektupla milli hareketten dolayı Ermenilerin göçmekte olduklarını ilan etti.

Düşmanlar tarafından Kuvâ-yı Milliye aleyhinde kurulan çetelerin çalışmaya başlaması, muhalif blokun açık hareketi, İstanbul Polis Müdürü'nün aleyhte çalışmaları, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde bize karşı nâzırların bulunması, bazı örgüt merkezlerimizi, özellikle İstanbul merkezimizi umutsuzluğa sevk etmeye başladı.

Hükümetin genellikle hiçbir kararlılık gösterecek harekette bulunamaması ve yalnız Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'nın olumsuz ve hızlı faaliyetini onaylaması, hakikaten düşündürücü ve endişe verici bir durumdu.

İstanbul'da Kuvâ-yı Milliye Aleyhine Tahrikler

Bu konuda ilk tepki veren Ankara oldu. Ankara vali vekili Yahya Galip Bey'in Sivas'a çektiği 15 Ekim 1919 tarihli bir telgrafını, Hayati Bey'in imzasıyla diğer bir telgraf içinde, 22 Ekim'de Amasya'da aldım. O telgraf aynen şudur:

> Paşa Hazretleri, biz kaderimizi, ne böyle milletin kaderini bilmeyen hükümete ve ne de gelişi güzel gönderilecek valilere terk edemeyiz. Defalarca size yazdığımız görüşler dikkate alınmadığından dolayı, İstanbul Hükümeti, Ferit Paşa Kabinesi'nin tayin edip de gönderemediği eski Bitlis Valisi Ziya Paşa'yı buraya ve görevleri boyunca hiçbir varlık göstererememiş olan Suphi Bey'i de Konya'ya vali atamakla ilk adımını atmaya başladı. İşte bu gibi görüşlere dayanarak, Meclis açılmadan önce hiçbir göreve dışarıdan kimsenin getirilmemesini geçende yazmıştık. Mademki hükümet buraya yeniden vali göndermeye kalkışmıştır, şu halde buradaki milli hareketin söndürülmesi isteniyor demektir. Nasıl ki siz askerlikten istifa ederek bir vatandaş gibi çalışmaya karar verdiniz, ben de buradan çekilerek aynı biçimde milletimin verdiği görevi yerine getirmeye karar verdim. Vali gelinceye kadar yerimi kime bırakacağımı lütfen bildiriniz efendim.

Bir gün sonra da 23 Ekim'de Cemal Paşa'nın 21 Ekim 1919 tarihli şu telgrafını aldım:

> Ankara'dan Belediye reisi ve Müftü Efendi, hariçten gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini, Ankara'ya Ankara'dan vali atanması gereğini, kendi yetkilerine dayanarak iddia ediyorlar. Böylece her taraftan ayrı ayrı taleplerin ortaya çıkması hükümeti zor duruma sokmaktadır. Bu durum düşmanlarımız tarafından çeşitli biçimlerde yorumlanıyor.
>
> Hükümete destek sözü üzerine bu gibi olayların engellenmesini rica ederim ve ataması Padişah'ın onayına sunulan valinin hareketi gerekmektedir.
>
> Harbiye Nâzırı
> Cemal

Gerçekten de, başta müftü olduğu halde, (bugün Diyanet İşleri başkanı olan Rıfat Efendi idi) Ankaralılar protesto niteliğinde İstanbul'a başvurmuşlardı.

Ankara'yı sakinleştirerek, hükümetin nüfuzunu kırmamak için telgraf başında birçok öğütlerde bulundum. Fakat Ankara'nın haklı olduğunu söylememek mümkün değildi. Sonunda Cemal Paşa aracılığıyla hükümete yazdığım telgraftan söz ederek, alınacak yanıta kadar beklenilmesini, Ankara'da kolordu komutanı vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Biz, Heyet-i Temsiliye, hükümetin durumunu çok iyi anlamıştık. Hükümet üyelerinden bazılarının, hükümete girdiklerine pişman olduklarını ve bu gibilerin çekilmek için bahane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka, iç ve dış düşmanların, Padişah'la birlikte, Ali Rıza Paşa Kabinesi yerine, kendi görüşlerini açıktan açığa ve hızla uygulayabilecek diğer bir kabineyi iktidara getirmeye çalıştıklarından da habersiz değildik ve bunun için de Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni kötünün iyisi buluyorduk. Bir de Ferit Paşa'nın düşüşünden sonra, yeni kabine ile anlaşmak için geçen dört beş gün zarfında, bazı taraflardan mümkün olduğu kadar çabuk uyuşmak hususunda alınmış olan tavsiyelerin de bizce göz önünde tutulması gerekirdi.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni Tutmak Kararı

Amasya'dan Sivas'a dönüşümden sonra Heyet-i Temsiliye ve diğer arkadaşlarla yaptığımız toplantıda, Amasya buluşması hakkında arkadaşlara uzun uzadıya açıklamalarda bulundum. Bu toplantıda, Heyet-i Temsiliye kararlarının tutanağının 29 Ekim 1919 günkü görüşmesine ait sayfasında, aynen yazılı olan şu kararı aldık:

> Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin âciz, Padişah'ın gözüne girmek isteyen kişiler oldukları, bazılarının milli hareketin yanında, bazılarının karşısında oldukları, bununla birlikte Padişah ilk fırsatta bunları indirip yerine baskıyı sürdürebilecek bir kurul getirmek isteyeceğinden, Meclis açılıp yasama görevine başlayıncaya kadar Heyet-i Temsiliye'nin bu kabineyi korumasının ülke ve millet için hayırlı olduğu kabul edildi.

Salih Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine, 21 Ekim tarihli protokolde yazılı olan ve önemli olduğunu söylediğim nokta üzerinde, yani Meclis'in toplantı yeri hakkında, hükümetle aramızda tartışma

başladı. Hükümetin Cemal Paşa vasıtasıyla yazdıkları, bizim ortaya koyduğumuz görüşler bir defa daha yorumlanmalıdır.

Ancak bu konudaki yazışmalar ve tartışmalar yalnız İstanbul Hükümeti ve Cemal Paşa ile yapılmakla kalmıyor. Bütün ülkenin ve özellikle İstanbul'daki örgütümüzün, bu sorunla ilgili görüşünü anlamak gerekiyordu.

Barışa Kadar İstanbul'dan Uzak Durmamız Tavsiyesi

İstanbul örgütümüzden 13 Ekim 1919 tarihindeki ilk telgrafımıza verdikleri 20 Ekim 1919 tarihli yanıtta, "milletvekillerinin İstanbul'da toplanmasında bir sakınca ve tehlike olmadığı, İtilâf Devletleri'nin herhangi bir hareketlerinin uygar dünyaya karşı kötü etki yapacağı" görüşüne, yalnız "Yasama, şimdiki yetkisini genişletmeye kalkarsa, Padişah'ın Meclis'i feshetmeye kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli vaziyet almaları, İtilâf Devletleri'nin de bundan yararlanarak, sizin gibi kişilere saldırmaları olasıdır" haberi ekleniyordu. Bu telgrafın sonunda, "bizim barışa kadar İstanbul'a ayak basmamız ve milletvekili olmamız" öneriliyordu.

İstanbul'da örgüt merkezimizden Kara Vasıf Bey'in gizli ve Şevket Bey'in açık imzasıyla aldığımız 30 Ekim 1919 tarihli telgrafta, örgütümüze üye olanların görüşleri birçok kişinin yorumlarıyla güçlendirilmekteydi. Bu telgrafın birinci maddesi şöyle başlıyordu:

"Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam, Harbiye nâzırı, Erkân-ı Harbiye reisi, Nafia nâzırı ve programlara gerçekten bağlılıkla hizmet etmekte ve sadakatiyle beraber önemli bir gücü de bulunan göz doktoru Esat Paşa ile ayrıca Rauf Ahmet Bey ve diğer kişilerle görüştüm. Bütün düşüncelerin birleştiği noktalar aşağıdadır:

1. Meclis'in mutlaka İstanbul'da toplanması zorunludur. Yalnız biz İstanbul'a gitmemeliyiz. Sadrazam Paşa, Meclis'in İstanbul'da özgürce kararlar alabileceğini, yabancılardan söz alarak vaat etti. Fakat yalnız bizim için güvence almak mümkün olamayacağından, milletvekili olurlarsa, izinli olarak ya da milletvekili olmayarak daha yüce, halkın kalbinde kalmanız doğru olur" deniyordu.

Bir de, "Zaten hükümet, yapılacak antlaşmada nisbi temsil sistemini azınlıkların hakları adına kabule mecburdur. Şu halde Meclis'in, azınlıkların da yeniden katılımı için dağıtılıp tekrar toplanması, birçok çevrelerde kesinlikle umulmaktadır" gibi yeni

bir bilgi veriliyor ve "Hükümet gerçekten de iyi niyet sahibidir" deniyordu.

2. maddede de: "Mümkün mertebe sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilâfçı vb. çıkarmak" gibi bizim anlayamayacağımız karmaşık ve karışık bir düşüncenin dile getirildiğine rastlıyorduk. Ondan sonra:

3. maddeyi: "Hükümeti zora düşürmemek."

4. maddeyi de: "Bize zararı dokunacakları her suretle elde etmek istiyorum. Her taraf da bana bunu tavsiye ediyor. Mesela Refi Cevat, sosyalistler gibi" görüşleri oluşturuyordu.

1 ve 4 Ekim 1919 tarihlerinde İstanbul'daki örgütümüze uzun yorum ve çözümlemeleri içeren yanıtlar verdik. Bu yanıtlarımızda: "Milletvekillerinin İstanbul'da toplanması tamamen tehlikeli ve sakıncalıdır" dedik ve açıkladık. Cemal Paşa aracılığıyla hükümete bildirdiğimiz görüşleri özetledik. "Bizim için var olan tehlikenin, bütün milletvekilleri için de olduğunu" kanıtlamaya çalıştık. "Bizim seyirci konumunda kalmamız isteniyorsa gerekçesinin" bildirilmesini istedik.

Yalnız, Kara Vasıf Bey'e yazılan telgraf:

"Ahmet İzzet Paşa, esasen milli hareketin İstanbul'da katliama neden olabileceğini sanıyordu. Sözlerinin duyulması, öncelikle bu inancının değişip değişmediğini bilmekle olanaklıdır. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya gelince, onun da kuşkulu olduğunu biliyorsunuz. Abuk Paşa da aynı durumdadır. Göz doktoru Esat Paşa hakkında kesin bir düşüncem yoktur. Yalnız bazıları bu kişiyi son derece kısır düşünceli, pek fazla şöhret düşkünü gösteriyorlar. Kararlılık ve düşüncelerinde doğruluk olmayan ve İstanbul'da düşman baskısı altında düşünen kişilerin öğütleri incelenmelidir" dedikten ve söz konusu Meclis'in toplanma yeri hakkında tekrar olası tehlikeler ve sakıncaları saydıktan sonra "Asıl şaşılacak nokta, bize, adları bilinen iki üç kişiye güvence vermekte âciz kalan hükümetin, diğer milletvekillerini nasıl koruyabileceği sorunudur.

Bizde yavaş yavaş oluşmaya başlayan düşünce ve inanç, ne yazık ki yabancılar değil, belki onlardan çok hükümet üyeleri ile diğer kişilerden bazılarının, bizi sakıncalı sayıyor olmalarıdır" dedik.

Bundan sonra da: "Nisbi temsil sisteminin kabul edilmesi zorunluluğu karşısında, Meclis'in dağıtılmasını şimdiden düşünen bir

çevrede Meclis'in toplanmaması gerekli görülmelidir" düşüncesini dile getirdik.

Daha sonra da hükümetin iyi niyetli bulunduğu kaydından bir şey anlayamadığımızı işaret ederek "Amacı bizi zor zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?" sorusundan sonra, onların bir düşüncelerine yanıt olarak da "Muhaliflerin iktidara geçmesinden korkmak yarar getirmez. Bu nedenle, bundan dolayı yol değiştirilmez" dedik.

Diğer bir 6 Kasım 1919 tarihli telgrafta: "Önce siyasal sakıncalar var. İkinci olarak yönetimsel sakıncalar var, üçüncü olarak da toplanma imkânı yoktur... Zorunluluk, duygulara hâkim olmalıdır... Olumlu yanıtınızı hemen kabineye bildiriniz" sözleriyle baskı yapılıyor ve "Japon Rıza Bey'le pek yakında iyi haberlerle size ulaşacağım" müjdesi veriliyordu. "Sulh ve Selamet'i tamamen kazandık demektir. Milli Türk de bizim. Milli Ahrar'ı yıkıyoruz. Milli Kongre yola gelecek" cümlesiyle de iyi haberlerin nelere, ne gibi boş şeylere ilişkin olduğunu aceleyle anlatıyordu.

Kara Vasıf Bey'e, 7 Kasım 1919'da, çabuk Sivas'a gelmesini yazdım.

Kara Vasıf Bey, yine aynı sorunla ilgili gönderdiği 19 Kasım 1919 tarihli şifresinde, uzun yorumlara dayandırdığı yargısını ve mantığını şu cümlede özetliyordu:

"Kuvâ-yı Milliye ile aynı düşüncede olan Meclis, Padişah'a karşı düşmanlığını açıklarsa, Anadolu kimin arkasından gider? Kuvâ-yı Milliye'ye mi bağlı olsun? Meclis'i Anadolu'da toplamak düşüncesinden vazgeçmek bir vatan görevidir..."

Komutanlarla Görüş Alışverişi

Çok önemli olan bu Meclis'in toplanma sorununa tek başına karar vermek ve bu kararı millete ve seçilen milletvekillerine uygulatmak pek tehlikeli olurdu. Bu nedenle çok dikkat ve duyarlılıkla bütün özel, genel düşünce ve duyguları araştırmak, gerçek eğilimi anlayarak uygulanabilir kararı bulmak zorunluluğu karşısında bulunuyordum.

Bir taraftan, gördüğünüz gibi, İstanbul'daki ileri gelenlerle yazışırken, bir taraftan da çeşitli araçlarla kamuoyunu yokluyordum. Vereceğim kararın uygulanabilmesi için ordunun görüşünü almak da pek önemliydi. Bu nedenle daha Ekim'in 29'unda, On Beşinci,

Yirminci, On İkinci ve Üçüncü Kolordu komutanlarını Sivas'ta bir toplantıya çağırdım.

Heyet-i Temsiliye'ye üye olan ve olmayıp da kendilerinden yararlanılan kişiler ve komutanların katılımıyla, 16 Kasım 1919 günü görüşmelere başladık. Gündemimiz şu üç nokta olacaktı:

1. Meclisin toplanma yeri.

2. Toplanmadan önce Heyet-i Temsiliye ve milli örgütün alacağı çalışma biçimi.

3. Paris Barış Konferansı'nın hakkımızda olumlu ya da olumsuz bir karar vermesi haline karşı hareket tarzı.

Dört Aykırı Görüş ve Aldığımız Karar

Bu tarihe kadar dernek merkez kurullarımızdan eğilim yoklamasına gelen yanıtlar dört görüşe ayrılıyordu.

Birinci görüşe göre, Meclis'in İstanbul dışında toplanması uygun görülüyordu.

İkinci görüşe göre ki, bu görüşü ileri sürenlerin başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Manisa heyetleri bulunuyordu; İstanbul'da... İstanbul'daki ileri gelenlerin hemen tümünün bu düşüncede olduğunu biliyoruz. Padişah'ın arzusu, hükümetin ısrarı da bu idi.

Üçüncü bakış açısı ki, Trakya-Paşaeli'nin düşüncesiydi: İstanbul çevresinde...

Dördüncü olarak, bir bölüm genel kurullar da, Salih Paşa'nın kişisel görüşüne dayanarak, hükümetin onayı halinde İstanbul dışında toplanmakta bir sakınca görmüyorlardı.

Hükümet ve onun yardakçılarının kamuoyunu nasıl kargaşaya uğratmış olduğu, milletin gösterdiği bu görüş ayrılıklarından kolaylıkla anlaşılabilir.

Artık bunun üzerine ısrarın, zararlı sonuçlar vereceğine karar vermek de zor değildir.

Şimdi, 16 Kasım 1919'dan 29 Kasım 1919 tarihine kadar günlerce süren görüşme ve tartışmalardan çıkan sonuçlar ve kararlar tutanağını aynen aktarıyorum:

> 1. Meclisin İstanbul'da toplanmasındaki sakınca ve tehlikelere rağmen, hükümet başka yerde toplanmasını uygun bulmadığından ve ülkeyi krize sokmaktan kaçınarak, İstanbul'da top-

lanması zorunluluğu kabul edildi. Ancak aşağıdaki önlemlerin alınması kararlaştırıldı:

a. Bütün milletvekillerini durum hakkında bilgilendirip tek tek görüşlerini istemek.
b. Milletvekilleri, İstanbul'a gitmeden önce, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde toplanarak, Meclis İstanbul'da toplanacağından gerek İstanbul'da ve gerek dışında alınması gereken güvenlik önlemlerini ve programımızın temellerini savunacak kuvvetli bir grubun kurulması gereklerinin görüşülmesi.
c. Örgütü hızla yaygınlaştırmak ve kuvvetlendirmek için kolordu komutanlarının, bölge komutanları ve askerlik şubeleri başkanları aracılığıyla çalışmaları.
d. Bütün sivil memurlardan, her ihtimale karşı, milli örgüte bağlılık sözü almak ve kendilerinin bütün araç gereçleriyle örgütlenmelerini istemek.

2. Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, milletvekillerinin, tam bir güven ve özgürlükle yasama görevlerini yapmakta olduklarının anlaşılacağı güne kadar Heyet-i Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi, dışarıda kalarak milli görevini sürdürecektir. Ancak bütün sancaklardan ve milletvekillerinden seçilmek üzere birer, il ve bağımsız sancaklardan ikişer kişi, tüzüğün sekizinci maddesine göre Heyet-i Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınlarında toplanarak, durumun açıklığa kavuşması ve Meclis'te nasıl davranılacağı hakkında görüşmeler yapacaktır. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye de oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra, Heyet-i Temsiliye gerektiği gibi güçlendirildikten sonra, diğerleri İstanbul'a, Meclis'e gideceklerdir. Heyet-i Temsiliye görevini sürdürdükçe, milli örgütün çalışma biçimi, tüzükte olduğu gibi olacaktır.

   Meclis'in mutlak bir güven içinde bulunduğu anlaşıldığı zaman, Heyet-i Temsiliye, tüzükteki yetkisine dayanarak, genel kongreyi toplantıya çağırarak on birinci maddeye göre derneğin alacağı durum hakkındaki kararı kongreye bırakacaktır. Kongrenin toplantı yeri ve biçimi, o zamanki duruma bağlı olacaktır. Kongrenin çağrıldığı zaman ile toplanması arasında geçecek sürede Heyet-i Temsiliye, hükümet ve meclis başkanlığı ile kesin bir zorunluluk görmedikçe resmi ilişkilerde bulunmaz.
3. Paris Barış Konferansı, hakkımızda olumsuz bir karar verdiği ve bu, hükümet ve Meclis tarafından onaylandığında, milletin iradesine göre gerekleri yapmak için her türlü araçlarla tüzükte yazılı esasların yerine getirilmesine çalışılacaktır.

Milletvekillerine Verilen Talimat

Seçilen milletvekillerine verilen bilgi ve talimat şudur:

> Madde 1– İstanbul'un İtilâf Devletleri ve özellikle İngiliz kara kuvvetlerinin işgali altında ve deniz kuvvetlerinin kuşatması altında olduğu ve güvenlik güçlerinin yabancıların elinde ve karma bir biçimde bulunduğu bilinmektedir. Bundan başka, Rumların kendilerinden İstanbul milletvekili adıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan liderleri ve komutanlarının yönetimi altında olmak üzere gizli polis ve başkaldırı örgütü kurarak, devletimize gerektiğinde isyancı bir tavır alacakları anlaşılmıştır. Hükümetin İstanbul'da ne yazık ki eli kolu bağlı olduğunu itiraf etmek zorundayız. Bu nedenlerden dolayı, Meclis'in toplanma yerini tartışmak gibi bir sorun ortaya çıkmış bulunuyor. Meclis İstanbul'da toplanırsa, milletvekillerinin yapacakları vatani görev göz önünde bulundurulursa, tehlikelere uğramalarından gerçekten korkulur. Gerçekten de, İtilâf Devletleri'nin ateşkes hükümlerini bozarak ve barışı beklemeksizin, ülkemizin önemli bölgelerini işgal etmeleri ve Hıristiyan azınlıklara haklarımıza saldırmak fırsatını vermeleri, haksız işlemlerini eleştirerek ve karşı çıkarak ülkenin bütünlüğü ve özgürlüğümüzün korunmasını kararlı bir biçimde isteyecek ve savunacak olan milletvekillerinin dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması ve sürülmesi gerçekleşebilecek şeylerdir. Kars'ta toplanan İslâm Şura-yı Milli'sine İngilizlerin yaptıkları gibi, seçimlere katılmayan Hıristiyan azınlığın ve onların peşine takılan *İngiliz Muhipleri* ve *Nigehbân* cemiyetlerinin, bu konuda düşmanların isteklerine göre hareket edenlerin her türlü kötülüğe kalkışabilecekleri de akla gelmektedir. Bununla birlikte Meclis'in İstanbul'da toplanmasıyla, Meclis'ten beklenen önemli görevlerin sonuçsuz bırakılacağı ve Meclis, devlet ve milletin bağımsızlığını temsil ettiğinden ona vurulacak darbe ile bağımsızlığımızın da yaralanacağı açıktır. Kabine adına Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile görüşmelerde bulunan Bahriye Nâzırı Salih Paşa da bu gerçekleri göz önünde bulundurarak Meclis'in İstanbul dışında güvenilir bir yerde toplanmasının gereğine inanmış olduğunu imzalayarak kanıtlamıştır. Meclis'in düşman etkisinden uzak ve güvenlikli bir yerde toplanması halinde, İstanbul'da toplanmasından doğabilecek bütün sakıncalar giderileceği gibi, hilafet ve saltanatın tehlikede bulunduğunu bütün dünya kamuoyu ve özellikle İslâm dünyası anlamış olacak ve milli bağımsızlığımız ve varlığımıza karşı gelişebilecek durumlarda milli görevini yerine getirmek gücünde olduğu

ve İtilâf Devletleri gözünde Meclis'in milletin kaderine tamamen hâkim bulunduğu daha açık olarak gösterilebilecektir. Meclis'in başka bir yerde toplanmasında akla gelen sakıncalar şunlardır:

Aleyhimizde konuşanlar, İstanbul'dan vazgeçildiği tarzında zararlı bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükümet, İstanbul'da olduğu gibi Meclis ile rahatça iletişim kuramayacaktır. Meclis'in açılış töreni, Padişah'ı seyahat etmek zorunda bırakmamak için, vekil yapacakları bir zat aracılığıyla olabilecektir. İşte bu sakıncalar yüzünden hükümet Meclis'in İstanbul'un dışında bir yerde açılmasını istememektedir. Bu yüzden doğabilecek sakıncalara, aşağıdaki sakıncalar eklenmektedir:

Hükümet, Meclis'in yasal olarak toplanmasının, Meclis'in ve Ayan Meclisi'nin aynı zamanda ve aynı yerde bulunmasına bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Hükümetin, Meclis'in İstanbul'un dışında bir yerde toplanmasını istememesi yüzünden, Ayan Meclis'i ve hükümet İstanbul dışındaki toplantılara katılmayacak, Meclis açılışını Padişah'a yaptırmayacaktır.

Buna göre, Meclis'in İstanbul dışında toplanmasına yasal olanak kalmayıp İstanbul'da toplanması, söylediğimiz sakıncalara rağmen zorunludur. Milletvekilleri İstanbul'a gitmekte tereddüt gösterip İstanbul dışında kendiliklerinden toplandıklarında, yapılacak bu toplantı Meclis'in bilinen yasama işlevi biçiminde olamaz. Belki milletin varlığını, emellerini, bağımsızlığını temsil ve kaderi hakkındaki kararları eleştirecek ve millete dayanarak reddedebilecek milli bir toplantı biçiminde olabilir. Böyle olunca, Meclis de doğal olarak İstanbul'da toplanmamaya mahkûm kalır. Böyle hareket edilince, hükümetin karşı çıkması ve köklü önlemler alması ve sonuçta milletle hükümet arasında ilişkilerin kesilmesine yol açabileceği de akla gelmektedir. Milletvekillerinin bir bölümünün İstanbul'a gitmesi ise bu sakıncayı artırabilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yukarıda açıklananları dikkatle tartıştıktan sonra, Meclis'in İstanbul'da toplanması zorunluluğuna karşı, durumdan bütün milletvekillerini bilgilendirerek her birinin görüşlerini almayı görev bilmiştir. Bundan başka İstanbul'da Meclis'e katılmadan önce milletvekillerinin, toplanma kolaylıkları göz önünde bulundurularak bazı yerlerde toplanıp aşağıdaki konuları görüşmeleri ve bu görüşmelerden çıkan sonuçları birleştirmek amacıyla Heyet-i Temsiliye'ye bildirmeleri gerekli görülmüştür. Görüşülecek konular şunlardır:

a. İstanbul'da toplanma zorunluluğuna karşı İstanbul'da ve dışında bütün vatanda alınması gereken önlemler;

b. Meclis'te, vatanın bütünlüğünü korumak ve devlet ve milletin bağımsızlığını sağlamak olan amacı savunmak için, birlik halinde ve kararlı bir grup kurmaya çalışmak.

Milletvekillerinin bu konularda düşünce alışverişi yapmak için toplanmaları uygun görülen yerler şunlardır:

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2– Birinci maddeyi aynen bölgenizde bulunan milletvekillerine bildiriniz. İlk olarak kişisel görüşlerini hızlıca alıp zaman geçirmeksizin Heyet-i Temsiliye'ye gönderiniz ve bölgenizdeki merkez kurullarına da verilen bu konuda çalışınız.

İkinci olarak bölgenizdeki milletvekillerinin birinci maddede açıklanan yerlerde toplanmalarını sağlayarak görüşmelerinin Heyet-i Temsiliye'ye gönderilmesi için gerekli önlemleri alınız.

Bölgenizde milletvekili olup halen İstanbul'da bulunanların, İstanbul'a yakın toplanma yerlerinden birine, seçim bölgesi seçmenleri tarafından çağrılmaları gereklidir.

İzmir'de işgal altında bulunan Müslüman halk zulme uğruyor ve öldürülüyordu. Bunun için İtilâf Devletleri temsilcilerine etkili önlemler alması için girişimde bulunmasını hükümetten istedik. Yunanlıların zulüm ve baskısı sürerse karşılık verileceğini de bildirdik. İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da bir miting yapılmak istenmişti. Buna engel olduğu öğrenilince Cemal Paşa'nın dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma havalisinde haince ve canice eylemlere başlamıştı. Bunların önlenmesi için ve Karabiga ve Bandırma taraflarına çıkan *Nigehbân Cemiyeti*'ne üye subaylar hakkında Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya ve daha bazı ilgili kişilere yazdık. Otuz kadar Nigehbâncı subayın da bir yabancı işgaline zemin hazırlamak için, Hıristiyanlara karşı hareket etmek üzere, Trabzon ve Samsun'a çıkacaklarını haber aldık. Derhal 15. Kolordu'nun ve Canik Mutasarrıfı'nın dikkatlerini çektik.

Maraş, Urfa, Antep'te ilk önce İngiliz birlikleri vardı. Bu birliklerin yerine Fransız askerleri geldi. Bu yüzden tekrar işgali engellemeye çalıştık. İşgal olununca da önce siyasal, daha sonra eylemsel girişimlere başladık.

Bozkır'da yeniden önemli bir ayaklanma çıktı. Onun bastırılması için çeşitli önlemlere giriştik.

Ali Rıza Paşa Görüşünde Israrcı

Cemal Paşa, bir telgrafında "Bozkır hadisesinden dolayı basına yapılan bildirinin tarzını hükümet, aramızdaki anlaşmaya aykırı görmektedir" diyordu. Halbuki böyle bir bildirimiz yoktu.

Cemal Paşa'nın bu telgrafına şu yanıtı verdik:

1. Hükümetle milli örgüt arasında samimi bir anlaşma, gerçek bir birlik temelini kabul ettik. Sizin aracılığınızla pek önemli bir isteğimiz vardı. O da milli örgütü korumak için bütün sivil memurların seçimine dikkat edilmesi, muhalif olanların değiştirilmesiydi. Bu isteklerimize yanıt alamadık. Trabzon, Diyarbakır valileri, Antalya mutasarrıfı hakkında ne yapıldığını henüz bilmiyoruz. Tam tersine, bölgenin durumu incelenmeden Dahiliye Nezareti Konya'ya gayet zayıf, âciz, *Muhipler Cemiyeti* üyelerinden Suphi Bey'i vali olarak gönderdi. Dahiliye nâzırının bu sorunda bizimle ilişki kurmayı kabul etmediği, adeta milli örgüte muhalefette bulunduğu sanılıyor. Bu düşüncemizde yanılıyorsak düzeltilmesini rica ederiz. Ankara valisi Ziya Paşa'nın, arzusu ile izin aldığını söylemiştim. Tabii yine kendisi, resmen Ankara valisi sayılmaktadır. Fakat arz ettiğim noktadaki kuşkular ortadan kalkana kadar, valinin izinli kalması en hayırlı şekil olarak kabul olunmalıdır. Polis müdüriyetinin Nurettin Bey gibi bir kişinin elinde bulunmakta olması, sizin de bu pek önemli noktaya karşı kayıtsız davranmakta olduğunuzu düşündürmektedir. Halbuki bu kayıtsızlığın sonucu hem hükümete hem de milli örgüte zararlı olacaktır. Heyet-i Temsiliye'mizin milli birliğimizi bozacak en ufak bir duruma karşı hoşgörülü davranamayacağını elbette mazur görürsünüz.
2. Bozkır hadisesi hakkında, Heyet-i Temsiliye tarafından basına bir bildiri verilmemiştir. Bunda bir yanlışlık olacaktır. Muhtemeldir ki bu, *İrade-i Milliye* gazetesinin haberi olacaktır. Heyet-i Temsiliye'nin bir gazeteyi sansüre yetkisi olmadığını biliyorsunuz. Yine de, dikkat çekmek üzere bu ajans içeriğinde hükümetle aramızdaki anlaşmaya aykırı görülen noktaları açıklayınız.

Heyet-i Temsiliye'nin delegesi ve milli hareketin savunucusu olduğunu iddia eden Cemal Paşa'nın telgrafımıza yanıtı şudur:

> Resmi bildiride yazıldığı üzere, hükümetimiz böyle bir zamanda, gerçekten ülkeye hizmet emeliyle büyük sorumluluk almış ve bu

görevini yerine getirmek için büyük bir tarafsızlık ve içtenlikle hareket etmekte bulunmuş olduğundan, aşağıdaki konuların açıklanması gerekti:

Öncelikle milletvekili seçimine gayrimüslim azınlıklar katılmadığı gibi çeşitli partiler de çekinmektedirler. Çeşitli partiler, ülkede iki hükümet olduğunu ve seçimlerin tarafsız yapılmadığını neden olarak göstermekte ve gayrimüslim azınlığın da bu nedenle katılmadığını söylemesi beklenmekte... Seçimlerin barış içinde yapılmadığı şikâyet ve dedikoduları sürmekte ve bu yabancı basına da yansımaktadır. Meclis, milletin tümünü temsil etmediği ve özellikle milli örgütün etkisi altında oluştuğunda, bunun dünya kamuoyunda nasıl algılanabileceği ortadır. Bu yüzden milletvekili seçiminde baskı yapılmaması çok önemlidir.

İkinci olarak, tekrarına gerek olmayan nedenlerden ötürü, Meclis'in başkentten başka bir yerde toplanması içte ve dışta çeşitli sakıncalar doğuracağından, Meclis'in kesinlikle İstanbul'da toplanması, ülkenin yaşamsal çıkarları gereğidir.

Üçüncü olarak, taşralarda, milli örgüt adına bazı kimseler tarafından devlet işlerine müdahale edilmekte olduğu anlaşıldığından, bu müdahalelerin hemen önlenmesi gereklidir.

Hükümet şu üç isteğinde sonuna kadar kararlıdır. Başka türlü yönetmek imkânı yoktur.

Cemal Paşa'nın bu yazısına verdiğimiz yanıt şudur:

1. Gayrimüslim azınlık ile bu vatan ve bu millet için onlardan daha zararlı olan bazı partilerin seçimlere katılmamalarını onların istedikleri nedenlere dayandırmak elbette doğru olamaz. Hıristiyan azınlığın daha milli örgütün adı yokken, seçimlere katılmayacaklarını ilan ettikleri bilinmiyor mu? Yaygara koparan partilere gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü her tarafta seçime katılmışlardır. Ancak beşer, onar kişiden ibaret olan bu partilerin millet katında bir yerleri olmadığından ve millet bu defa İstanbul'daki politikacılardan değil, kendi sinesindeki öz vatandaşlardan milletvekillerini seçmekte olduğundan, kendilerinin başarılı olamayacaklarını anlayarak telaş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Bu konuda, gerçekte, kabinenin ikircikli bulunuşu şaşılacak şeydir. Söz konusu baskı nerede, kimin tarafından ve nasıl olmuştur? Lütfen açıklayınız ki, Heyet-i Temsiliye görevini yapabilsin. Boş iddialara önem vererek telaşa düşmek doğru değildir.

2. Toplanma yeri hakkındaki hükümetin duruşunun doğru olup olmadığını zaman ve olaylar kanıtlayacaktır. Bu konudaki son görüşümüzü, merkezlerden alınacak yanıtlar üzerine yapacağımızı bildirmiştik.
3. Milli örgüt adına hükümet işlerine, nerede ve kimin tarafından müdahale edilmişse derhal bildirilmelidir ki, gereken işlemlere başlayabilelim. Ancak Dahiliye nâzırı Paşa Hazretleri'nin kuşku ilham edebilecek tarzdaki işlemlerine dikkatinizi çekmeyi gerekli görürüz.

Dahiliye Nâzırı'nın Yolladığı Nasihat Heyetleri

Dahiliye nâzırı, ülkeye birtakım heyetler yollamaya kalkıştı. Bunlardan biri de Harbiye Nezareti eski müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa adında bir kişinin başkanlığında idi.

Heyet-i Temsiliye'miz delegesi olan Cemal Paşa bundan bize söz etmemişti. 5 Kasım 1919 tarihli bir telgrafla kendisinden bu kurulun ne amaçla yollandığını sorduk ve "özellikle Fetva Emini ile Kâmil Paşa Kabinesi zamanında polis müdürü olan kişilerin böyle bir kurulda niçin bulunduklarının" anlaşılamadığını belirttik.

Ali Fuat Paşa'nın Ankara'da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren nedenler, ortaya çıkmaya başladı. Bu nedenlerin en önemlisi içeride halkın zehirlenmeye başlanmasıydı. İç ve dış düşmanların ortak çalışması, Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden daha çok fazla başarılı olmaya başlamıştı.

Refet Paşa Komutan Olarak Gönderiliyor

Balıkesir yöresinde Kâzım Paşa, cephe kurmaya ve duruma hâkim olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki yönetimin, askeri bir görüş açısından olması gerekiyordu. Buraya, az çok tanınmış bir askerin gitmesi lazımdı. Elimizde yararlanabileceğimiz, Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki kolordunun başına Fahrettin Bey geçmiş bulunuyordu. Bu nedenle, Aydın Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'nı üstlenmek üzere cepheye hareketini Refet Paşa'ya ve Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya dönmesini, kendisine yazmıştık.

Refet Paşa'nın, Nazilli'ye ulaştığı anlaşıldıktan sonra da, genelkurmay başkanlığına gelmiş olan Cevat Paşa'dan, geçen savaşta deneyim kazanmış genç kurmay subaylardan oluşan dört beş kişinin Nazilli'de Refet Paşa'nın yanına gönderilmesini rica ettim. Bu konuyu Refet Paşa'ya da bildirdim.

Refet Paşa Demirci Efe'nin Komutası Altında

Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe'den komutayı almaya gerek ve bunda bir yarar görmemiş ya da kim bilir, belki de komutaya el koydurulmamıştır... Demirci Efe'nin yanında kurmay subay gibi görev yapmayı daha yararlı görmüş... Refet Paşa bunu bize bildirdi. Durumu yakından görmüş olan bir kişinin kararını değiştirmek çoğu kez zordur. Çünkü ya hakikaten Refet Paşa'nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe'nin komutasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta yarar vardı, ya da Refet Paşa o cephenin komutasına kim bilir hangi nedenden el koyamıyordu. Her iki ihtimale göre de kesinlikle komutayı al diye emir vermek yararsız olurdu.

Asıl gariplik bundan sonra görüldü. Bir müddet sonra Refet Paşa Nazilli'den ayrıldı. Birkaç gün sonra Balıkesir'de olduğunu, birtakım yabancı subaylarla görüşüp görüşmemesini bizden sorması üzerine anladık.

22 Aralık 1919 tarihinde verdiğimiz yanıtta: "Milli örgüt üyesi olanların, özellikle Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında bilindiğinden kendisinin, hiçbir biçimde görüşmesini arzu etmediğimizi" bildirdik. Refet Paşa tekrar ortadan kayboldu. Sonunda bir gün Bursa'dan, Refet imzalı kısa bir telgraf aldık: "İstanbul üzerinden Bursa'ya geldim."

Bu telgrafın bir türlü anlamını kavrayamıyordum. Refet Paşa'nın İstanbul ile ne ilgisi vardı? Bir de "Nazilli-Balıkesir-Bursa" yolu İstanbul'dan mı geçer? Bu bilmeceyi bir türlü çözemedim. Sonunda durum anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilli'yi terk ettikten ve Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya uğradıktan sonra Bandırma'ya inmiş, oradan da bir Fransız torpidosuyla İstanbul'a gitmiş, orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş, sonra da Bursa'ya dönmüş...

Bu bilmeceyi hâlâ çözemiyorum. Bunda beni mazur göreceğinizi umarım.

Refet Bey'in, bir İngiliz gemisiyle Samsun'a gelen Salâhattin Bey tarafından değiştirildiği ve aynı gemi ile Refet Bey'in İstanbul'a dönmesi istendiği ve bunun üzerine, gitmeyip istifa eylediği ve İstanbul Hükümeti'nin benimle beraber kendisinin de tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emrini verdiğini biliyorsunuz... Bu kadar çok bilgiyle bir sorunu çözememek aritmetik bilenlerce pek de mazur görülmezse de, benim bu noktada başarısız olduğumu itiraf

ederim. Gerçekten de, Ferit Paşa Kabinesi yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi geçmişti. Fakat yeni kabinenin haberalma ve uygulama araçları öncekinin aynıydı.

Refet Paşa'nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde düzenli ordunun kurulmasına kadar ciddi bir yönetim kurulmamasına neden oldu.

Ali Rıza Paşa Kabinesi Bizi Ali Kemal'lerle Bir Tutuyor

Harbiye nâzırının 9 Kasım 1919 tarihli bir telgrafında Cemal Paşa, kabinenin düşüncesini şu noktalar üzerinde yoğunlaştırıyor:

"1. Seçimin düzgün bir biçimde yapılması.

2. Meclis'in İstanbul'da toplanması.

3. Milli örgüt adına hükümet işlerine müdahale olunmaması hakkında hükümetin tarafınıza birçok başvurusu olmuştur.

4. Çeşitli telgraflarla ortaya konan isteklerin de aynı nitelikte –yani müdahale niteliğinde– olduğu açıktır.

5. Hükümet, bildirisinde açıkladığı tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu yüzden milli örgüte karşı görüşte olanlara baskı yapamaz." Telgrafın sonunda şu tehdit vardı: "Şimdiki hal, bir müddetçik daha sürecek olursa Bakanlar Kurulu'nun çekileceği kesindir."

Bu maddelerin taşıdığı anlamlar, aslında bütün gerçekleri ortaya koymuş bulunuyordu. Kabine, milli örgüte karşı görüşte olanların, ülkeye ve millete düşman olduklarını kabul etmiyordu. Milli örgüt ile hain düşman örgütünü, Ali Kemal ve Sait Molla ile bizi eşit sayıyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur olaylarını suç saymıyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz yanıtta, bu noktaları açıkladıktan sonra hükümetin duygu ve eğilimini açık söyletmek maksadıyla şu cümleyi de ekledik: "Sözlerinizden anladığımıza göre, hükümet, milli örgütün varlığını, olabilir ki fazla görüyor. Gerçekten de durum böyle olup milli örgüte ihtiyaç duyulmaksızın, ülkeyi kurtaracak kuvvete sahip bulunuluyorsa, ona göre gerekleri yapılmak üzere açıkça bildirilmesini, aramızda her türlü yanlış anlamanın ortadan kaldırılmasını bekleriz."

Cemal Paşa Kabineyi Savunuyor

Cemal Paşa'nın, özel olarak Sivas'a gönderdiği 10 Kasım 1919 tarihli ve kendi el yazısıyla olan bir mektubunu da 18 gün sonra –yani

28 Kasım 1919 tarihinde– almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda ilgili sorunları madde madde özetledikten sonra, her biri hakkında açıklamalarda bulunuyordu.

Bunlar arasında, Meclis'in İstanbul'dan başka bir yerde toplanması sorunundan söz ederken, "Bu soruna Padişah'ın razı olmayacağı tamamen anlaşılmıştır. İşgal kuvvetlerinin Meclis'e saldırmalarının, belki devletimiz için hayırlı sonuçlar verebileceğini Amerikalılar söylediler ve bu saldırıya ihtimal vermediler" diyordu.

Cemal Paşa, "Kuvâ-yı Milliye ruhuyla düşünmeyen memurların kodamanları, işgal ordularına adeta dayanmış durumdadırlar" biçiminde, sanki bilinmeyen bir bilgi de verdikten ve bu bilgiyi, "Eski kabine üyelerinin çoğu dayanmaktadır" bilgisiyle tamamladıktan sonra "Örneğin polis müdürünün değiştirilmesinde bu durum tamamıyla ortaya çıktı" diye bir de örnek veriyor.

Cemal Paşa, kabine birçok işler yapmayı düşünmüş ise de "Esaslı bir girişim için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı" sözleriyle bizi suçladıktan sonra şu görüşünü ortaya koyuyordu: "Dahiliye nâzırı bu kuvvete –yani Kuvâ-yı Milliye'ye– ihtiyaç gösterenlerin başında desem abartmış olmam."

Cemal Paşa, mektubuna imza koyduktan sonra yine imzasıyla mektubuna eklediği bir özette şöyle diyor: "Muhalifler ve yabancılar Meclis'in açılışını önlemeye karar vermişlerdir. Heyet-i Temsiliye de bu engellemeye, yer tartışmasıyla devam ederse, işimiz Allah'a kalıyor demektir."

Bu mektuba, 28 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz açıklamalı yanıtımızın bir bölümünü aktarayım: "Hükümetin esaslı bir girişim için dayandığı kuvvetin ciddiyetine güvenini yok gibi gösteren maddeleri ciddiye almıyoruz."

Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa, durup dinlenmeden milli birliği bozmak, milleti her gün genişleyen saldırılar karşısında suskun tutacak önlemler almaktan geri durmuyordu. Diğer bakanlıkları da aynı prensipte harekete kışkırtmakta olduğu görülüyordu.

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın, kabinenin görüşlerini bildiren 24 Kasım 1919 tarihli bir telgrafının ilk cümlesi şu idi:

"Devletin içişleri kesinlikle ortaklık kabul etmez." Bu telgrafa 27 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz ayrıntılı yanıtta biz de şöyle dedik: "Devletin içişlerinin kesinlikle ortaklık kabul etmediği bir hakikat olmakla beraber, benzeri görülmemiş bu durumda, vatan

ve milletin kaderini sağlayacak olan milli örgütü bilerek bilmeyerek zayıflatacak ve milli birliği bozacak hiçbir işleme millet onay vermeyecektir." Bu telgrafın son cümlesi şu tarzda idi: "Kurulumuz, imzası altındaki sözlere tamamıyla sadıktır... Şu kadar ki, güven karşılıklı olmalıdır. Halbuki hükümet, Salih Paşa'nın imzası altındaki sözlerin hiçbirini yerine getirmemiş ve varsa, engelleyici nedenlerini de bildirmemiştir."

Şimdi vereceğim kısa bir bilgi ve göstereceğim belgelerde Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin bizi suçlamakta ne kadar haksız ve hükümet uygulamalarında en hafif deyimiyle ne kadar kayıtsız olduğunu göreceksiniz.

İstanbul'daki gizli dernekler ve bu derneklerde önderlik yapan birtakım kişiler –Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın mektubunda da itiraf olunduğu gibi yabancılara dayanıyorlardı– bol para ve Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin büyük hoşgörü ve tembelliği sayesinde, ülkeyi baştan başa ateşe vermek için olanca gayretleriyle çalışıyorlardı.

Ayaklanmaları, düşman kuvvetlerin saldırılarını bastırmak, yok etmek için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Kabinesi, gözüne batan Kuvâyı Milliye'yi batırmak ve bunun için bizimle didişmekten başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra iktidara gelen arkadaşları da onu izlemekten ve sonuç olarak felaketten felakete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler.

Mister Frew'a Yazdığım Mektup

Bütün bu gizli tertiplerin kaynağı, Rahip Frew'un beyninde toplandığı ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına sokularak uygulamaya konulduğundan, Rahip Frew'un bir zaman için olsun durdurulmasını sağlar görüşüyle kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşılabilmesi için şunu da ilave edeyim ki ben, Mister Frew ile İstanbul'da bir iki defa buluşmuş ve tartışmıştım. Frew'a Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur:

> Sizinle Mösyö Martin aracılığıyla gerçekleşen görüşmeyi büyük bir mutlulukla hatırlıyorum. Yıllarca ülkemizde ve milletimiz arasında yaşamış olduğunuzdan, hakkımızda en doğru düşünce ve görüşler taşımış olduğunuzu umardım. Ne yazık ki tersine, İstanbul çevresinde ilişkide bulunduğunuz aymaz ve çıkarcıların sizi yanlış yönlendirdiğini anlıyorum. Bunlardan Sait Molla ile düzenlediğiniz planın, İngiltere'ce gerçekten kınanacak bir nite-

likte olduğunu görüyorum. Milletimiz, Sait Molla'nın değil, fakat gerçek vatanseverlerimiz gözüyle görüldüğünde, böyle planların artık ülkemizde ve milletimiz üzerinde uygulanamayacağı kolaylıkla anlaşılır.

Siz din adamı olarak siyaset manevralarında, özellikle kan dökülmesine neden olacak durumlarda rol oynamak sevdasında bulunmamalıydınız. Sizinle yaptığımız görüşmelerde, sizi böyle bir siyasal kişilik olarak değil, insanlığa hizmet eden, adalet için çalışan erdemli bir adam zannetmiştim. Bunda ne kadar yanıldığımı son bilgilerin kanıtlamakta olduğunu bildiririm.

Ankara'ya Geliş

Meclis'in İstanbul'da toplanmasına engel olamayınca, İstanbul'da toplanarak, Meclis'te, "Vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını sağlamak olan amacı korumak ve savunmak için birlik halinde ve kararlı bir grup oluşturmayı" tek çare gördük. Bunun sağlanması için, 18 Kasım 1919 tarihli bildiri ve genelge yayınlayarak, milletvekillerinin belirli yerlerde grup grup toplanarak görüş alışverişinde bulunmalarını istemiştik.

Aynı tarihte düşündük ki, bu grubun oluşumu için her seçim bölgesinden birer milletvekilini Eskişehir'e davet edelim. Eskişehir üzerinden trenle İstanbul'a gidecek milletvekillerini de davet edeceklerimizle birleştirelim. Bu arada, İstanbul'da, milletvekillerinin güvenlikleriyle ilgili önlemleri konuşmak istiyorduk. Fakat bundan vazgeçerek, aynı toplantıyı Ankara'da kalarak yapmayı tercih ettik. Daha bir ay kadar Sivas'ta kaldıktan sonra Ankara'ya hareket ettik. Ankara'ya varışımızı 27 Aralık 1919 tarihli bildiriyle duyurduk.

Yeni Milletvekilleriyle Ankara'da Görüşme Girişimi

Ankara-Eskişehir tren hattı işlemeye başlamış olduğundan, önceki bildirimize 29 Aralık 1919 tarihinde yaptığımız bir ek ile milletvekilleriyle toplantı yeri olarak Ankara'yı belirledik. Bunun bir maddesi de diğer milletvekillerinden mümkün olduğu kadar fazla kişinin görüşmelere katılmasının son derece arzu edilmekte olduğudur.

Sonuçlarından pek çok yarar umduğumuz bu girişim de İstanbul'daki devlet adamları tarafından engellenmeye çalışıldı.

Biz milletvekillerini Ankara'ya çağırırken, birtakım kişiler de bu

daveti hükümsüz, yapacağımız toplantıyı da sonuçsuz bırakmak için önlemler alıyorlarmış.

1 Ocak 1920 tarihli şu telgraf Harbiye Nâzırı Cemal Paşa imzasıyla geliyordu:

> İstanbul'da bulunan milletvekillerinden bir grup şu yazıyı gönderdiler:
>
> 1. Meclis'in bir an önce toplanması çok önemlidir. Şu sırada bazı milletvekillerinin Ankara'ya davet edilmeleri, Meclis'in açılmasını geciktirecektir.
> 2. Bu durumun ve davetin yol açacağı yanlış anlamalar arasında en çok dikkat çekici olan, Meclis'in başka güçlerin etkisi altında hareket etmekte olduğunun sanılmasıdır. Bu da içeride ve dışarıda pek büyük bir güvensizlik doğuracaktır.
> 3. Böyle bir durumda, Meclis'in kendisinden beklenilen görevleri yapabilmesi mümkün değildir.
> 4. Daha önce yapıldığı gibi milletvekilleriyle ilişki kurmak üzere yetkili bir kişinin delege olarak İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir.
> 5. Ankara'ya çağrılan milletvekillerinin gidişlerinin ertelenmesi ve orada toplananların da hemen İstanbul'a hareketleri hakkında yeniden bildiri yayınlamanız beklenmektedir.

Cemal Paşa'ya şu telgrafı yazdım:

> Ankara'ya gelmenin yanlış yorumlanacağına dair, Harbiye nâzırı Paşa aracılığıyla gönderilen görüşlerinizi öğrendik. Sorun, vatan ve milletin yaşamıyla ilgilidir. Meclis'te milli örgüte dayanan, kuvvetli bir grup kurulmaz ve Sivas Kongresi'yle milletin dünyaya duyurduğu kararlar, büyük çoğunluk tarafından bir ilke sayılmazsa, milli birliğimizin sağlayacağı başarılar yok olur. Ülke bir felakete uğrayabilir. Bu nedenle, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları bizim için izlenecek yol olamaz. Amaç, milletin ve ülkenin kurtuluşudur.

Cemal Paşa Genç Komutanları İşbaşından Uzaklaştırmak İstiyor

Nâzır Paşa, İstanbul'da bulunan generalleri, kolorduların ve albay rütbesindeki subayları, fırkaların başına geçirmek istiyordu. Diğer subayları da Anadolu'da birliklere göndereceğinden söz ediyordu.

Bu arzuyu bir prensip olarak ileri sürmüş ve uygulamasına da Harbiye Nezareti eski müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa'yı, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine, Yirminci Kolordu Komutanlığı'na ve Nurettin Paşa'yı da, Konya'da Miralay Fahrettin Bey'in yerine, On İkinci Kolordu Komutanlığı'na tayin etmekle bir oldubitti halinde yapmak istemişti.

Bu sistem uygulandığında, Dünya Savaşı'nda yetişmiş ve kolordu ve fırka komutanlıklarına yükselmiş ne kadar genç paşa ve subay varsa, kuşkusuz tümü bu makamlardan uzaklaştırılmış olacaklardı. Çünkü İstanbul'da biriken eski paşa ve subaylar, rütbece, ordu büyük birliklerinin başında bulunan genç komutanların önündeydiler.

Özellikle içinde bulunduğumuz koşullar unutularak, böyle yanlış uygulamaları elbette kabul edemezdik. Bu nedenle Cemal Paşa'ya görüşlerimizi ve atanan yeni kolordu komutanlarının gönderilmemeleri gereğini bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa, kolordusu başında bulunarak, Aydın cephesine yardım ve destekle uğraşıyordu. Ali Fuat Paşa, Ferit Paşa zamanında görevden alınmıştı. Cemal Paşa, o haksız işlemi düzeltmek istememişti.

Biz, kolordu ve diğer birliklerin komuta makamının değiştirilmesini önlemeye, özellikle milli amaçlara bağlı ve o yolda hareket etmekte bulunan kişileri böyle boş ve kim bilir nasıl bir özel amaca dayanan ilkelere feda etmemeye kesinlikle karar verdik. Yalnız, İstanbul'da bulunan genç ve fedakâr subayların ve doktorların, bir an önce Anadolu'ya, ordu birliklerine gönderilmesini yararlı buluyorduk.

Cemal Paşa, Ankara'ya ilk geldiğimiz günlerde bu sorun üzerinde daha çok ısrar ve acelecilik göstermeye başladı. Sorunu onur sorunu yaptı, istifa edeceğini bildirmekle tehditlere başladı.

Bu sorun üzerinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün komutanlarla yazışarak, dikkatlerini çekmiştim. Ocak ayı başlarında, Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya olduğu gibi, Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya da "Nurettin Paşa atanacak olursa, komutayı terk etmeyerek görevinize devam etmeniz gerekmektedir. Bu nedenle bu konuda yapılacak bildirilerden bize zamanında bilgi veriniz" emrini verdim.

İtilâf Devletleri'nin Ali Rıza Paşa Kabinesi'nden İstekleri

Fransa, İngiltere ve İtalya fevkalade komiserleri, Karadeniz Ordusu başkomutanı Sir George Milne ile Osmanlı Harbiye nâzırı arasın-

da geçen birtakım yazışmalara, Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çektikten sonra, "Bu yazışmalardan açıkça anlaşılıyor ki, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu başkomutanının, Paris'teki Meclis-i Âli'nin kararlarına uyarak verdiği talimatı uygulayacak yerde, görevinin gerektirdiği sorumluluktan kaçınarak, birtakım kabul edilemez mazeretler ve nedenler ortaya koymuştur.

Fevkalade komiserler, Harbiye nâzırının aldığı vaziyetin yaratacağı vahim sonuçlar hakkında Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini celp etmekle beraber, Karadeniz Ordusu başkomutanı tarafından bildirilen konferans kararlarının tatbiki için ne gibi önlemler almayı düşündüğünü öğrenmek ister.

"Fevkalade komiserler, olayı öğrenen Müttefikler Meclis-i Âli'sini aydınlatmak üzere, Meclis-i Âli adına verilen emirlerin, Harbiye nâzırı tarafından yapılmaması konusunu, Osmanlı Hükümeti'nin nasıl yorumladığını derhal bildirmesini talep eder" diyorlar.

Osmanlı Hükümeti bu yazıya verdiği yanıtta: "İzmir'in işgalinin nasıl olduğunu, karma komisyonun incelemeleri ve bu incelemeye kadar geçen zamanda, Yunan yırtıcılığı karşısında halkın yaşam ve namuslarını korumak kaygısına düştüğünü ve hükümetle ordunun daima inceleme komisyonunun adalet ve insafına güvendiğini ve yalnız akan kanları, geçici de olsa dindirmek için Osmanlı Harbiye Nezareti'nin General Milne'e 23 Ağustos 1919 tarihli rapor ile öneride bulunmuş olduğunu söylüyor ve bu önerinin, Yunan birlikleriyle Kuvâ-yı Milliye arasına Osmanlı birlikleri koymaktan ibaret olduğunu ve bu önerinin reddedildiğini" söylüyor.

Komiserlerin yazısından anlıyoruz ki, İtilâf Devletleri'nin Karadeniz başkomutanı Mister George Milne, Osmanlı Devleti'nin Harbiye nâzırına, Cemal Paşa'ya, doğrudan doğruya emri altındaymış gibi talimat ve emirler vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye kadar bundan bize söz etmedi.

Ve yine anlıyoruz ki, Osmanlı Devleti'nin Harbiye nâzırı aldığı talimat ve emirleri yapamamaktan ve kabul edilemez mazeretler ve nedenler ileri sürmüş olmasından dolayı kusurlu görülüyor.

Harbiye nâzırının aldığı emirlerin ne olduğunu ve niçin yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü Kuvâ-yı Milliye engeldir... Kuvâ-yı Milliye, Harbiye nâzırının ve hükümetin, başkomutan Mister George Milne'in emir ve talimatlarına uygun olarak verdiği veya vereceği emirlere uymuyor... Demek istiyorlar ki, hükümetseniz,

Harbiye nâzırı iseniz memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, mazeretler ve nedenleriniz kabul edilemez.

Bu belgelerden anlaşılması gereken en önemli ve en anlamlı nokta, bence, kabinenin yanıtında, komiserlerin ortaya koydukları noktalara büyük bir tevazu ve nezaketle cevap verilirken, bir şey asla dikkate alınmıyor. O da Mister George Milne'in doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin Harbiye nâzırına emir ve talimat vermekte olmasıdır. Bu hal, ne milli örgüte karşı onur sorunları çıkaran Harbiye nâzırının ve ne de Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını sağlamak sorumluluğunu üstlenmiş olan kabinenin onuruna dokunmuyor. Bu durumun, kendilerinin onurunu ve devletin bağımsızlığını çoktan delik deşik etmiş olduğunu fark etmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, bu saldırılara aracı olamayız diye feryada cesaret edemiyorlar... Cesaret edemiyorlar, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu yakında göreceğiz. Korkmamak için, insan onurunun ve milli şerefin saldırı altında olamayacağı koşullarda bulunmak gereklidir. Buna önem vermeyenlerin, zaten bir insan için, bir millet için saldırıya uğramaksızın korunması en büyük namus sorunu olan kutsallıklar hakkında, çoktan saygısız ve duyarsız olduklarına hükmetmekte hata yoktur!

İnsaf ve Merhamet Dilenmekle Devlet İşleri Görülemez

İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk milleti, Türkiye'nin gelecek kuşakları bunu bir an akıllarından çıkarmamalıdırlar.

Cemal Paşa'ya, komuta kademesindeki değişikliklere ait noktalarda verdiğimiz yanıttan söz etmiştim. O yanıtın baş tarafındaki diğer konular hakkındaki görüşlerimizi de özetleyeyim.

Asıl konulardaki görüşümüz şuydu:

1. İtilâf Devletleri'nin her biri çıkarlarının çoğunu, bütün Türkiye'de sağlamak amacındadır. Bu, Türkiye'de güvenilir bir dayanak noktası bulmayı gerektirir. Yabancıların açıktan açığa karşı çıkmaları ve mutsuz görünmelerinin nedenini, kabinenin tarafsız duruşunda aramalıdır, güçsüz ve dayanaksız olmasında aramalıdır.
2. Kabine, bildiri yayınlamakta acele etmemelidir. Bildiri kabine yerini güçlendirdikten sonra yayınlanmalıdır. Kabinenin güçlü olması, her açıdan Kuvâ-yı Milliye'ye dayandığı görüşünü

verecek bir yol izlemesiyle ve bunu dünyaya duyurmasıyla mümkündür.

Meclis toplandıktan sonra ve orada kuvvetli bir "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" oluştuktan sonra, bildiriye sıra gelebilir. Her halde bildiri, barış delegelerinin yola çıkmasından önce ve fakat grupla görüş birliğinde olarak düzenlenmelidir. Çünkü böyle olmazsa, değerli ve geçerli sayılmayacaktır. Bir de işe kabul olunacak reformları ilan etmekle başlamak doğru değildir. Tersine, bildiride milletin bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğünden başlamak, ancak bunun sağlanmasına bağlı olmak üzere yönetim işlerinin genel çizgilerini belirtmek daha uygun olur.

Bu bildiriye temel olacak önemli çizgiler, Sivas Kongresi bildiri ve tüzüğünde vardır. Orada gelecekteki sınırlar, devlet ve milletin bağımsızlığı, azınlıkların hakları, desteğin milletçe nasıl görüldüğü konuları açıktır. Böyle bir bildiri şimdiden hazırlanarak ve Meclis açıldığında çoğunluk grubuyla görüşülerek ilan olunur.

3. Dahiliye nâzırının istifasıyla kabinede bir kriz çıkmasına neden görülmemektedir. Böyle bir görüşten Dahiliye nâzırını sadrazam saymakta olduğunuz anlamı çıkar. Bir kabinede kriz, ancak hükümet başkanının istifasıyla çıkabilir. Kabinenin, Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'ya, onun da Ferit Paşa'ya bağlı olduğu anlaşılıyor.

   Düşmanların, Meclis'i açtırmak istemeyecekleri tabiidir. Yalnız, Padişah'ın Meclis'i feshetmesi ihtimali akla gelmekte midir? Eğer böyle bir ihtimal varsa o halde Meclis'i İstanbul'da dağıtmak ve milleti Meclis'siz bırakmak için mi topluyoruz? Bu yüzden, Padişah'ın bu konudaki görüşlerinin, kurulumuzca kesin olarak şimdiden bilinmesi gerekir ki, milletvekillerini İstanbul dışında, güvenilir bir yerde toplamak için girişimlerde bulunalım! Tersi durumda, "Meclis İstanbul'da toplanması yüzünden dağıtılırsa, bunun sorumluluğu, İstanbul'da toplanması konusunda ısrar edenlere düşecektir."
4. Milletvekillerinin görüş alışverişinde bulunmak için Ankara'ya gelmeleri yararlıdır.

Ankara Halkına Verdiğim Konferans

Beni cidden samimi ve parlak ve güven duygularıyla karşılamış olan Ankara halkıyla daha yakından tanışmak ve onlarla görüş alışverişinde bulunmak bir görevdi. Onun için görüşmek için davet

ettiğimiz milletvekillerini beklediğimiz günlerde, toplanan Ankaralılara bir konferans vermiştim.

Bu konferansta şunlardan söz ettim:

Wilson Prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye'yle ilgili olanlar da vardı. Zaten yenilen ve antlaşma yapan Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı hayaliyle bir zaman oyalandı.

30 Ekim 1918, Mondros Mütarekesi maddeleri ve özellikle bu maddeler arasında yedincisi, beyni yakan ateşli bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın kalan bölümünü de düşmanların işgal ve istilasına hazır bulundurmaya yeterli idi!

İstanbul'da, birbirini izleyen âciz kişilerden oluşan kabineler şerefsiz, onursuz, aşağılık görünümleriyle masum ve uysal milletin simgesi sayıldı, değerli görünmemeye başlandı. Bu yüzden, dünyanın uygar devletleri, uygarlık gereklerini unutacak kadar saygısız oldular. Öteden beri Türk milleti aleyhinde bütün dünyada yapılan en mantıksız propagandalar, her zamandan çok dinlenir oldu.

Dokuz aydan beri başlayan milli uyanış ve eylemler, görünümü değiştirdi ve daha çok değiştirecektir. Millet, oluşan birliği korursa ve bağımsızlığı için fedakârlıktan çekinmezse başarı kesindir. Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlar, milletin elde edeceği amaçlar için temeldir.

Ferit Paşa Kabinesi'ni düşüren millettir. Fakat Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni iktidara getirmiş olmak sorumluluğu millete ait değildir. Yine de anlaşmış durumdayız.

Ankara'ya Gelen Milletvekilleri

Milletvekilleri, aynı günde ya da günlerde toplu olarak bulunamadılar. Tek tek ya da küçük gruplar halinde gelip gittiler. Bu kişilerin ya da kurulların tümüne, ayrı ayrı, hemen aynı esas noktaları, günlerce tekrar ve yine tekrar etmek zorunluluğu doğdu.

Her şeyden önce moralin yüksek tutulması gereklidir. Bunu bilirsiniz. Biz de bu noktayı beslemek üzere, ilk olarak, iç ve dış durumun güven verici nitelikte ve gelişmekte bulunan noktalarını ve yönlerini araştırarak açıklamaya çalıştık. Sonra, belirli amaç etrafında bilinçli ve kararlı birliğin, sarsılmaz güç olduğu gerçeğini yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir toplumun bekasının ve mutluluğunun ancak emel birliğinde bulunmasına bağlı olduğunu anlattık. "Vatanın kurtuluşu, bağımsızlığın sağlanması" hedefine yönelik milli birliğimizin temelli, düzgün bir örgütün varlığına ve bu örgütü iyi yönetmeye bağlı, beyinlerin, enerjilerin bir beyin ve bir enerji halinde birlikte ve kaynaşmış bir duruma gelmesine bağlı olduğunu söyledik. Bu nedenle, İstanbul'da açılacak Meclis'te, güçlü, dayanışma halinde bir grup kurulması gerekliliğini ortaya koyduk.

Millet, ancak devletlerin çöküş zamanlarında tarihin yazdığı çok önemli ve tehlikeli anları yaşıyordu. Böyle anlarda, talih ve kaderini kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin geleceği bilinmezlik ve tehlikelerle doludur.

Türk milleti, bu hakikati anlamaya başlamıştı. Bu kavrayış sonucu, kurtuluş umudu veren, her içten işarete koşmaktaydı. Ancak uzun yılların uyuşturucu yönetim ve eğitiminin, bir toplumu bir günde, bir yılda kurtarabileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildir.

Bu nedenle, gerçeği bilenler, elinden geldiği kadar, bireyi olduğu milleti aydınlatarak onlara kurtuluş hedefine yürümekte yol göstericiliği, en büyük insanlık görevi bilmelidirler.

Türk milletinin kalbinden, vicdanından doğan en temel, en belirgin arzu ve inanış ortaya çıkmıştı: Kurtuluş!..

Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün ufuklarında yankılanmaktaydı. Nitekim Erzurum ve Sivas kongrelerinde milli arzu belirginleştirilmiş ve söylenmişti.

Bu kongrelerin ilkelerine bağlı olduklarını bildirdikleri için, milletçe milletvekili seçilen kişiler, her şeyden önce bu temellere bağlı kişilerden ve bu ilkeleri ilan eden örgüte bağını gösterir adda bir grup yapacaktı: "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu*"... İşte bu grup, milli örgüte ve dolayısıyla millete dayanarak, her nerede olursa olsun, milletin kutsal emellerini cesaretle söyleyecek ve savunacaktı.

Misak-ı Milli Hazırlanıyor

Milletin emellerinin ve amaçlarının kısa bir programa temel olacak biçimde toplu olarak söylenmesi de görüşüldü. Misak-ı Milli adı verilen bu programın ilk karalamaları da bir fikir vermek amacıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisi'nde bu temeller gerçekten toplu olarak belirlenip yazılmıştır.

Her görüştüğümüz kişi ya da kişiler, bizimle düşünce ve anlayışta birlik olarak ayrılmışlardı. Fakat İstanbul Meclisi'nde, "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu*" diye bir grup kurulduğunu işitmedik. Niçin? Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü bu grubu kurmayı vicdan borcu, millet borcu bilmek durum ve yeteneğinde bulunan kişiler inançsızdılar, korkaktılar, cahildiler.

İnançsızdılar, çünkü milli emellerin gerçekliğine ve kesinliğine ve bu emellerin dayanağı olan milli örgütün güçlülüğüne inanmıyorlardı.

Korkaktılar, çünkü milli örgüte bağlılığı tehlikeli görüyorlardı.

Cahildiler, çünkü tek kurtuluş dayanağının millet olduğunu ve olacağını anlayamıyorlardı. Padişaha yaltaklık ederek, yabancılara hoş görünerek, yumuşak ve nazik davranarak, büyük amaçların elde edilebileceği gafletini gösteriyorlardı.

Bundan başka, nankör ve bencildiler. Milli düşünce ve milli örgütün kısa bir zamanda sağladığı onur ve varlığı küçümsüyorlardı. Ulaşılan durumun kolayca elde edildiğini sanmakla çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı...

Erzurum'da, Sivas'ta söylenmiş, belirlenmiş bir adı aynen kabul etmek alçalma olmaz mıydı? O addan daha anlamlı ad mı yoktu?

Evet, işittik, varmış: "Felâh-ı Vatan Grubu".

Ankara'da Toplanmak

Ben, Meclis'in İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını kesinlikle bekliyordum. Bu gerçekleşince alınacak önlemleri de kararlaştırmıştım. Hazırlığımız da başlamıştı. Ankara'da toplanmak...

İşte bu görevi yaparken, milletçe yanlış anlamaların önüne geçmek için önlem olarak da bir şey düşünmüştüm. Meclis başkanı seçilmek. Bundan amaç, dağıtılan milletvekillerini, Meclis başkanı sıfat ve yetkisiyle davet etmekti. Gerçi bu önlem ancak görünüşü korumada ve geçici olarak yararlıydı.

Gerçekte, İstanbul'a gitmeyecektim. Fakat bunu itiraf etmeksizin zaman kazanılacak ve geçici olarak bulunmuyormuşum gibi konum alınacak ve işlem düzenlenecek ve Meclis, başkan vekilleri aracılığıyla yönetilecekti.

Bu önlemin uygulanması, doğaldır ki Meclis'e giden, gerçeği kavraması gereken arkadaşların çaba ve çalışmasıyla olabilecekti.

Bu konuyu gerekenlere söyledim. Bakış açımı ve görüşümü doğru buldular. Bu yolda çalışacaklarına söz vererek İstanbul'a gittiler.

Fakat pek müstesna, belki bir veya iki arkadaştan başkasının bu düşünceyi dile bile getirmediklerini öğrendim.

Bu sorunda geçerli olan bir yargı ve mantık şu imiş... Bunca milletvekilleri içinde Meclis başkanı olacak değerde bir adam yok mudur ki, hazır olmayan bir milletvekilini başkan seçeceğiz... Meclis'i oluşturan sayın üyeleri bu kadar değersiz göstermek düşmanların gözünde kötü etki yapmaz mı?

Diğer bir mantık da Meclis Başkanlığı'na Kuvâ-yı Milliye başkanını seçmek daha ilk günden, Meclis üzerine kuşku ve saldırıyı çekmeye bahane vermektir. Akıl işi olamaz.

Bu tür yorumlarda bulunanların pek de uzak insanlar olmadığını görenler, sessiz kalmayı tercih etmişler...

Bu önlemin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir zorlukla karşılaştırmıştır.

Harbiye Nâzırının Görevden Alınması Teklifi Karşısında

Meclis, 19 Ocak 1920 tarihinde açılmıştı. Yaklaşık bir ay sonra, Harbiye nâzırının 21 Şubat 1920 tarihli şu telgrafını aldı:

> İngilizler, hükümete verdikleri bir notada, benimle Cevat Paşa Hazretleri'nin görevden ayrılmamızı istediler. Kabine tarafından ret cevabı verildiyse de durum kabinenin kalmasını ve yalnız benim ile Cevat Paşa'nın çekilmemizi gerektirdi.
>
> Harbiye Nezareti'ne Salih Paşa vekâlet edecektir. Kabineyi zor duruma sokacak bir harekette bulunulmamasını rica ederim. Yoksa durum, düşündüğünüzden daha kötü olur.

Bu telgraf 22 Şubat'ta gelmişti. Derhal telgraf başında, saat 11.30'da bu telgrafı yazdım:

1. Verilen notayı aynen gönderir misiniz?
2. Bu isteği yerine getirmekte acele etmeyiniz. Notayı gördükten sonra görüşlerimi bildiririm.

Cemal Paşa'nın imzasını gizleyerek verdiği yanıt şu idi:

Notanın özeti şudur:

1. Özel olarak seçilmiş subayların Kuvâ-yı Milliye emrine gönderilmesi.
2. 14. Kolordu'dan seçilen ve terhis edilenlerin Kuvâ-yı Milliye'ye gönderilmesi.
3. Top kaması ve diğer aletlerin kaçırılması.
4. Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun geriye gönderilmesini askıya almak.
5. Afyon'dan Alaşehir'e alay taşıtmak.
6. Bursa'dan Bandırma'ya bir alay taşıtmak.
7. Bu konularda Harbiye nâzırı ve Erkân-ı Harbiye reisinin kişisel olarak ilgileri ortaya çıkmış. Kırk sekiz saat içinde bu iki kişinin görevlerinden uzaklaştırılması.

   Dikkat ediyorsunuz ki, Aydın cephesi sorunu bu notada söz konusu bile değildir. Bu notaya yanıt olarak bir, iki, üçüncü maddeler yalandır. Dördüncü sorun benim zamanımda olmadı. Ben başvuruları üzerine geri gönderdim. Beşinci sorunda, fırka komutanını değiştirdim. Altıncı sorunda, Ahmet Anzavur sorunu da güvenlikle ilgilidir. Bu konuda yazışmalarımız vardır. Şimdi de dosyalar incelenir, anlaşılır denildi. Kabul etmediler. Onun üzerine üç şık konuşuldu: Notayı birinci yanıttan sonra yanıtlamamak ve hükümlerine kulak asmamak, kabinenin toptan istifa etmesi. Benim istifam. Birinci madde halinde, burada bir skandal çıkmasından korkuldu. İkinci madde halinde, zaten istedikleri olacak ve Ferit Paşa kabineye gelmiş olacaktı. Bu nedenle, benim istifam ile nezaretin vekâletle yönetilmesi tercih edildi. Her halde kararınızın önce bana bildirilmesini rica ederim.

Cemal Paşa, bu notada, Aydın cephesinin söz konusu olmadığını işaret etmekle bilmem ne düşünüyor? Kuşku yok ki, söz konusu olan Aydın cephesidir, ona yardımdır ve Kuvâ-yı Milliye'dir. Yalnız Cemal Paşa, bu imasıyla, neden olanın Heyet-i Temsiliye olduğunu anlatmak niyetinde midir?

Cemal Paşa'ya, bu telgrafına yanıt olarak yazdığım telgrafla, şu emri verdim:

> Görevden çekilmek suretiyle İngilizlerin isteklerine uymanız öyle kötü bir durum yaratır ki, sizin aksi halde düşündüğünüzden daha kötüdür. Bundan başka, Heyet-i Temsiliye'nin bir delegesi

olarak sizin, Heyet-i Temsiliye'nin haberi olmaksızın ve hatta onun görüşüne rağmen çekilmeniz kabul edilemez, İngilizlerin sizi zorla görevden ayırmaları ihtimali bile bizim hesabımızdadır. Ve önlemler hızla alınmıştır. Bu nedenle, önce notayı aynen bildiriniz, sonra durum hakkında bilgi vererek kararımızı bekleyiniz ve kararlıkla makamınızı koruyunuz.

Cemal Paşa, son telgrafımıza 23/24 Ocak'ta verdiği yanıtta, çekilmesinin zorunlu olduğundan ve Meclis'in nasıl tavır alacağının beklenmesi gereğinden söz ediyordu.

İstanbul'daki Onuncu Kafkas Fırkası komutanı Kemalettin Sami Bey'e de (Berlin sefiri Kemalettin Sami Paşa'dır) ayrıca şu emri verdim:

Hemen Rauf Bey'i bularak durumu birlikte ve güvenlik içinde izlemenizi rica ederiz. İngilizlerin isteğini yerine getirmek kesinlikle uygun değildir. Bizim tarafımızdan gerekli önlemler alındı. İstanbul'daki telgraf iletişimini güven altına almanız lazımdır.

Rauf Bey, Bekir Sami, Cami Bey ve bütün milletvekillerine de şu bildiride bulundum:

İngilizler, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın görevden çekilmesini istemişlerdir. Bu girişim, devletin bağımsızlığına karşı kesin bir harekettir. Bu nedenle, bu girişime karşı milletin yapacağı eylemler, bağımsızlığı korumak için yapılacak işler arasındadır. İlk savaşım döneminde görev, milletvekillerinindir. Milletvekilleri, kabine üyelerinin varlığına müdahaleyi ve devletin siyasal bağımsızlığına karşı İngilizlerin bu saldırılarını, içeride ve dışarıda kesinlikle ve hızlı olarak reddetmek zorundadır. Bunun nasıl yapılacağını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat bu konuda şu noktaları her ne olursa olsun sağlamak gereklidir.

Öncelikle, Meclis'in feshi hakkında bir padişah emrinin Meclis'te ansızın okunması olasılığı karşısında kalınmamalıdır. Eğer bu olasılık kesinlikle olabilecek olursa, milletvekilleri girişimlerini özel toplantı halinde de yaparlarsa yeterlidir. İkinci olarak, devletin siyasal bağımsızlığına karşı kesin bir eylem gerçekleştiğini Barış Konferansı'na ve Avrupa milletlerine ve İslâm dünyasına ve bütün ülkeye ilan etmek gereklidir. İngilizler sal-

dırıyı geri almadığında, Meclis'in görevi, Anadolu'ya geçmek ve milli iradeyi üstlenmektir. Bu eylemler, bütün milletin güçlerini toplamış olan Kuvâ-yı Milliye tarafından her araç ile gösterilecektir. Şimdiden gerekli önlemler alınmıştır.

Bu bildiri aynen bütün komutanlara bildirildi.

Ayrıca Rauf Bey'e de 23 Ocak 1920'de, Onuncu Kafkas Fırkası komutanı aracılığıyla yazdığım telgrafta, "Harbiye nâzırının ayrılması bir oldubitti olmakla beraber, sorun önemlidir" dedim. İtilâf Devletleri'nin temsilcileri, hükümetimizi istedikleri gibi oluşturmak yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclis'in güvenoyu vereceği bir hükümete de aynı biçimde davranmalarına örnek hazırlanmış oluyordu. Hükümetin, milleti ve basını bilgilendirmeyerek, bir kabine sorunu yapmayarak boyun eğmesi bağımsızlığımıza dokunuyordu. Olayı kapatmayarak Meclis'te, hükümeti, bağımsızlığımızı koruyamadığından açıkça düşürmek gerekliydi. İşte bütün bunları Rauf Bey'e yazdım.

Anadolu'daki Yabancı Subayların Tutuklanması

Yabancıların İstanbul'da saldırılarını artırarak nâzır ya da milletvekillerinden bazılarını tutuklamaya başlamaları olasılığını da düşünerek, karşılık olmak üzere, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına karar verdim. Bu kararımı ve buna göre önlem alınması gereğini, 22 Ocak 36 tarihinde Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki Kolordu komutanlarına, özel olarak şifre ile emrettim.

Meclis Başkanlığım Sakıncalı Görülüyor

Milletvekilleri İstanbul'da toplandıklarından bir hafta sonra, başkanlık divanı seçimi hakkında ve Meclis Başkanlığı'na ilişkin görüş alışverişine başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki, ben Meclis Başkanı seçilmeyi, bazı yararları olacağından, bir önlem olarak görmüş ve gereken kişilere bu görüşümü bildirmiştim. İşte, bu sorun üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Ocak 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde Rauf Bey'in yazdığı yazılarda, birtakım yorumlardan sonra, "Biz pek büyük sakınca doğuracak olan bu işi ileri sürmekten vazgeçiyoruz" denmekte ve "... özel, gizli bir toplantıda tekrar söz konusu oldu. Şeref Bey, seçilmenizin yararlarından söz etti... Seçim konusunda oylar dağılır, tekrar kesinlikle hisse-

dildiğinden, milletin başında, Meclis'e koruyucu olarak kalmayı zaten tercih ettikleri tarafımızdan söylenerek, alkışlarla hakkınızda içten gösterilere tanık olduk. Meclis'teki toplantıda Reşat Hikmet Bey başkan ve Hüseyin Kâzım Bey birinci ve hoca Abdülaziz Mecdi Efendi ikinci başkan yardımcısı seçildi" haberi verilmekteydi.

Harbiye nâzırı ve Erkân-ı Harbiye reisinin zorla düşürüldüğünü biliyoruz. Meclis Başkanlığı'na seçilen Reşat Hikmet Bey'in bir nedenle yabancılar tarafından tutuklandığını öğrenmiştik. İstanbul'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyelerinin tutuklanmasının düşünüldüğü, Rauf Bey'in 28 Ocak 1920 tarihli yazısıyla bildiriliyordu. Bu durumdan Kuvâ-yı Milliye karşıtlığı, Meclis'in feshi olasılığı, bu nedenle milli savaşa girişmek zamanının daha yakın olduğu ortadaydı. Fakat bu gerçeği gören azdı.

Rauf Bey'e 7 Şubat 1920'de şu görüşleri bildirdik: Milletvekilleri, İstanbul'un iç ve dış etkisiyle barışa yönelik amacı ihmal ederek bağlılık, makam, kıskançlık, korku gibi etkenlerle ayrılığa düşmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok milletvekilinden oluşan bir çoğunluk sağlayabilmek için kendi düşünce ve inançlarından sürekli olarak fedakârlık yapmışlar ve uysal olmak sevdasıyla hükümet ve çeşitli çevrelerde etkilerini bütünüyle yitirmişlerdir. Dengeyi bozmamak kaygısıyla devam edilirse, milli emellere aykırı ve çeşitli hırslara araç olmalarına, milli sorunlara karşı kararlar almalarına engel olamamaktan korkulur. Bu duruma karşı önlem budur: İlkelerimize tamamen bağlı arkadaşlardan oluşan, azınlıkta da kalsa, bir kurulla yetinmek... Bunun sakıncası uysallıktan azdır. Hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek lazımdır. Kesinlikle mücadele etmek lazımdır.

Kabineyi Düşürmek Gereği

Ali Rıza Paşa Kabinesi çekilmemiş, Meclis de bir sorun çıkmasından çekinerek düşürememiş ve değişiklik yapılan Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne güvenoyu vermiştir.

Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın ve kabinesinin gizli niyetlerini ve utanmazlığını gösteren bir belge de şudur:

> Sonradan Meclis-i Mebusan'da okunup ve büyük çoğunlukla onaylanan hükümete güvenoyu verilen programın önemli noktalarından biri de, Meclis toplanarak her türlü milli isteğin biricik gerçekleştirme yeri olarak çalışmaya başladığından, meşrutiyet

> hükümlerinin her tür engel ve etkiden uzak olarak işlemesi gereken ülke içinde, Meclis'ten başka yerde, –milli irade adına söz söylemeye artık olanak kalmadığından– hükümet işlerine müdahale şeklinde her türlü eylemin cezalandırılacağı bildirilir.

Sadrazamın bu bildirisi üzerine biz de şu bildiri ile milletin dikkatini çekmeyi gerekli gördük:

> Milli iradenin yasal yeri olan Meclis'i açarak milli egemenliği güçlendirmeyi başaran derneğimizin en önemli ve en temel görevlerinden biri de milli isteklere uygun bir barışın imzalanmasına kadar milli birliği korumaktır. Derneğimizin her zorluğu yenerek vatanı ve milleti kurtarmak yolundaki çalışmalarını, milli isteğin elde edilmesine kadar, daha büyük bir kararlılık ve inançla sürdürmesi gerekli bulunmakla, amacı yaşam ve varlıktan ibaret olan milli örgütün, vatanın her köşesine yayılmış bir biçimde örgütlenmesine eskisi gibi devamı bütün genel merkezlere ve yönetimlere bildiririz.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar saldırıya geçtiler. Gölcük Yaylası'yla Bozdağı'nı işgal ettiler.

İşte bu olay üzerine Ali Rıza Paşa'nın, makamını daha fazla korumaktan vazgeçerek, düşünebildiği tek çare, hemen istifa edip bu sorumluluktan yakayı sıyırmak olmuştur.

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, başkomutan Mister George Milne'in emirlerini uygulayamadığından dolayı en sonunda kabineden atılmamış mıydı? Aynı durum Ali Rıza Paşa'ya uygulanmaya kalkışıldığında kendisini Padişah'ın koruyabileceğine güvenebilir miydi? Böyle bir durumda İstanbul'daki Meclis'e güvenebilecek miydi? Bu nedenle, kendisi için istifadan daha iyi bir şey olamazdı. İşte o da öyle yapmıştır. Ali Rıza Paşa, bu istifasını kabineye ilk saldırı olduğunda yapması lüzumu hakkında uyarıda bulunduğumuz zaman kabul etmedi. Yerinde durmakla vatana yararlı olacağını söyledi. Meclis de bu cahilce görüşü onaylayarak onu yerinde tuttu. Acaba, yapması istenen söz konusu görev, Yunanlıların saldırı hazırlıklarını tamamlayarak vatanın kutsal topraklarından bir bölümünü daha çiğnemek ve vatandaşlardan bir bölümünü daha süngüler altında inletmek için muhtaç olduğu fırsatı ona vermek miydi?

Önlemler Almamız İsteniyor

4 Mart günü, gerek İsmet Paşa'dan ve gerek başkalarından aldığım bilgiler üzerine, durumu bütün ordulara ve örgüt merkezlerimize ve millete bildirdim. Meclis Başkanlığı'na da şunu yazdım:

> Meclis Başkanlığı'na
> İtilâf Devletleri'nin birbirini izleyen müdahaleleri karşısında, sonunda, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Meclis'e istifasını verdiği üzüntüyle öğrenilmiştir. Aydın cephesinde vatanı istila etmeye çalışan düşmanla Kuvâ-yı Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına sadık ve fedakâr çocuklarının naaşlarını gömmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir yetki tarihin emrettiği bu görevden milletimizi alıkoyamayacaktır. Vatana ve tarihe karşı, üstlendiğiniz büyük sorumluluğu ve bütün dünyanın Meclis görüşmelerimize yönelen dikkatli bakışlarını düşünerek, milletin fedakâr kararlılığına uygun kararlar alınacağına inandığımızı ve vatanseverce çalışmalarınızda bütün milletin destek olduğunu bildiririz.

Bundan başka, komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk genel merkezlerine ayrıca şu bildiriyi de gönderdik:

> İtilâf Devletleri'nin tahammül edilmez müdahale ve baskılarından dolayı kabine, 3 Mart dünkü gün istifa etmiştir. Öğrendiğimize göre kabinenin düşürülmesi, Ferit Paşa'nın ya da ona benzer birinin iktidara getirilmesi ve İstanbul'da yabancı emellerine hizmet eden bir hilafet şurası kurulması temeli üzerinde, dış düşmanlar tarafından yönetilen ve muhalif partilerin aracılığıyla oluşturulan bir komitenin çabaları sonucudur. Yani komitenin çalışmalarına alan hazırlamak için İtilâf Devletleri, önce kabineyi istifaya mecbur edecek baskıları yapmışlardır. Durumun kötüleşmesi karşısında, Meclis, gereken etkili girişimlerini sürdürmektedir. Ancak bu girişimlerin fiilen desteklenmesi için, hızlıca, milli istekleri sağlayamayacak bir kabine başkanına milletin tahammül edemeyeceğini, oldukça şiddetli bir dille, Padişah'a, Meclis başkanına ve basına bildirmek gereklidir. Bu telgrafın gelişinde, dakika kaybedilmeyerek bu biçimde telgraflar hazırlanıp ve bu gece her ne olursa olsun çekilmesi ve buraya da yarın sabaha kadar bilgi verilmesini önemle rica ederiz.

Verdiğimiz talimat gereğince, ülkenin her tarafından, milletin her katından 4/5 Mart gecesinden başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri Padişah ve Meclis'te istenen etkiyi yaptı.

Sonunda 6 Mart günü, kim ve ne olduğunu öğrenemediğim bir kişi tarafından şu haber verildi:

> Sadrazamlık görevi, Bahriye Nâzırı Salih Paşa'ya verilmiştir.

Rauf Bey'in de aynı günde, fakat henüz kabine başkanı belirlenmeden çektiği telgraf:

> 1 — Dün gece İzzet ve Salih Paşalarla görüştüm. Her ikisine de sadrazamlık görevi verilmemiştir. Vekâlet eden kabinede kimin olacağını bilmiyor. Dahiliye eski nâzırı Reşit Bey'in saray ile Fransa ve İngiltere büyükelçilikleri arasında gidip gelmekte olduğu haber veriliyor. Bir söylenti onun makama getirileceği merkezindedir. Önceki gece Padişah, Tevfik Paşa'yı kabul etti. Daha sonra Ferit Paşa'yı kabul ile beşten ona kadar görüştü. Dünkü Cuma günü Baltalimanı'nda Ali Kemal ve eski Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali de olduğu halde uzun görüşmeler yapıldı. Daha sonra Rahip Frew'un katılımıyla Ali Kemal'in evinde görüşmeler sürdürüldü. Celâlettin Arif Bey, dün dörtte Padişah'ın huzuruna kabul edildi ve krizin devamına tahammül edilemeyeceği ve ülkenin ve millet-vekillerinin güvenini kazanmış bir kabinenin bir an önce iktidara getirilmesi için yapılan birçok isteğe Padişah, durumun nezaketini aynı biçimde gördüğünü ve Kuvâ-yı Milliye'nin gerekliliğini açıkladıktan sonra, içte ve dışta güven verebilecek bir kişiyi atama konusunun pek acele mümkün olamayacağı ve Pazara kadar düşünmek gerektiği biçiminde yanıt vermişler. Bundan anladığım, Padişah'ın İngilizlerle görüşmekte olduğu ve Londra'dan yanıt beklediğidir. Her durumda kriz derindir, İngilizlerden beklentileri istediği gibi olursa, hatta Ferit Paşa'nın iktidara getirilmesi uzak görülemez. Özetle, şimdiye kadar Padişah doğrudan doğruya Tevfik ve Ferit Paşalardan başka kimseyi kabul etmemiş ve Ferit Paşa ile görüşmesi de gizli olmuştur. Saraya mensup, güvendiğimiz biri, Perşembe günü Padişah'ın pek yakınları adına beni özel olarak gördü ve düşüncemi sordu.
>
> Salih Paşa, Meclis'in kapatılmasının beklenebileceğini ima ediyor. Birinci başkan vekili Hüseyin Kâzım Bey'in de saray ve İngilizler ile Meclis adına entrika yaptığı anlaşılıyor.
>
> Celâlettin Arif Bey, bugün saraya gidecek. Durumu gayet açık olarak Padişah'a anlatacak. Muhalifleri iktidara getirirse Anadolu örgütünün sarsılacağını ve böylece doğudaki, kendileri için zararlı olacak ilkelerin, ülkemize gireceğini ve hilafetin İslam

dünyasında düşeceği durumu açıklayacak ve Anadolu'dan, milli örgüt merkezlerinden buna ilişkin gelmiş olan bütün telgrafları gösterecek ve bu durumla ilgili ayrıca yazılı bir rapor sunacaktır. Rapor birlikte yazılmıştır.

Rauf Bey'in son yazısına da şu yanıtı vermiştim:

> Kabineye güvensizlik oyu vererek saldırının tarafınızdan yapılması o kadar kuvvetli bir nedene dayandırılamayacaktır. İngilizlerin tutuklama kararına karşı Meclis'in cesurca sonuna kadar görevine devamı pek yararlıdır. Ancak sizinle birlikte varlıkları gelecek girişim ve eylemlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların, sonuçta, bize katılmaları kesinlikle sağlanmalıdır. Tersi durumda, grubun birlik ve kararlılık çerçevesinde davranmasını düzenleyebilecek kişilerin şimdiden görevlendirilerek, sizlerin hemen buraya gelmeniz gerekmektedir. Buraya gelecek kişilerin ülkeyi temsil etme niteliğini taşıyanlarla, gereğinde hükümet kuracak ve yönetecek kişilerden olması önemlidir.

İstanbul'daki Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenlerinin Tutuklanması

Rauf Bey'i ve diğer kişileri tam zamanında davet etmiş olduğumuz, olaylar ile, hem de üç dört gün geçmeden kanıtlandı. Fakat ne yazık ki bu davetimiz ciddiye alınmadı. Rauf Bey, Vasıf Bey gibi kişiler, en sonunda İngilizlere boyun eğerek, Malta'ya gittiler.

Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsat ve önlemlerinin bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyle idiyse, bu kişilerin Ankara'ya gelmeyi uygun bulmayıp, İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih etmelerindeki neden ve mazeret, gerçekten incelenmelidir. Gerçekten de, Türkiye'nin durumunun ve geleceğinin kuşkulu ve karanlık göründüğü düşüncesiyle bu karanlık tehlike içine atılanların, korkunç bir sonla karşılaşmaları kuruntusunun etkisinin altında, en sonunda herhangi bir zindanda bir müddet kalmak üzere düşmana teslim olmayı seçebilecekleri uzak görülemez. Bununla birlikte, ben burada böyle ağır bir yargıda bulunmak istemem. Bu görüşe dayanarak, bu kişileri Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan yararlanarak, mümkün olan girişimlerde bulunmaktan geri durmadım.

İstanbul'un İşgali

İstanbul'da Onuncu Fırka komutanından Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığı'na, 9 Mart 1920 tarih ve 465 numaralı şifre olarak, 14 Mart 1920 günü bir yazı geldi.

> Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: İngilizler tarafından Türk Ocağı binasının işgali üzerine Milli Talim ve Terbiye binasına taşınan Ocak'ın bu yeni taşındığı bina, dün öğleyin İngilizler tarafından tekrar işgal edilmiştir efendim. 9 Mart 1920

16 Mart 1920 günü öğlenden önce saat onda, makine başında şöyle bir telgraf çekildi:

> Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Mızıka Karakolu'nu İngilizler basıp, oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, sonuçta şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Manastırlı Hamdi

Ben, bu telgrafın altına kurşun kalemiyle "Hızla kolordulara benim imzamla M. Kemal" işaretini koyduktan sonra bu telgrafı yollayana sormaya başladım. Manastırlı Hamdi Efendi sürekli olarak bilgi vermeye devam etti.

Bu vatansever ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felaketinden kim bilir haber almak için ne kadar bekleyecektik. İstanbul'da bulunan bakan, milletvekili, komutan, örgütümüz üyeleri içinden bir kişinin çıkıp vaktiyle bize haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki hepsini heyecan kaplamıştı. Bir ucu Ankara'da bulunan telin İstanbul'da bulunan ucuna yanaşamayacak kadar şaşkın bir hale gelmiş olduklarına bilmem ki ne söylenebilir? Telgraf Memuru Hamdi Efendi daha sonra Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğu görevinde bulunmuştur. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü yerine getirmek milli bir görevdir.

Bu durum üzerine, her şeyden önce gerçekleşmesi beklenen bir fenalığın önüne geçmek için, şu emri verdim:

> Bugünkü duruma göre, milletimiz çağdaş dünyanın insanlık duyguları taşıyan vicdanlarından ve bütün İslâm dünyasının duygudaşlığından emin olmakla beraber, bir süre için dost olsun, düşman olsun, bütün resmi dış dünyayla geçici olarak ilişkilerimizi keseceğiz.

Bugünlerde vatanımızda yaşayan Hıristiyan ahali hakkında göstereceğimiz insanca davranışların değeri pek büyük olduğu gibi, hiçbir yabancı devletin gerçek ya da görünüşte himayesini görmeyen Hıristiyan ahalinin güven ve huzur içinde yaşamlarını sürdürmeleri, ırkımızın yaratılışında var olan uygarlığı kesinlikle gösterecektir. Vatanın çıkarlarına aykırı eylemleri görülenler ve ülkenin huzur ve güvenliğini bozanlar hakkında, din ve milliyetine bakılmayarak, yasaların eşit ve şiddetli uygulanması ve devlet görevlilerine itaat edenler ve uyrukluk ödevlerini yerine getirmede kusur etmeyenler hakkında da, merhamet ve şefkatle işlem yapılması, özellikle bildirilir ve bu konuların bütün ilgililere ve halka hızla bildirilmesini rica ederiz.

İtilâf Kuvvetlerinin Tebliği

İtilâf kuvvetleri, İstanbul telgraf merkezini işgal ettikten sonra, memlekete telgrafla bir resmi tebliğ yapmak istediler. Tarafımızdan yapılan uyarı üzerine –bazı merkezler dışında– bu tebliğ alınmadı.

Beş buçuk yıl önce Osmanlı ülkesinin kaderini her nasılsa ele geçirmiş olan *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin ileri gelenleri, Alman telkinlerine kapılarak Osmanlı Devleti'ni ve halkı Dünya Savaşı'na soktular. Bu haksız ve uğursuz siyasetin sonuçları ortadadır. Osmanlı Devleti ve halkı bin türlü felaket geçirdikten sonra öyle bir yenilgiye uğradı ki, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin ileri gelenleri bile bir antlaşma imzalayarak kaçmaktan başka bir çare bulamadılar. Antlaşmanın imzalanmasından sonra, İtilâf Devletleri'ne bir görev düştü. Bu görev, eski Osmanlı ülkesinin bütün ahalisinin cins ve mezhep ayırmadan mutluluklarını, gelişmelerini, toplumsal ve ekonomik yaşamlarını düzeltecek bir barışın temellerini atmaktı. Barış Konferansı, bu görevin yerine getirilmesine uğraşırken, kaçmış *İttihat ve Terakki* yöneticilerinin etkisi altındaki bazı kişiler, milli örgüt adı altında bir düzen kurarak ve Padişah ile hükümetin emirlerini hiçe sayarak, savaşın üzücü sonuçlarından büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, çeşitli azınlıkları birbirine düşürmek, yardım bahanesiyle halkı soymak gibi eylemlere kalkıştılar ve böylece barış değil, adeta yeni bir savaş dönemini açmayı istediler. Bu kışkırtmalara karşın Barış Konferansı görevini sürdürmüş ve sonunda İstanbul'un Türk yönetiminde kalmasına karar vermiştir. Bu karar bütün Osmanlı halkının kalplerine huzur verecektir. Ancak bu kararlarını Bâbıâli'ye bildirdikleri zaman, uygulamasının ne gibi koşullara

bağlı olduğunu da hatırlattılar. Bu koşullar, Osmanlı ülkesinde bulunan Hıristiyanların hayatlarını tehlikeye sokmamak ve bugün İtilâf Devletleri askeri kuvvetlerine yapılmakta olan sürekli hücumlara son vermekti. İstanbul Hükümeti bu uyarıya karşı, bir dereceye kadar iyi niyet göstermiş ise de, Teşkilât-ı Milliye adı altında hareket eden kişiler, ne yazık ki kışkırtmalarından vazgeçmek istemediler. Tersine, hükümeti kendi hareketlerine ortak etmeye kalkıştılar. Herkesin büyük bir hevesle beklediği barış için büyük bir tehlike oluşturan bu duruma karşı, İtilâf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlamak için, gerekli önlemleri düşünmeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular. Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmekti. Bu karar, bugün uygulamaya konulduğundan, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalar açıklanır:

1– İşgal geçicidir. 2– İtilâf Devletleri'nin niyeti, saltanatın nüfuzunu kırmak değil, tersine, Osmanlı yönetiminde kalacak bölgelerde o nüfuzu güçlendirmektir. 3– İtilâf Devletleri'nin niyeti, yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat tanrı korusun, taşrada kargaşa ya da katliam gibi olaylar çıkarsa, bu karar değiştirilebilir. 4– Bu nazik zamanda, Müslüman olsun, gayrimüslim olsun, herkesin görevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına hizmet etmek, Osmanlı devletinin enkazından yeni bir Türkiye'nin kurulması için son bir umudunu çılgınlıklarıyla mahvetmek isteyenlerin kandırmalarına kapılmamak ve halen başkent kalan İstanbul'dan verilecek emirlere uymaktır.

Yukarıda sözü edilen kışkırtmalara katılan kişilerin bazıları, İstanbul'da tutuklanmıştır. Onlar doğal olarak kendi eylemlerinden ve daha sonra o eylemlerin sonucu ortaya çıkabilecek durumlardan sorumlu tutulacaktır.

İşgal Kuvvetleri

Bu tebliğ dolayısıyla derhal şu genelgeyi yayınladım:

İstanbul'un, İtilâf Devletleri tarafından çarpışmalı olarak zorla işgali gerçekleşmiştir. Bu suikastten yararlanarak birçok hainler milleti kandırmaya çalışacaklardır. Nitekim resmi tebliğ adı altında imzasız bazı bildirilerin yayınlanmak istendiğini duyuyoruz. Yanlış hareketlere yol açmamak ve gerçeklere aykırı heyecanlar yaratmamak üzere bu gibi söylentilere kesinlikle önem verilmemesi gereklidir. Gerçek durumu izleyen *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, milleti bilgilendirecektir.

Aynı günde millete şu bildiriyi yayınladım:

> İtilâf Devletleri'nin şimdiye kadar ülkemizi bölmek için giriştikleri çeşitli önlemler ortadadır. İlk olarak, Ferit Paşa ile anlaşarak milleti savunmasız bir halde yabancı yönetimine esir etmek ve ülkenin çeşitli bölgelerini galip devletler sömürgeleri arasına katmak düşünülmüştü. Kuvâ-yı Milliye'nin milletin desteği ile bağımsızlığı savunmak konusunda gösterdiği kararlılık, bu düşünceyi altüst etti. İkinci olarak, Kuvâ-yı Milliye'yi kandırıp ve onun izniyle doğuda bir üstünlük siyaseti izlemek için Heyet-i Temsiliye'ye başvuruldu. Heyet, milletin bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğü sağlanmadıkça ve özellikle işgal bölgeleri tahliyeye başlanmadıkça, hiçbir görüşmeye yanaşmadı. Üçüncü olarak, Kuvâ-yı Milliye ile işbirliğinde bulunan görevlilerin uygulamalarına müdahale etmekle milli birliği sarsmak ve hainçe muhalefetleri kışkırtmak yolu izlenildi. Milli birliğin oluşturduğu dayanışma ve direnç karşısında bu hücumlar da eridi. Dördüncü olarak, ülkenin kaderi hakkında endişe verici kararlar verildiğinden söz edilmekle kamuoyuna baskı yapılmaya başlandı. Namusunu ve ülkesini savunmak uğrunda her fedakârlığı göze almış olan milletimizin kararlılığı önünde, bu tehditler de bir şeye yaramadı. Sonunda, bugün İstanbul'u zorla işgal etmekle Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık yaşamına son verildi. Yani, bugün Türk milleti, uygarlığının, yaşam ve bağımsızlık hakkının ve bütün geleceğinin savunmasına çağrıldı. İnsanlık dünyasının övücü bakışları ve İslâm dünyasının kurtuluş emelleri, hilafet makamının yabancı etkisinden kurtulmasına ve milli bağımsızlığın geçmişimize layık bir inanç ile savunulmasına bağlıdır. Giriştiğimiz bağımsızlık ve vatan mücadelesinde Allah'ın yardımı bizimledir.
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
> Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına
> Mustafa Kemal

Olağanüstü Yetkili Meclis

16 Mart'ta İstanbul'un işgali gerçekleşince aldığım önlemler arasında, Eskişehir ve Afyon'daki yabancı birliklerin silahtan arındırılması ya da uzaklaştırılması ve Geyve, Ulukışla civarlarında trenyolu hatlarının tahribi ve Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması da vardı. Bu önlemler içinde en önemlisi, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir Meclis'in Ankara'da toplanmasını sağlamaktı.

Ben ilk yazdığım müsveddede "Kurucu Meclis" deyimini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak Meclis'in rejimi değiştirmek yetkisiyle ilk anda donatılmış bulunmasını sağlamaktı. Fakat bu deyimin kullanılmasındaki amacı gereği gibi açıklayamadığım için, ya da açıklamak istemediğim için, halkın alışık olmadığı bir deyimdir diye, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine "olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis" deyimini kullanmakla yetindim.

> Başkentin de İtilâf Devletleri tarafından resmen işgali, yasama, yargı ve yürütmeden oluşan devlet güçlerini bozmuş ve bu durum karşısında iş görmeye olanak kalmadığından, hükümete resmen bildirilerek, Meclis dağılmıştır. Şu halde, başkentin dokunulmazlığını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtuluşunu sağlayacak önlemleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in, Ankara'da toplantıya daveti ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu Meclis'e katılmaları zorunlu görülmüştür. Bu nedenle, aşağıdaki talimat gereğince, seçimlerin yapılması, sizlerden beklenmektedir:
>
> 1. Ankara'da, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis, milletin işlerini görmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.
> 2. Bu Meclis'e üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri hakkındaki yasal koşulları taşımalıdır.
> 3. Seçimlerde livalar esas kabul edilecektir.
> 4. Her livadan, beş üye seçilecektir.
> 5. Her livada, ilçelerinden toplayacağı ikinci seçmenlerden ve merkez ikinci seçmenlerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından ve illerde il yönetim kurullarından ve il idare meclisiyle il belediye meclisinden ve il merkezi ve merkeze bağlı ilçe ikinci seçmenlerinden oluşan bir meclis tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılacaktır.
> 6. Bu meclis üyeliğine, her parti, örgüt ve dernek tarafından aday gösterilebileceği gibi her bireyin de bağımsız olarak adaylığını koymaya hakkı vardır.
> 7. Seçimlerde, her yerin en büyük devlet memuru başkanlık ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.
> 8. Seçim, gizli oy ve mutlak çoğunluk ile uygulanacak ve oy sayımı, seçim kurulunun içlerinden seçeceği iki üye tarafından fakat kurulun gözü önünde yapılacaktır.
> 9. Seçim sonucunda, bütün üyelerin imza ve mühürleriyle üç kopya tutanak düzenlenecek, bir kopyası yerinde alıkonularak

diğer iki kopyasından biri seçilen kişiye verilecek ve diğeri Meclis'e gönderilecektir.

10. Üyelerin alacakları ödenek, daha sonra Meclis tarafından kararlaştırılacaktır. Ancak yolculuk ödeneği, seçim kurullarının belirleyeceği miktar üzerinden, hükümet dairelerince sağlanacaktır.
11. Seçimler, on beş gün içinde yapılacak, Ankara'da Meclis'in toplanması için seçilenler hareket edecek ve sonuç derhal bildirilecektir.

Bir hafta içinde, çeşitli yönlerden Ankara'ya gelmekte olan milletvekilleriyle, telgraf yoluyla haberleşildi. Kendilerine üzüntülerinin giderilmesine, morallerinin güçlendirilmesine yönelik bilgiler verildi. İstanbul'da görüşlerimizi takip edecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve çeşitli uyarılarımıza rağmen bizim dediğimiz tarzda örgütlenmeyip, *Karakol Cemiyeti*'nin ortaya çıkması için çalışanların başları Malta'ya gitmiş ve İstanbul'da, üyelerinden ve çalışmalarından eser kalmamıştı. Orada yeniden örgütlenmek için çok çaba ve para harcandı.

19 Mart 1920 tarihli talimat gereğince, memleketin her tarafında seçimler, süratle ve ciddiyetle yapılmaya başlandı. Yalnız bazı yerlerde tereddüt ve engellemeler görüldü ve bunlardan bazıları az, bazıları uzunca müddet tereddüt ve dirençlerinde ısrar gösterdiler. Sonunda bütün milletvekilleri, Büyük Millet Meclisi'nde, bütün milletin, ülkenin temsilcisi olarak bulundular.

Büyük Millet Meclisi Toplanıyor

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı için çalıştığımız günlerde, bizi en çok uğraştıran, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşma eğilimi gösteren gericilik ve isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan bu dalgaları durdurmaya çalışırken, bir taraftan da Ankara'da toplanmakta olan ve durumu henüz gereği gibi anlayamayan milletvekillerini, ürkütecek manzaralar karşısında bırakmamak ve bu gibi olaylarla Meclis'in toplanamaması gibi kötü ihtimallerin ortaya çıkmaması için çareler düşünüyordum. Bunun için, Meclis'in açılmasında pek çok acele ediyordum. Sonunda, gelebilmiş milletvekilleriyle yetinerek, Meclis'in, Nisan'ın 23. Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine, 21 Nisan 1920 tarihinde yayınladığım bildiri, o günün duygu ve düşüncelerine ne derece uyulmak zorunda bulunulduğunu gösterir bir belgedir:

1. Allah'ın izniyle, Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma namazını müteakip, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.
2. Vatanın bağımsızlığı, hilafet ve saltanatın kurtuluşu gibi en önemli ve yaşamsal görevi yerine getirecek olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya tesadüf ettirmekle o günün kutluluğundan yararlanılacak ve açılıştan önce bütün milletvekilleri ile Hacıbayram-ı Veli Cami-i Şerif'inde Cuma namazı eda olunarak Kuran'dan ve namazdan da feyz alınacaktır. Namazdan sonra sakal-ı şerif ve sancak-ı şerifi taşıyarak toplantı salonuna gidilecektir. Oraya girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu törende, Cami-i Şerif'ten başlayarak toplantı salonuna kadar, Kolordu Komutanlığı'nca askeri birlik hazır bulundurulacaktır.
3. O günün kutsallığını belirtmek için, bugünden başlayarak il merkezinde valinin düzenleyeceği hatim ve Buhari-i şerif okunmasına başlanacak ve hatm-i şerifin son bölümü Cuma günü namazdan sonra toplantı salonunun önünde tamamlanacaktır.
4. Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde, aynı biçimde, bugünden başlayarak Buhari ve Kuran okunmasına başlanılarak Cuma günü ezandan önce minarelerde salâ okunacak ve hutbe okunurken Padişah'ımızın adı anılırken, onun ve ülkenin bütün uyruklarının bir an önce kurtuluşu için dua edilecek ve Cuma namazından sonra da hatim duası bitirilerek, hilafet ve saltanatın ve vatanın kurtuluşu maksadıyla yapılan çalışmaların önem ve kutsallığı ve her bireyin kendi vekillerinden oluşan bu Büyük Millet Meclisi'nin üstleneceği vatan görevini yerine getirme zorunluluğu hakkında vaazlar verilecektir. Daha sonra Halife ve Padişah'ımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dinsel törenden ve camilerden çıkıldıktan sonra, ülkenin her tarafında, hükümet konağına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı tebrikler yapılacaktır. Her tarafta Cuma namazından önce uygun biçimde mevlit okunacaktır.
5. Bu bildirinin hemen yayınlanması için her araca başvurulacak ve hızla en ıssız köylere, en küçük askeri birliklere, ülkenin tüm kurum ve kuruluşuna ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde basılarak çoğaltılacak ve parasız olarak dağıtılacaktır.

Milli Siyaset

Meclis'in açıldığı ilk günlerde, Meclis'e, içinde bulunduğumuz durumu ve koşulları açıkladım ve izlenmesini gerekli gördüğüm noktalardaki görüşlerimi de söyledim. Bu görüşlerin en önemlisi, Türkiye'nin, Türk milletinin izlemesi gereken siyasal ilkelerle ilgiliydi.

Osmanlılar döneminde, çeşitli ideolojiler izlenmişti ve izleniyordu. Ben, bu siyasal ideolojilerin hiçbirinin, yeni Türkiye ideolojisi olamayacağına inanmıştım. Bunu Meclis'e anlatmaya çalıştım.

Doğu toplumlarının Batı toplumları üzerine saldırısı, tarihin belli başlı bir evresidir. Doğu toplumları arasında, Türklerin başta geldiği ve en kuvvetli olduğu bilinir. Gerçekten de Türkler, İslâmiyetten önce ve sonra, Avrupa içerisine girmişler, saldırılar, istilalar yapmışlardır. Batı'ya saldıran ve istilalarını İspanya'da Fransa sınırlarına kadar götüren Araplar da vardır. Fakat her saldırıya karşılık, daima karşı saldırı düşünmek gerekir. Karşı saldırı ihtimalini düşünmeden ve ona karşı güvenli önlemler almadan hareket edenlerin sonu, yenilmek ve ezilip yok olmaktır.

Selçuklu Devleti enkazı üzerinde kurulan Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da, Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu dönemlere bakalım. Osmanlı padişahları içinde, Almanya'yı, Batı Roma'yı ele geçirerek büyük bir imparatorluk kurmak girişiminde bulunmuş olan vardı. Yine, bu hükümdarlardan biri, bütün İslâm dünyasını bir noktaya bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu istekle Suriye'yi, Mısır'ı ele geçirdi. Halife unvanını takındı. Diğer bir sultan da hem Avrupa'yı ele geçirmek, hem İslâm dünyasını yönetimi altına almak gayesini izledi. Batı'nın sürekli karşı saldırısı, İslâm dünyasının hoşnutsuzluğu ve isyanı ve böyle emperyalist düşüncelerin aynı sınır içine aldığı çeşitli öğelerin uyuşmazlıkları, sonunda benzerleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin çöplüğüne attı.

Çeşitli milletleri, ortak bir ad altında toplamak ve bu çeşitli kitleleri, aynı haklar ve koşullar altında bulundurarak, güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasal görüştür. Fakat aldatıcıdır. Hatta hiçbir sınır tanımayarak, dünyada mevcut bütün Türkleri bir devlet halinde birleştirmek de, ulaşılamayacak bir hedeftir. Bu, yüzyıllarca insanların çok acı, çok kanlı olaylarla ortaya koyduğu bir gerçektir.

Panislâmizm, Panturanizm siyasetinin başarılı olduğuna ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan, emperyalist dev-

let kurma hırslarının sonuçları da tarihte yazılıdır. İnsanlara her türlü özel duygu ve bağlarını unutturup, onları kardeşlik ve tam bir eşitlik çerçevesinde birleştirerek, insanca bir devlet kurmak teorisi de kendine özel koşullara sahiptir.

Bizim açıklıkla ve uygulanabilir gördüğümüz siyasal ideoloji, milli siyasettir. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların beyinlerde ve karakterlerde biriktirdiği gerçekler karşısında hayalperest olmak kadar büyük yanlış olamaz. Tarihin dediği budur, bilimin, aklın, mantığın dediği de böyledir.

Hükümetin Kurulması

Meclis'e önerdiğim önemli bir konu da hükümet kurma sorunuydu. Bu sorunun ve bu konuda öneride bulunmanın, o dönem için ne kadar nazik olduğunu bilirsiniz.

Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilafetin çöktüğünü ve kaldırıldığını düşünerek, yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, amacın büsbütün yitirilmesine yol açabilirdi. Çünkü genel eğilim ve düşünceler, henüz Padişah ve Halife'nin mazur durumda bulunduğu merkezindeydi. Hatta Meclis'te, ilk anda hilafet ve saltanatla bağlantı kurmak ve İstanbul Hükümeti ile anlaşma yolları aramak düşüncesi ortaya çıkmıştı.

Milli Egemenliğe Dayalı Halk Hükümeti: Cumhuriyet

Hükümet kurma hakkında bir tasarı sundum. Kabul olunan bu tasarıyı bugün gözden geçirecek olursak, orada temel ilkelerin belirlenmiş olduğunu görürüz.

Bu ilkeler:

1. Hükümet kurulması zorunludur.

2. Geçici bir hükümet başkanı tanımak ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.

3. Meclis'te toplanan milli iradeyi, vatan kaderine sahip görmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini elinde tutar.

Meclis'ten seçilecek bir kurul hükümet işlerini görür. Meclis başkanı, bu kurulun da başkanıdır.

Bu ilkelere dayanan bir hükümetin niteliği, kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, milli egemenlik temeline dayalı halk hükümetidir. Cumhuriyettir.

Böyle bir hükümetin kuruluşunda temel olan, kuvvetler birliği teorisidir.

Meclis Başkanlığı

Açık ve gizli oturumlarda bir iki gün süren açıklamamdan ve işaret ettiğim ilkeleri içeren öneriyi ortaya koyduktan sonra, Meclis, beni başkanlığa seçmekle, hakkımdaki güvenini gösterdi.

Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu'nun seçimine ilişkin 2 Mayıs 1920 tarihli yasa ile Genelkurmay işleri de dahil olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nde, 11 bakandan oluşan bir Bakanlar Kurulu oluştu.

Görülüyor ki, Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisan'dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu süre içinde, ülke işleri ve özellikle olumsuz akımlara karşı önlem almakta bir an bile durulamazdı ve durulmamıştır. Yalnız, bakanların seçimi yasası çıktığı zaman Meclis tarafından bakanlığa seçilen kişilerden bazıları, daha önce fiilen göreve başlamışlar ve bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa da genelkurmay işlerini üstlenmiş bulunuyordu.

O günlerde, arkadaşların hangi görevlere getirileceği düşünülürken, Genelkurmay Başkanlığı için İsmet Paşa'yı tercih etmiştim. Ankara'da bulunan Refet Paşa, beni özel olarak görerek bazı sorular sordu. Anlamak istediği, Genelkurmay Başkanlığı'nın en büyük askeri makam olup olmadığıydı. Benden, söz konusu makamın en büyük askeri makam olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağı yanıtını alınca buna itiraz etti. İsmet Paşa'nın, Başkomutanlık demek olan bu konumuna razı olamayacağını söyledi. Görevin çok önemli ve nazik olduğunu ve benim bütün arkadaşlar hakkındaki bilgime ve tarafsızlığıma güvenmesinin uygun olacağını söyledim.

Daha sonra Batı Cephesi Karargâhı'nda görüştüğüm Fuat Paşa da İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'na kesinlikle karşı çıktı. Fuat Paşa'yı da bunun durum gereği olduğuna inandırmaya çalıştım. Refet ve Fuat Paşaların kendilerine özgü bazı görüşlerini ekledikleri itiraz şu idi: Kendileri daha önce Anadolu'da benimle işbirliği yapmışlar ve fakat İsmet Paşa daha sonra katılmış. Halbuki

İsmet Paşa, benim İstanbul'dan hareketimden önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelip beraber çalışmıştı. Fakat Fevzi Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gelmesi üzerine özel görevle tekrar İstanbul'a gönderilmişti. Bu nedenle, görüş birliği ve eylem ortaklığında kıdem söz konusu olamazdı.

Genelkurmay Başkanlığı görevinin ilk defa İsmet Paşa'ya verilmesinde yanlışlık olsaydı, bu konuda Fevzi Paşa'nın da beni uyarmaları bir vatan görevi olurdu. Halbuki o, tersine bu görevlendirmeyi pek uygun bulmuş ve kendilerine önerilen Savunma Bakanlığı'nı pek içten bir duyguyla derhal kabul etmiştir. İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay başkanlığında ve gerek daha sonra cephe komutanlığında gösterdiği başarı ve çalışkanlık, kendisine verilen her görevde doğru yaptığımı kanıtlamış olduğu için, millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen içim rahattır.

İç İsyanlar

İstanbul'da Damat Ferit Paşa derhal yeniden iktidara getirildi. Damat Ferit Paşa Kabinesi ve İstanbul'da bütün bize karşı ve hain girişimlerin oluşturduğu blok ve bu bloğun Anadolu içindeki bütün isyan örgütü ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, hep birlikte aleyhimize faaliyete geçtiler. Bu ortak saldırı politikasının talimatı da Padişah'ın, düşman uçakları da dahil olduğu halde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı "isyan" fetvası idi.

21 Eylül 1919'da Balıkesir kuzey bölgesinde başlayan birinci Anzavur isyanı, 16 Şubat 1920'de yine aynı bölgede ikinci defa tekrarlandı. Bu iki isyan da bastırıldı. 13 Nisan 1920'de Bolu, Düzce bölgesi de isyan etti. Bu isyan, 19 Nisan 1920'de Beypazarı'na kadar yayıldı. Bu sırada Anzavur, 11 Mayıs 1920'de top ve mitralyözlerle donatılmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak Adapazarı ve Geyve bölgesinde zayıf bir Kuvâ-yı Milliye birliğine saldırmakla ortaya çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz birliklere sürekli olarak saldırdı. 20 Mayıs 1920'de Geyve Boğazı yakınlarında yenildi ve kaçmaya mecbur edildi.

Düzce yöresindeki isyan olayı önemliydi. Abaza ve Çerkeslerden oluşan dört bin kişilik büyük bir kalabalık, Düzce'yi basarak hapishaneleri boşalttılar ve çarpışarak oradaki süvari birliğimizin silahlarını aldılar. Hükümet memurlarıyla subayları hapsettiler.

Her taraftan, asiler üzerine kuvvet sevk ettik. Bu meyanda, Gey-

ve'de bulunan Yirmi Dördüncü Fırka, komutanı kaymakam Mahmut Bey başta olduğu halde, Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey, Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de, Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da asiler tarafından ele geçirildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920'de, Hendek-Düzce yolu üzerinde asiler tarafından kandırılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Erkân-ı harbi Sami Bey, yaveri ve daha birkaç subay da aynı zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine, Yirmi Dördüncü Fırka savaşamadan tümüyle asiler tarafından esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu esnada, İstanbul'dan İzmit Mutasarrıfı Çerkes İbrahim Adapazarı'na geldi. Halka Padişah'ın selamını getirdi ve yüz elli lira maaşla gönüllü kaydına başladı. Toplanan asi kuvvetler, bütün o havaliye hâkim olduktan sonra, Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar.

Hilafet Ordusu

İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa kumandasında, Hilafet Ordusu adını taşıyan bir hain kuvvet asker yığıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de Bolu çevresinde, Kurmay Binbaşı Hayri Bey komutasında, isyancıları takviye etmişti. Bu kuvvetle beraber İstanbul'dan gönderilmiş birçok subay da vardı.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit yöresindeki bu isyan, bu defa 4 Haziran 1920'ye kadar üç aydan fazla devam etti. Fakat bundan sonra, 29 Temmuz'da tekrar bir isyan çıktı. Sonunda isyancılar tamamen bozguna uğramış ve liderleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasalarına teslim edilmiştir. Hilafet Ordusu da İzmit'ten İstanbul'a firara mecbur edildi.

Ülkenin Kuzeybatı bölgesinde isyancılarla uğraşırken, memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan yöresinde de isyan başlıyor.

Yozgat ve yöresinde isyan bastırıldıktan sonra, oraya gönderilen birliklere diğer bölgelerde görev verildi. Fakat bu yörede güvenlik sağlanamadı.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler Zile çevresinde; Kara Nâzım, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da Erbaa çevresinde tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu durum üzerine İkinci Kuvve-i Seyyare namını

alan İbrahim Bey birliği, tekrar, bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a vararak, yerel jandarma kuvvetleriyle birleşerek, Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü bölgelerinde, çeşitli gruplar halindeki asileri bozguna uğrattı. İbrahim Bey'in isyanları bastırabilmesi üç aydan fazla bir sürede oldu.

Güneyde Milli Aşireti isyanını bastırmaya çalışırken, Afyon bölgesinde Çopur Musa namında bir adam da başına topladığı kuvvetle askerleri firara kışkırtıyor ve halka askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa 21 Haziran 1920 tarihinde Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında kaçtı ve Yunan ordusuna katıldı.

Konya İsyanı

5 Mayıs 1920'de, Konya'da bir bozguncu örgüt ortaya çıkarıldı. Bu örgüt üyeleri tutuklanmaya başlandı. Bir gün sonra, tutuklananlar, halkı da kışkırtarak, Konya içinde silahlı bir toplantı yapmaya kalktılar. Bir kısım halk da silahlı halde dışardan gelerek, hep beraber isyan ettiler. Konya'da bulunan komutan, sahip olduğu kuvvetlerle cesurca davranarak, asileri dağıttı ve önayak olanları tutukladı.

Savaş Cephelerinin Durumu

Meclis'in açıldığı ilk günlerde, çeşitli cephelerin ne halde olduklarını da hep beraber bir defa daha anımsayalım:

1. İzmir Yunan cephesi:

Biliniz ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada On Yedinci Kolordu komutanı olarak, karargâhıyla, bizzat Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Yarbay Hurrem Bey kumandasında, Elli Altıncı Fırka'nın iki alayı vardı. Bu kuvvet, bilhassa Kolordu komutanının emriyle, direniş göstermeksizin, büyük hakaretler altında Yunanlılara teslim edilmiştir.

Yunan ordusu işgal alanını genişletirken, Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı, 28 Mayıs 1919'da savaşa girişti. Bu tarihe kadar, Yunan birlikleri hiçbir tarafta ateşle karşılık görmemişti. Tersine, bazı kent ve kasaba halkı korkutulmuş, İstanbul Hükümeti'nin emirlerine uyarak, devlet görevlileri başta olmak üzere, Yunan birliklerini özel törenle karşılamışlardı. Ali Bey'in Ayvalık yöresinde savaş cephesi oluşturması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de milli cepheler kurulmaya başlamıştı.

Aydın bölgesinde, İzmir'in işgalinden sonra, asker ve halktan bazı vatanseverler, Yunanlılara karşı savunma ve halkı yüreklendirmeye ve silahlı milli bir örgütlenme yapmaya çalışıyorlardı. Bu arada İzmir'den o bölgeye gitmiş olan Celâl Bey'in gayret ve fedakârlığından mutlaka söz edilmelidir. 15/16 Haziran 1919 gecesi, Ali Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan işgal kuvvetini bir baskınla bozmuştu. Bu baskına Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de katılmıştı. Bu olay üzerine Yunanlılar, dağınık ve zayıf birliklerini geri çekip toplamak gereğini duydular. Bu arada Nazilli'den de geri çekildiler. Bu sebeple Aydın'da da hazırlıkta bulunurken, etraftan toplanan halk kuvvetleri bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılarla halk arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Sonuçta Yunanlılar Aydın'ı da bırakıp çekildiler.

Böylece, Haziran 1919 ortalarında, Aydın cephesi de kuruldu. Bu bölgede, Demirci Mehmet Efe, duruma hâkim olarak Aydın cephesi komutanlığını üstüne aldı, Albay Refet Bey de Demirci Mehmet Efe'nin komutanlığını kabul etti.

İzmir'in çeşitli cephelerinde kurulan ve subaylar ve askeri birliklerle güçlendirilmeye çalışılan milli cephelerin yiyecekleri, doğrudan doğruya o bölgelerin halkı tarafından sağlanıyordu. Bunun için de geri bölgelerde milli örgütlenme yapılmıştı. Bu görevin halktan hükümete geçişi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşundan sonra sağlanabilmiştir.

2. Güney Fransız cephesi:

a. Doğrudan doğruya Adana bölgesinde, Fransız birliklerine karşı, Mersin, Tarsus, Islahiye bölgelerinde ve Silifke yöresinde milli kuvvetler kurulmuş ve çok cesurca faaliyete geçmişlerdi. Doğu Adana bölgesinde, Tufan Bey adıyla hareket eden Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları anılmalıdır. Milli birlikler Mersin, Tarsus, Adana kent girişlerine kadar hâkim oldular. Pozantı'da Fransızları kuşatıp geri gitmeye mecbur ettiler.

b. Maraş'ta, Antep'te, Urfa'da ciddi çatışma ve çarpışmalar oldu. Sonuçta işgal kuvvetleri buralardan çekilmeye mecbur edildiler. Burada Kılıç Ali ve Ali Saip Beylerin adlarını anmayı görev sayarım.

Fransız işgal bölgelerinde ve cephelerinde, milli kuvvetler, her gün daha esaslı bir biçimde düzenleniyordu. Milli kuvvetler, dü-

zenli birliklerle de güçlendirilmeye başlanmıştı. İşgal kuvvetleri her taraftan sıkı ve şiddetli bir biçimde sıkıştırılıyordu.

Mayıs sonlarına doğru bir Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir ateşkes anlaşması yaptık. Bu geçici çatışmasızlıkla biz, Adana bölgesinin tahliyesine bir başlangıç hazırlanmasını hedefliyorduk.

Haziran ortalarında Nurettin Paşa, Diyarbakırlı Kâzım Paşa ile beraber Ankara'ya geldi. Bizimle işbirliğine girmeden önce bazı konular hakkındaki görüşlerimizi anlamak istedi.

Bu konular şunlardı:

Birincisi, hilafet ve saltanata karşı düşüncelerimiz;

İkincisi, Bolşeviklik hakkındaki bakış açımız;

Üçüncüsü, İtilâf Devletleri'ne karşı, özellikle İngilizlere karşı da bir savaşa karar verip vermediğimiz sorunuydu. Görüşmede Nurettin Paşa ile beraber gelen Kâzım Paşa'dan başka, Fevzi ve İsmet Paşalar da hazır bulunuyorlardı. Nurettin Paşa birinci, ikinci sorulara aldığı yanıtları pek tatmin edici bulmadı. Fakat özellikle üçüncü sorunun yanıtı, uzun ve hararetli tartışmalar doğurdu. Çünkü biz demiştik ki, maksadımız, milli sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve milletin tam bağımsızlığını elde etmektir. Buna engel olmak üzere karşımıza çıkacak olan kuvvet kim ve ne olursa olsun, kesinlikle çarpışırız ve başarılı oluruz. Bu konudaki karar ve inancımız kesindir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna razı olamıyordu. Nihayet kendisine dedik ki, bu görüş alışverişini kabul etmekle, yeni görüşlere varmak ve kararlar almak söz konusu değildir. Sen bugüne kadar milletin ortaya çıkmış olan görüşlerine bağlı olacaksın! Ondan sonra kendisine verebileceğimiz uygun bir görev söz konusu edildi. Kendisinin Konya valisi görevi ve Konya Bölgesi komutanı unvanıyla Yunan cephesinin güneyindeki bölgenin komutanı olmasını uygun bulduk. Asıl Batı cephesi için komutan olarak Ali Fuat Paşa'yı, 18 Haziran 1920'de, görevlendirdik.

Moskova Heyeti

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dışişleri hakkında verdiği ilk karar, Moskova'ya bir heyet göndermek olmuştur. Bu kurul, Dışişleri bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığındaydı. Ekonomi bakanı Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden heyetin asıl görevi Rusya ile ilişki kurmak-

tı. Rusya'nın hükümetimizle yapacağı antlaşmanın bazı esasları 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş olmakla beraber, o durumda anlaşma sağlanamayan bazı noktalardan dolayı ertelenmiştir. Moskova Antlaşması adıyla anılan devletlerarası belgenin imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmiştir.

Ülke içinde yer yer ortaya çıkan iç isyanları takip etmekte gecikmeyen ilk genel Yunan saldırısı, bakışlarımızı tekrar Batı'ya yöneltecektir.

İlk Yunan Genel Saldırısı

Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milne hattından genel saldırıya geçtiler. Kuvvetleri altı tümene ulaşmış bulunuyordu. Üç tümen ile iki koldan Akhisar-Soma yönünde, iki tümen ile Salihli yönünde, bir tümen ile de Aydın cephesinden saldırdılar. Düşmanın kuzey kolu 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1920'de Kirmasti ve Karacabey'i işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan 61. ve 56. Tümenlerimiz, Uluabat Köprüsü'nü tahrip ederek, Bursa yönüne çekildi. Düşman, takibe devam ederek, Bursa'yı da işgal etti ve ileri hatlarını Dimboz-Aksu hattına kadar sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehir'e kadar çekildi.

Salihli yönünde Doğu'ya ilerleyen iki Yunan tümeni de 24 Haziran'da Alaşehir'e girdi. Ve daha sonra ilerleyerek 29 Ağustos'ta Uşak'ı ele geçirdi ve Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere, bu bölgeye kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23. Tümen ve milli kuvvetlerimiz çok kayıp verdi! Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da Nazilli'ye kadar geldi.

Eskişehir'e ve oradan ileri bölgelere gittim. Gerek orada ve gerek diğer bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin düzenlenmesini emrettim. Yeniden düşman karşısında düzenli komutaya bağlı cepheler kurulmasını sağladım.

Yunan Saldırısı Üzerine Meclis'te Eleştiriler

Yunan saldırısı ve milli cephelerin bozulması, Meclis'te büyük kriz ve şiddetli eleştirilere yol açtı.

Büyük Millet Meclisi'nin 13 Temmuz 1920 günü, 41. oturumunda, kusurlu yönetimlerinden dolayı Bursa komutanı Bekir Sami ve valisi Hacim Muhittin Beylerin ve Alaşehir kumandanı Âşir Bey'in niçin bir askeri mahkemeye verilmediklerinden dola-

yı Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı için verilen soru önergeleri okundu.

Soru önergeleri gündeme alınıp görüşülürken süren tartışmalara benim de karışmam gerekti. Gerçekleşen bu üzücü duruma Meclis'in ilgisini takdir ettikten sonra, düşünce ve duyguları yatıştırmak amacıyla açıklamalarda bulundum.

Bu hararetli görüşmelerden önce, 26 Temmuz 1920 günü de bir gizli oturumda buna benzer bir görüşme olmuştu. Orada da uzun açıklamalarda bulunmaya mecbur olmuştum. Çünkü üzüntüler sonucu olarak yapılan eleştirilerde, bu yenilginin gerçek nedenleri sanki unutulmuş gibiydi. Bütün felakete yol açan olarak, daha kurulalı ve sorumluluğu yükleneli iki ay olmayan Bakanlar Kurulu'nu sorumlu tutmak hedefleniyordu. Bir yılı aşkın bir zamandan beri Yunan ordusunun İzmir bölgesine yerleşmiş ve sürekli olarak hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna karşılık İstanbul hükümetlerinin ordumuzu sürekli olarak felç edecek nedenlerin hazırlıklarıyla meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden kurabildiği milli kuvvetleri çökertmeye yol açmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer bu bir yıl içinde Yunan kuvvetleri karşısında az çok bir konum alınabilmiş ise, bunun da beş on fedakârın kararlılık ve çabalarıyla olduğunu insafla göz önünde bulundurmak istemiyorlardı. Askerlik gereklerini bilen ve soran yoktu.

Bu gizli celsede, uzun sözlerim arasında demiştim ki: "Felaket başa gelmeden önce, onu engellemeyi ve durdurmayı düşünmek gereklidir. Geldikten sonra üzülmenin yararı yoktur. Yunan saldırısı olmadan önce, gerçekleşmesi kuvvetli bir olasılıktı. Eğer bunu engellemek için önlemler alınamamış ise, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun Hükümeti'ne ait olamaz. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin sorumluluk makamına geldiğinden beri almaya başladığı önlemler, bir sene öncesinden bu yana İstanbul hükümetleri tarafından, bütün milletle beraber ve ciddiyetle alınmaya başlanılmalıydı. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp iç isyanları bastırmakla görevlendirilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki yarardan daha önemli ve zorunluydu ve hâlâ da öyledir. Gerçi Bursa'da bırakılması zorunlu olan bir tümen, Adapazarı isyan bölgesine gönderilen iki tümen, Hendek'te bozulan bir tümen, yani dört tümen ve diğer isyanla uğraşan kuvvetler cephede bulundurulabilseydiler, ihtimal, düşman saldırısı bu

kadar ilerleyemezdi. Fakat ülkenin iç güvenliği, milletin kurtuluş amacında birlik ve dayanışması sağlanmadıkça, bir dış düşmanın istilasını durdurmaya çalışmak ne mümkündür ve ne de bundan esaslı bir sonuç beklenebilir. Ancak ülke ve milletçe dediğim dayanışma sürdürülürse, düşmanın herhangi bir zamandaki başarısı ve bunun sonucu olarak fazla arazi işgali geçici olur. Birlikte kararlılık gösteren millet, mağrur ve saldırgan her düşmanı, önce ya da sonra, gurur ve saldırısına pişman edebilir. Onun için iç isyanları bastırmak, Yunan saldırısını durdurmaktan elbette daha önemlidir. Zaten cepheden iç isyanlara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı da sonucun başka türlü olabileceğini düşünmek zordur. Örneğin düşman Kuzey cephesine üç tümen ile saldırdı. Bizim orada cephe ile orantılı kuvvetimiz yoktu. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle bu cephe, ayrılan kuvvetle tamamen orantılı dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda bulunursa, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin, sonsuza kadar savunmasını kabul etmek bütün düşüncelerimizi yanlışa sürükler. Cepheler delinebilir, buna karşı önlem, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, ihtiyatta kuvvetli kademeler bulundurmakla mümkündür. Halbuki Yunan ordusu karşısındaki milli cephemiz bu durum ve bu kuvvette miydi? Bütün Batı Anadolu illerimiz, Ankara ve yöresi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün ülkede, kuvvet denilecek bir birlik bırakılmış mıydı?

Askeri Başarı İçin Zaman Gerekli

Savaş hatlarına yakın köylerdeki halkın yapabileceği savunmadan hayali sonuçlar beklenemez. Ülkenin bütün kuvvet kaynaklarından yararlanabilecek koşullara ve yetkilere sahip olduktan sonra da ciddi askeri örgütlenme yapabilmek için ve bunda başarı sağlayabilmek için zaman gereklidir. Bursa'da Bekir Sami Bey'in emrine verilen kuvvetin esası, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin moralini güçlendirmek için İstanbul hükümetleri herhangi bir önlem almışlar mıydı? İstanbul hükümetleri değil miydi ki, Balıkesir'de, savunmaya çalışan kuvvetlerimizin, Yunan saldırısından önce, Anzavur'u arkalarına saldırdı. Yine İstanbul Hükümeti ve Padişah değil miydi ki, Yunan cephesinde

kullanılacak görece kuvvetli bir tümeni, 24. Tümeni, Hendek-Düzce yolunda Hilafet Ordusu ve isyancı grupları tarafından dağıtmış ve komutanlarını şehit ettirmişti.

Durumu yorumlarken ve önlem düşünürken, acı olsa da gerçeği görmekten bir an geri durmamalıyız. Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için gerek ve zorunluluk yoktur. Biz durumun ve cephelerin ihtiyaçlarını bilmiyor değiliz. Bizim görevimiz insanların üzüntü ve heyecanını anlayarak morallerini kırmak değildir, tersine, onlara dayanıklılık ve umut verecek biçimde hareket etmektir.

Bundan sonra elbette vaziyetler değişecek ve bütün ülkeye ve millete cidden umut ve güven verecek önlemler uygulanacaktır. Artık buna engel kalmamıştır."

Yeşilordu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra Ankara'da "Yeşilordu" adıyla bir örgüt kuruldu. Bu örgütün ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen kuvvetlerin tutumlarını anımsatmak gerekir. İsyancıların, düzenli ordu erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin gayrimeşru olduğundan söz ederek onları kolaylıkla kandırdıkları görüldü. Gerçekten de birçok yerlerde bazı erler isyancılarla çarpışmaya girmeksizin, tersine silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Milli birliklerin inkılap amacını daha kolaylıkla anladıkları ve isyancıların kandırmalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu nedenle Osmanlı ordusunun kalıntısı denebilecek olan o tarihlerdeki yorgun ve bezgin ve yeni inkılap ülküsüne göre yetiştirilmemiş birlikler ile inkılabı başarmak konusunda zorluk, hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni anlayışa göre bilinçli bir hale getirmenin, o günlerin koşulları içinde pek zor olacağı anlayışı vardı. Bu nedenle istenen nitelikleri taşıyan, bilinçli kimselerden inkılap için güvenilir örgüt yapmak düşüncesinde olan bazı kişiler bunu gerçekleştirmek için girişimde bulunmaya başladılar. Ben bir taraftan ordumuzu canlandırmaya ve güçlendirmeye çalışırken, oluşmuş bulunan milli birliklerden de, her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde zorunlu olarak yararlanmaya çalışmakta idim. Kuşkusuz, çalışmaları zorunlu olan milli birliklerin, seçkin ve bilinçli kimselerden oluşturulması arzu ediliyordu.

Yeşilordu örgütünün ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, tam da bana yardım amacıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri girişimde bulunmayı uygun görmüşler, bana yalnız yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, basit bir biçimde bu girişimlerinden söz etmişlerdi. Ben gerçekten çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu girişimleriyle uzunca bir zaman ilgilenemedim. Yeşilordu bir gizli örgüt niteliğinde kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu ciddi çaba harcamışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları her tarafa gönderilmiş. Yeşilordu örgütüyle uğraşanlar, işin benim bilgi ve onayım ve arzum dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta benim adıma örgütü genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış.

Kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkes Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkes Ethem ve biraderi Tevfik Beyler dahil olmuşlar. Bundan başka, Ethem ve Tevfik Bey birliklerinin tümü Yeşilordu'ya katılmışlar ve onun adeta temelini oluşturmuşlar.

Çerkes Ethem'in Dikkat Çeken Tavırları

Çerkes Ethem Bey, milli bir birlik ile önce Anzavur takibinde ve daha sonra Düzce isyanında başarılı görevler görmüş olduğundan, Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya çağrıldığı zaman hemen herkes tarafından iltifat ve övgü gördü. Kendisini abartılı bir biçimde övenler de kuşkusuz bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin daha sonra yaptıklarından, gördükleri övgüden mağrur oldukları ve hatta bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor.

Yeşilordu örgütünden söz ederken anlatmıştım ki, örgütlenmede iki görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim izlediğimiz düzenli ordu kurma düşüncesine karşı, "milis" diyebileceğimiz bir tür örgütlenme düşüncesi yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler, Kütahya çevresinde, Kuvve-i Seyyare adı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak, bu işin başındaydılar.

Batı cephesinde, orduda, halk arasında ve hatta Meclis'te bu düşünce etrafında yapılan propaganda o kadar kuvvetli ve etkili bir hale geldi ki, "Ordudan yarar yoktur, dağılsın! Hepimiz Kuvâyı Milliye olalım!" sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

Batı cephesi birlikleri arasında, Kuvâ-yı Milliye halinde, bir bölge ve bir cepheye sahip bulunan Ethem Bey müfrezesinin askerleri, adeta düzenli ordu askerlerinden ayrıcalıklı görülmeye başlandı.

Gediz Saldırısı

İşte bu sıralarda idi ki, Batı cephesi komutanı, genelkurmay başkanlığına, Ethem ve Tevfik kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan bir teklifte bulundu: "Yunan ordusunun Gediz çevresinde bulunan bir tümenine saldırmak!.."

Batı cephesi komutanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde ayrı ayrı bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve yalnız bir halde bırakıldığını düşünürken, düşmanın moralinin düşük olduğunu da kabul ediyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, Batı cephesi komutanının bu önerisini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu bizim ordumuzdan genel olarak kuvvetliydi. Biz henüz ordumuzu oluşturup düzenlemiş değildik. Cephanemizin miktarı da çok azdı. Düşmana karşı Gediz'de, bütün cephe kuvvetlerimize dayanarak görece üstün bir kuvvet toplamak ve hızlı bir başarı elde etmek belki mümkün olabilirdi. Fakat kuvvetimiz ve hazırlığımız, böyle bir başarı kazansak bile geçici olacaktı. Bütün işe yarayan kuvvetlerimizi geçici bir başarı için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Böyle olunca düşman bütün kuvvetleri ile karşı saldırıya geçerse, her tarafta yenilebilirdik. Bu nedenle cephenin ve hükümetin şimdilik asıl görevi, orduyu düzenleyerek cepheyi kuvvetlendirmekti. Ülkenin ölüm kalım konusu olan Batı cephesinde, özel ve dar görüşlere kapılmak uygun değildi.

Genelkurmay başkanı, bu Gediz saldırısının yapılmamasında ısrar etti. Fakat birkaç gün sonra, cephe komutanlığının yazısından, saldırıya karar verildiği anlaşılmıştır.

O günlerde bu saldırı lehinde her tarafta ve Meclis'te müthiş bir propaganda yapılıyordu.

Sonunda Batı cephesi komutanı 61. ve 11. tümenler ve Kuvve-i Seyyare ile 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana saldırdı. Fakat sonuçta Gediz'de yenildik.

Yunan ordusu bu harekete karşılık olmak üzere, 25 Ekim 1920'de, Bursa cephesinden saldırıya geçti. Yenişehir'i, İnegöl'ü

işgal etti. Uşak'tan Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Böylelikle cephenin her tarafında yeniden genel bir yenilgi yaşadık.

Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular

Her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların ortaya çıkması beklenir. Gediz savaşından sonra da genel görünüm feci bir halde olunca, her tarafta dedikodu ve haklı ve haksız eleştiriler başladı.

Bazıları ve özellikle Kuvve-i Seyyare'ciler, Ethem ve kardeşleri, bütün kusurları cephe komutanına ve düzenli ordu birliklerine yöneltiyor, kendilerinin zor durumda bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve ordu komutanı, yanlışlarını kapatmak için kusuru bizim üzerimize atıyor, diyorlardı.

Ordu da Kuvve-i Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını ve yapmaya gücü olmadığını ve savaşta verilen emirlere uymadığını, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

Gediz savaşından ve onun maddi ve manevi can sıkıcı sonuçlarından sonra, Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki komutanlık yetkisi sarsılmış gibi görülüyordu. Kendisini komutadan çekmeyi zorunlu saymaya başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek istediğini 5 Kasım 1920'de yazdı. Fuat Paşa aleyhindeki dedikodu ve Kuvve-i Seyyare varlığının ordu disiplini üzerindeki kötü etkisi, o kadar hissedilmeye başlamıştı ki, 7 Kasım tarihinde Ankara'ya gelmesini emretmeyi gerekli gördüm.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya Tayini

Artık Ali Fuat Paşa'nın Batı cephesine komuta edemeyeceğine inanıyordum. O günlerde Moskova'ya da bir heyet göndermek gereği karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı cephesi de çok ciddi ve dikkatli çalışma istediğinden, bu cephe komutanlığını da zaten genelkurmay başkanlığında bulunan İsmet Paşa'ya ek görev olarak vermek en doğrusu olacaktı.

8 Kasım 1920'de Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omzunda bir filinta olduğu halde Kuvâ-yı Milliye kıyafetinde gördüm. Batı cephesi komutanını bu kıyafete rağbet ettiren anlayışın bütün Batı cephesi üzerinde ne

büyük bir etki yapmış olduğunu anladım. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir görüşmeden sonra, yeni alabileceği görevi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet paşaları davet ederek yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif: "Hızla düzenli ordu ve büyük süvari kütlesi oluşturmak"tan ibaret idi. O gün "Düzensiz örgütlenme düşüncesini yıkmak kararı" uygulamaya konulmuş oldu.

Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir kişinin, 13 Kasım 1920 tarihli, Eskişehir'den bir telgrafını aldım. Bu telgrafta deniyordu ki:

> Ethem Bey'in, Fuat Paşa ile birlikte Rusya'ya gideceği söylentisi, cephede ve geride bulunan halk tarafından, arkasında kötü bir düşünce var sanılmasına yol açmıştır. Bu gibi kişilerin çevrenizden uzaklaştırılması, sizin diktatörlük ilan edeceğiniz düşüncesini doğurmuştur.

Gerçekten de Ethem ve kardeşlerinin Türkiye'den uzaklaşmaları, Türkiye'nin ve kendilerinin açısından çok iyi olurdu. Bu nedenle, Fuat Paşa'ya, arzu ederlerse, bunları da beraber alıp uygun bir görev verebileceğini söylemiştim. Ethem Bey'in arkadaşı tarafından yazılan bu telgrafın, yalnız arkadaşının görüşü olarak, gerçeğe uygun olduğu elbette kabul edilemezdi. Çünkü cephe de ve halk da, Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği sorunuyla ilgilenmiyordu. Özellikle benim, diktatör olmak istiyormuşum sanılması dikkatimi çekti.

Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Muhalefete Geçmesi

İsmet Paşa'nın cephede göreve başlamasından sonra, Ethem Bey rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet oturdu. Yokluğunda kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'e vekâleten Kuvve-i Seyyare'nin başında komutan bulunuyordu.

Tevfik Bey, 23 Kasım 1920 tarihli bir raporunda: "Bir düşman tümeninin saldırısı üzerine, kuvvetlerini Gönen köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini" bildiriyor ve "Sol yanda bulunan Cumburdu yönünde güvenliği sağlayınız" diyor.

Düşmanın önemli bir saldırısı olmamıştır. Kuvve-i Seyyare komutanlığının amacının, düzenli orduyu cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı.

Tevfik Bey, 24 Kasım 1920 tarihinde cephe komutanlığına yazdığı telgrafta, birtakım dokundurucu sözlerden sonra, "Kötü yönetim yüzünden boşuna burada vatan çocuklarını kırdırmayacağım" diyordu. Batı cephesi komutanı İsmet Paşa, Kuvve-i Seyyare komutanına cevap verdi ve dedi ki: "Kuvve-i Seyyare, düşmanı takip eden bağımsız bir süvari tümeni konumundadır. Düşmanın üstün kuvvetle saldırılarına karşı yalnız başına önlem alır ve düşman önemli bir hareket yaptıkça buna karşı çarpışmadan uzak durur. Bu görevler süvari birliklerine verilir. Özetle, cephemiz iyi yönetilmektedir."

Batı cephesi komutanlığı, doğal olarak ordusunun bütçesini düzenlemek istiyordu. Bu amaçla, 22/23 Kasım 1920'de bütün cephe birliklerinden kuvvetleri soruldu. Cephe birliklerinden yanıtlar geldi. Kuvve-i Seyyare istenen yanıtı göndermedi. Bu konuda cepheden yöneltilen soruya gelen cevapta Tevfik Bey diyordu ki: "Kuvve-i Seyyare ne bir tümen, ne de bir düzenli kuvvet haline dönüştürülemez... Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü zâbit gördüler mi Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz, Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından yönetilmektedir. Ve bölük yazıcıları da yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardır ve bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur. Kuvve-i Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel yönetilmesi zorunludur... Esasen Kuvve-i Seyyare'yi düzene koymak değil, bu düşüncenin var olduğunu hissettiği anda dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri başka bir şey olarak algılamayınız..."

Çerkes Tevfik Cephe Komutanını Tanımıyor

Tam bu günlerde düşmanın Bursa cephesi ilerisinde, İznik yakınlarında, bir faaliyeti hissedildi. Cephe komutanı oraya giderek yakından önlem almaya mecbur idi. Onun için 28 Kasım 1920 tarihinde, Kuvve-i Seyyare kumandan vekili Tevfik Bey'e yanıt verirken: "Bugün Bilecik'e gidiyorum. Dönüşte sizinle nerede yüz yüze görüşebiliriz" diye sormuştu. Cephe komutanına yanıt verilmemişti. Cephe komutanı, İznik durumuna karşı önlemler almakla uğraşırken, Kuvve-i Seyyare komutanlığından savaş raporları gelmemeye başlamış, nedeni sorulmuş:

> Raporlar gerektiği zaman Ankara'da Büyük Millet Meclisi başkanlığına yazılmıştır. İmza: Yüzbaşı Tahsin

telgrafı alınmış.

Bir cephe komutanı için, cephesinin bir bölümünde olan olaylardan bilgi alamaması ne kadar zor bir durumdur! Böyle belirsizlik içinde kalmak bütün cephenin yönetimini yanlış yola yöneltebilir. Düzeltilemez kötü sonuçlara neden olabilir. Cephe komutanı İsmet Paşa, durumu Ankara'da bulunan Kuvve-i Seyyare komutanı Ethem Bey'e 29 Kasım 1920 tarihinde yazarak, raporlar için vekilinin uyarılmasını bildiriyor.

Tevfik Bey'in 28 Kasım 1920'de Ethem Bey'e yazdığı telgrafında:

> Batı ordusu komutanı İsmet Bey'in bu cephe komutanlığını yönetemeyeceğini anlıyorum.

denmekte idi.

Bundan sonra, Kuvve-i Seyyare'nin savaş raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı cephesine gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuvve-i Seyyare komutanlığı, Batı cephesi yazışmalarına sansür koymuş. Telgraf ve telefon hatlarının Kuvve-i Seyyare komutanlığının yazışmalarıyla meşgul olduğundan söz ederek, cephe ile yazışmalar açıkça ve resmen yasaklanmış. Aynı zamanda Kuvve-i Seyyare'nin Eskişehir yakınlarına saldıracağı söylentisi yayılmıştı.

Çerkes Ethem ve Arkadaşlarının Hükümete İsyanı

Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem, Tevfik kardeşler ve kendileriyle aynı düşüncede olan bazı arkadaşları, milli hükümete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının uygulanmasında, cephede, Tevfik Bey bahane ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken, Ankara'da Ethem Bey ve milletvekili olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları siyaset için çalışıyordu. İsyan planında başarılı olabilmek için, her şeyden önce buna engel görülen Batı cephesindeki ordunun başındaki komutanı gözden düşürerek, orduya hâkim olmak çok önemliydi. Ondan sonra da Meclis'i tamamen kendi lehlerine çevirerek komutan ya da bakan veya hükümet düşürmeyi kolaylaştırmak geliyordu. İşte bu amaçlarla çalışmakta olduklarına, bizde,

kuşku kalmamıştı. Ethem Bey'in, İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı uysal ve nazik bazı kelimelerin, henüz zaman kazanmak amacına yönelik olduğuna hükmetmemek mümkün değildi. Biz de durumu olduğu gibi önemli gördük. Siyasi ve askeri önlemlerimizi ona göre uygulamaya başladık.

Her bakımdan, gerek cephede ve gerek Ankara'da, gerekli önlemleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyan halinde haklarından gelineceği ve cezalandırılabileceklerine kuşkum yoktu. Onun için gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle söz dinler hale getirmeye çalışmayı, bunda başarılı olamadığımda, kamuoyunda daha açık görülecek saldırgan hareketlerinin gereğini yapmayı tercih ediyordum. Bu görüşe göre Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Beyleri ve bazı kişileri beraber alarak bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya, 2/3 Aralık 1920 tarihinde karar verdim. Ethem Bey'in bu seyahatte benimle gelmekten kaçınacağını tahmin ediyordum. Halbuki ne olursa olsun Ethem Bey'i beraber alıp götürmek bence gerekli idi. Bunun için arzusu olsun olmasın, Ethem Bey'i beraber götürmek ya da ısrarı halinde ona göre işlem yapmak üzere gereken önlemlerin alınmasını da emretmiştim.

Gerçekten de, ertesi günü Ethem Bey hastalığından bahsederek beraber seyahat edemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey'in rahatsızlığının seyahate engel olduğunu söyledi, ısrar ettim. Nihayet 3 Aralık 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e hareket ettik.

4 Aralık 1920 sabahı erkenden, henüz ben uykuda iken, tren Eskişehir'e ulaştı. Daha evvel İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan, Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durup hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim. Birkaç dakika sonra, hazırız dendi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan yoklamada anlaşıldı ki, herkes hazırdır, ama Ethem Bey bir arkadaşıyla beraber ortada yoktur. Derhal Ethem Bey'in firar ettirildiğine hükmettim. Fakat

bu hükmü kimseye söylemedim. "Yalnız o halde," dedim, "Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir yarar yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz."

İsmet Paşa da telgraf başında, özel görüşmeden sonra Eskişehir'e hareket etti. Daha önce yalnız ve özel görüşmemiz gerektiğinden, ben de bir iki istasyon ileri giderek buluştuk. Beraber 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep beraber bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu kardeşinden sordum. Rahatsızdır, yatıyor, dedi. O gece Reşit ve Ethem Beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de eklemişti. Yemekten sonra karargâha gittik fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şu idi: Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!

Bu habere rağmen sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

İsmet Paşa durumu, gelişen olayları, yazışmaları, Kuvve-i Seyyare komutan vekili sıfatıyla Tevfik Bey'in aldığı başıbozuk tavırları açıkladı. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi adına cevap veriyordu. Reşit Bey gayet sert ve saldırgan konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini ve bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu korkusuzca söylüyor ve ordu, disiplin, komuta, hükümet kavramlarına ve bunlar hakkında söylenen sözlere kulak vermiyordu.

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan ciddi tutum üzerine, avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan Reşit Bey derhal yumuşadı ve ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir çözüm yolu bulabileceğini söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini bilgilendirmek ve zaman kazanmak olduğu ortadaydı. Buna karşın Reşit Bey'in bu önerisini kabul ettik. Ertesi günü İsmet Paşa'nın hazırlatacağı bir trenle Kütahya'da kardeşlerinin yanına hareket etti.

Bilecik Görüşmesi

Bu arada, 5 Aralık 1920'de, Bilecik istasyonunda bekleyen Ahmet İzzet Paşa heyetine temas edeceğim.

İzzet Paşa'nın isteği üzerine, kendileriyle Bilecik'te görüşme kararlaştırılmıştı. Aralık'ın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda

bekliyordu. Bilecik istasyon binasının bir odasında görüştük. İsmet Paşa da beraberdi.

Birkaç saat süren görüşmeden, gelen kişilerin hiçbir esaslı bilgi ve görüşleri olmadığı anlaşıldı. Sonunda İstanbul'a dönmelerine izin vermeyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi bildirdim.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da

6 Aralık 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul heyetini istemedikleri halde tutmuştum. Fakat bunu ilan etmeyi yararlı bulmadım. Çünkü İzzet ve Salih Paşalardan ve diğer kişilerden milli hükümetin işlerinde yararlanmayı düşünerek kırmamak istedim. Bu maksatla, Ankara'ya gelir gelmez basına verdiğim resmi ajans tebliğinde, bu kişilerin, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle temas etmek için İstanbul'dan çıktıklarını ve memleketin hayır ve selametine daha etkili ve verimli bir biçimde çalışmak üzere kaldıklarını ilan ettirdim.

Biz İzzet Paşa heyetiyle Bilecik-Ankara yolu üzerinde bulunduğumuz 5/6 Aralık 1920 tarihinde, Reşit Bey'den, Kütahya'ya vardığından ve ertesi günü Tevfik Bey'le görüşeceğinden, Ethem Bey'in de oraya geleceğinden söz eden ve fakat henüz olumlu bir anlam taşımayan bir telgraf aldım.

Benim üç gün sonra buna verdiğim yanıtta "Uyum ve düzenimizi bozacak hiç kimseye müsamaha" edilmemesini de yazdım.

Ethem ve Kardeşleri Bizi Kandırmaya Çalışıyor

Gerçekte sorun çözülmemişti. Ethem Bey ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi kandırmaya çalışıyorlardı. Amaçları mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet toplamaktı. Ethem Bey, Konya, Ankara, Haymana ve diğer birçok yere ellerinde özel şifreler bulunan birtakım memurlar göndererek, yeniden silah ve hayvan tedarikine başladı.

Ethem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar. Bakanları ve hükümeti tanımıyorlar. Yalnız güya bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi arzularına göre harekete geçireceklerini ümit ediyorlar.

Kâzım Paşa, Reşit Bey'le beraber, Kütahya'da Ethem ve Tevfik Beylerle görüştüğünde, Ethem Bey'in ifadelerinden dikkat çekici noktaları bana şöyle özetlemişti:

1. Ankara'daki hükümet, amaca ulaşmakta yetenekli ve güçlü değildir. Bu hükümete karşı miskin davranmamız doğru değildir.

2. Fiili eylemlerimizin niteliğini yanlış yorumlayacaklardır. Fakat sonuçta başarılı olursam herkes bana hak verecektir.

3. Refet Bey'le aramızda bir onur sorunu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in onurunu koruyor ve bizimkini kırıyor. Her halde Refet Bey'i önüme katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterim, ölürsem de bu takipte öleyim.

4. Biz çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit'in, Ankara'da Meclis'teki konumu, bizi aldatmıştır. Meclis'in ne önemi vardır?

Çerkes Reşit'in Bozguncu Girişimleri

Reşit Bey, Meclis'te hararetli telkinlerde ve girişimlerde bulunuyordu. Bir gün, Meclis'te, kırk elli kadar milletvekili toplanmış. Bunlar, cephe hakkında bazı kuşkular duyduklarından, Bakanlar Kurulu'nu davet ederek, bunu anlamak istiyorlarmış.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey'i ve bakanlardan ve milletvekillerinden on beş kadar arkadaşı hükümetteki daireye davet ettim. Bunlara durumu anlattım. Reşit Bey söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. Düşman saldırısına karşı tek kuvvetin, Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve kuvvetinin çoğaltılmaya ve güçlendirilmeye ihtiyacı olduğunu bildirdi. Yanıt olarak dedim ki: "Ethem Bey'in kişisel etkisi altında kullanabileceği kuvvetin en yüksek sayısı bin iki yüz, iki bin kişi kadar olabilir. Bu artırılırsa, disiplinsizlik yayılıp felakete yol açar. Her halde ülkenin kaderinin kişilere bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin yasalarına uyan düzenli birliklere bırakılması gereklidir. Kuvve-i Seyyare, belirli bir kadro dahilinde verilen emirlere tamamen boyun eğmek koşuluyla yararlı olabilir."

Reşit Bey söylenen gerçekleri kabul eder bir tavır takındı. Bunun üzerine, son bir girişim olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla beraber kardeşlerinin yanına gidip nasihatte bulunması kabul edildi.

Bundan sonra, sorunun çözümü için şimdiye kadar yaptığım kişisel girişimlere de son vereceğimi heyete beyan ettim. Heyet, Kuvve-i Seyyare'ye, hükümetin son ve kesin istekleri olmak üzere şunları iletecekti:

> Kuvve-i Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tamamen uyacak ve yasadışı her türlü taşkınlıklardan uzak duracaktır. Kuvve-i Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir biçimde adam toplamayacak ve bu amaçla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son verecektir. Askerlerin ihtiyacı, diğer birlikler gibi, gerçekleşecek müracaat üzerine cephe komutanlığınca sağlanacaktır.

Bu koşullar yerine getirildiğinde, Kuvve-i Seyyare, şimdiye kadar olduğu gibi belirli bir kadro dahilinde, yine vazifesine devam edecektir.

Çerkes Ethem'e Bir Nasihat Heyeti Gönderiliyor

Reşit Bey'le beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi Beyler 23 Aralık'ta Ankara'dan hareketle, 24 Aralık'ta öğleden sonra Kütahya'ya ulaştılar.

Ethem, Tevfik Beylerin, cephe komutanının bilgi ve onayı olmaksızın, bölgelerinde bulunan düzenli birlikleri cepheye koyarak, Kuvve-i Seyyare'nin ağır yüklü askerlerini Gediz'de ve Pehlivan Ağa müfrezesini Kütahya'da toplamış olduğunu haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Aralık 1920'de Kütahya'da Celâl Bey ve arkadaşlarına yazdığım açık bir telgrafta, "Bu hareketin amacının ne olduğunu kesinlikle bilmek isterim. Bu konudaki görüşünüzü bekliyorum" dedim. Bu telgrafın örneğini, İsmet, Refet ve Fahrettin Paşalara şifre ile bildirerek dikkatlerini çektim. Heyet ortak imza ile şu kısa yanıtı verdi: "Müsterih olunuz, yanlış anlaşılacak hiçbir amacı yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz." Ben, bu cevaptan, giden arkadaşların ya durumdan bilgilendirilmeyerek kandırılmakta olduklarını ya da tutuklanıp arzu edildiği gibi yazı yazmaya mecbur edildiklerini düşündüm. Onun için, gerçek durumu anlamamış ve kısa telgraflarıyla verdikleri güvenceye inanmış görünmek istedim. Bu nedenle, Tevfik Bey'le dahi görüşmelerinden sonra, ülke ve milletin yüksek çıkarlarını sağlayacak temeller üzerinde anlaşacaklarına kuşkum olmadığını, bana ulaşan haberleri dedikodu sayarak hükümetçe hiçbir önlem alınmasına lüzum olmadığını, ancak samimiyet dışı durumların yok edildiği haberini bir an önce beklediğimi yazdım.

Heyetin 26/27 Aralık 1920'de ortak imza ile çektikleri ayrıntılı ve açık bir telgraftaki önemli noktalar şunlardı:

> Güvenlik önlemleri alındığına kuşku yoktur. Konumları tamamen savunmaya yöneliktir. Kendilerine karşı yığılan kuvvetler ve yeni karakollar asıl yerlerine çekildiği takdirde, bu hareketlerinden de vazgeçeceklerdir.
>
> Düşmanca hareketle karşılaşmadıkça, ülkenin esenliği için ve size karşı besledikleri saygı dolayısıyla, her türlü fiili hareketten uzak duracaklarını en büyük yeminlerle söylemişlerdir.
>
> Karşılıklı güvenin kurulabilmesi için Fahrettin ve Refet Beylerin cepheden uzaklaştırılmaları uygun olur.

Bu noktalardan çıkan anlam nedir? Oraya giden arkadaşlarımızın tümünün bunu anlayamayacakları düşünülebilir miydi? Bu nedenle Kütahya'ya giden heyet gerçekten tutuklanmıştı. Kendilerine bu yazılan şeyler dikte ettiriliyordu. Bunun böyle olacağını heyet gitmeden önce biliyordum.

Aynı gece kendilerine şu yanıtı verdim: "Telgrafınızı yarın Bakanlar Kurulu'na sunacağım." Aynı zamanda, 26/27 gecesi Eskişehir'de Batı cephesi komutanı İsmet Beyefendi'ye de şu telgrafı yazdım:

> Kütahya'ya giden heyetin telgrafını aynen aktarıyorum. Bunu özetleyerek, makine başında Refet ve Fahrettin Beylere bildirmenizi rica ederim. Yarın Bakanlar Kurulu kararıyla heyete görevlerinin sona erdiğini, hemen Ankara'ya dönmelerini bildireceğim. Ondan sonra sorunu bütün ayrıntılarıyla Meclis'e anlatacağım.
>
> Kuvve-i Seyyare'ye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu olarak alarm durumunda olmalarını ve alınan bütün önlemlere daha çok önem verilmesini rica ederim. Fiili harekete her halde onlar başlamadan, şimdilik başlanmaması taraftarıyım.

Çerkes Ethem'e Karşı Harekete Geçilmesi

Kütahya'ya, Bakanlar Kurulu kararını ve heyetin dönmesi gereğini bildirdikten sonra, cephe komutanlarına da isyancı Ethem ve kardeşlerine karşı eyleme geçmelerini emrettim.

Harekât-ı askeriyeyi çapulculuktan ve devlet kurma ve yönetmeyi şunun bunun masum çocuklarını fidye için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret sanan, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla

bütün bir Türk vatanını sıkıntıya sokan ve Türk milletinin Büyük Meclisi'ni kendileriyle işgal eden utanmaz, kendini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağılık ve rezil bulunan bu kardeşleri, ellerindeki kuvvet ve dayandıkları düşmanlar da dahil olduğu halde tepelemekle inkılap tarihimizde, etkili bir ibret örneği kaydetmek zorunlu görüldü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu, kendisini ve Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'ni küçük görecek kadar beyinsizlik ve aptalca gurur gösteren bu asilere, layık oldukları tokatı vurmak için dizginlenemez bir hiddet ve şiddetle hareket ediyorlardı. Nefes almaksızın firar eden asi Ethem, İstanbul'da sadrazamlığa şu telgrafı çekiyordu:

> Şimdiki halde Millet Meclisi'nin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim savunmaya yeterli olmakla beraber, cephe ve bir yanım Yunanlılarla temasta bulunduğundan ve nasıl hareket edeceğim hakkında Yunan komutanlığıyla anlaşılmış ise de sizin onayınıza gerek gördüğümden, emrinizin ulaşabilmesi için Gediz telgraf hattının tamiri gereklidir.

Çerkes Ethem'in Kaçışı

Ethem kuvvetlerini takip eden birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de kuvvetleriyle beraber düşman saflarında layık oldukları konumu aldılar. Artık Ethem olayı kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman kovularak cephesine gönderilmiştir. Bundan sonra yalnız bir düşman cephesini ve hareketini göreceğiz. Gerçekten, bir gün sonra, 6 Ocak 1921'de Yunan ordusu bütün cephe üzerinde her noktadan saldırıya geçti.

Birinci İnönü Zaferi

Bugünkü askeri durumu basit bir şekilde açıklamak için şöyle diyeceğim:

İznik'ten, Gediz üzerinden, Uşak'a bir hat düşününüz, bu hattın Gediz'in kuzeyinde kalan parçası, iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da otuz kilometre kadardır. Düşman, üç tümen ile bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim

Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamaya mecburdu. Karşıladı, yendi. Devrim tarihimize Birinci İnönü Zaferi'ni kaydetti.

Yunan ordusunun bu saldırısında, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yerine getirmekten geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan zayıf tümenimize saldırıya başladılar. İzzettin Paşa'nın sağlam karakteri ve ustaca komutası ve emrindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları, Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri yendi ve kaçmaya mecbur etti. Sonuçta bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler, yeni görev almak üzere, düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir.

İlk Anayasa

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (anayasa), 20 Ocak 1921 tarihinde Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve hükümetin durumunu, yetkilerini, biçim ve özelliklerini belirleyen ilk yasadır. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu anayasanın Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zorunlu olmuştu. Meclis'in açılışından hemen sonra, çok gerekli temelleri içeren bir önerge vermiştim. Meclis ve onun Bakanlar Kurulu, o temelleri pratik olarak ilk günden uygulamaya başlamıştı. Bir taraftan da kurulan anayasa komisyonu, bu önergeyi esas alarak, bir yasa tasarısı hazırlamaya başladı. Bu tasarı Meclis'te görüşülmeye başlandı.

25 Eylül'de bir gizli oturumda Meclis'te bazı açıklamalar yapmayı yararlı buldum. Şu görüşleri ileri sürdüm:

> Türk milletinin ve onun tek temsilcisi bulunan yüce Meclis, vatan ve milletin bağımsızlığını, hayatını sağlamak için çalışırken; hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok uğraşılması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek daha doğrudur. Eğer amaç, bugünkü Halife ve Padişah'a bağlılığın sürdürüldüğünü söylemekse, bu kişi haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde aracıdır. Buna halife ve padişah deyince, millet, onun emirlerine uyarak düşman emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain ya da makamının yetkilerini kullanmaktan engellenmiş olan kişi zaten padişah ve halife olamaz. O halde onu indirip yerine derhal diğerini seçeriz, demek istiyorsanız, buna da bugünün koşulları uygun değildir. Çünkü indirilmek istenen

kişi milletin arasında değil, düşmanların elindedir. Onun varlığını yok sayarak diğer biri halife yapılmak isteniyorsa, bugünkü Halife ve Sultan, haklarından vazgeçmeyerek, İstanbul'daki kabinesiyle bugün olduğu gibi yerini koruyacağından, millet ve Meclis, asıl amacını unutup halifeler davasıyla mı uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özetle, bu sorun geniş, nazik ve önemlidir. Çözümü bugünün işlerinden değildir.

Sorunu temelinden çözmeye girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün yapacağımız anayasa, varlığımız ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve milli hükümeti güçlendirmeye yönelik olmalıdır!

Londra Konferansı'na Doğru

Tevfik Paşa'nın 27 Ocak ve 29 Ocak tarihli telgraflarına Bakanlar Kurulu başkanlığından şu yanıt verildi:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

İtilâf Devletleri'nin politikasında Türkiye lehine gerçekleşen son gelişmeler, milletin fedakâr kararlılığının ürünüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevr Antlaşması'nı tümüyle reddetmesi üzerine ortaya çıkan şu durum, milli çıkarlara en uygun sonuçların elde edilmesi, Londra Konferansı'na katılacak delegelerin doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi tarafından seçilip görevlendirilmesiyle kabildir. Uğursuz Sevr Antlaşması'nı imzalamış bir heyetin devamı olan heyetiniz delegelerinin, ülke ve millete yararlı koşullar elde edebilmeleri olanaksızdır. Bu nedenle aşağıdaki kararları kabul edip uygulamanız rica olunur:

Londra Konferansı'na katılacak Türkiye delege heyeti, sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından seçilip gönderilecektir.

Tarafımızdan gönderilecek bu heyetin, bütün Türkiye çıkarlarını temsil edecek tek heyet olduğunu da İtilâf Devletleri'ne bildireceksiniz.

Vaktin darlığı nedeniyle son ve kesin olarak alınan bu kararın kabul edilmemesi halinde, ülke ve milletin esenliği adına doğacak tarihsel sorumluluk tamamen heyetinize ait bulunacaktır.

Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla esasta, görüşte, anlayışta anlaşmak mümkün olamıyordu. Sonunda mesele Meclis'e getirildi.

Meclis'e iki öneri sundum. Birisi, ülkenin ve milletin durumunu ve amacını İstanbul'a açıklıkla bildirmek. İkincisi, ayrıca davet durumunda Londra'ya bağımsız bir heyet göndermekti. Her iki önerim de kabul edildi.

Tevfik Paşa Önerileri Karşısında Meclis'in Kararı

Meclis'in bakış açısını ve kararını Tevfik Paşa'ya bildiren telgraf şöyle idi:

> Londra Konferansı'na davet dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal Paşa ve Bakanlar Kurulu başkanı Fevzi Paşa ile İstanbul'da Tevfik Paşa arasında yapılan görüşmeler genel kurulda okundu. Tevfik Paşa tarafından ileri sürülen görüşler, ülkenin bugünkü durumu hakkında açık bir bilgi edinmekten pek uzak olduklarını üzüntüyle bize gösterdi. İstanbul'da Mütareke'den beri iki tür hükümet birbirini takip etmiştir. Biri Damat Ferit'in başkanlığı altında kurulan hükümetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilâf Devletleri'ne karşı mutlak boyun eğme düşüncesini temsil etmiş ve ülkenin kendi egemenlik haklarını sürdürmek için yaptığı fedakârlıkları, düşmanlarla beraber çalışarak başarısız bırakmayı bir yol edinmiştir. Bu birinci evre, o hükümetlerin ve yandaşlarının hezimetiyle sonuçlandı. İkinci tür hükümet, Tevfik Paşa'nın başkanlık ettikleridir ki, amaç olarak Anadolu yanlısı olduğunu söylemekle beraber, uygulamada ülkenin içtenlikle elde etmek istediği barışa kabul edilemez bir gaflet ve inat ile engel olmakta devam ediyor. Anadolu ve İstanbul, bağımsızlık ile tutsaklığın, özgürlükle köleliğin çarpıştığı iki ayrı parça halinde kalmıştır.
>
> Biz, ülkenin tutsak, bağımsızlığını kaybetmiş parçasını, özgür ve bağımsız parçaya katmak istiyoruz. İstanbul'un ileri gelenleri, bütünü oluşturan ve bütün bir düşman dünyaya karşı kendini şeref ve kararlılığıyla savunan özgür parçayı, tutsak ve köle olan parçaya bağımlı kılmak, katmak istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, özgürlük ve bağımsızlığına âşık bütün ülkenin bireylerini ve bugünkü İslâm'ın mazlum ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un hasta ve özgürlükten yoksun bir heyetine bağlı olmayı hiçbir zaman kabul edemez.
>
> Meclis'imiz tarafından kabul edilen anayasamız gereğince, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve milletin yasama ve yürütme kuvveti ise, onun gerçek ve tek temsilcisi olan Büyük Millet

Meclisi'ndedir. Bu temellere dayanarak delegelerimizin İstanbul'a gitmesi ve oradan seçilecek bir heyete dahil olması ve oranın vereceği yetki belgesiyle dünyaya karşı milli davamızı üstlenmesine imkân yoktur. Eğer isterseniz Meclis'imizin delegelerini ülkeyi temsil edebilecek tek heyet olarak tanırsınız. Yoksa biz kendi heyetimizi kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek yanıtın, birtakım sözler değil, fakat eylem olmasını beklemekteyiz.

Londra Konferansı

Dışişleri bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında bağımsız bir heyet seçildi. Heyet, Londra Konferansı'na özel davet olduğunda katılmak kaydıyla ve fakat zaman kaybetmemek için Antalya üzerinden, Roma'ya hareket ettirildi.

Heyetimiz, İtalya Dışişleri bakanı Kont Sforza aracılığıyla, konferansa resmen davet olundukları kendilerine bildirildikten sonra, Londra'ya gitmişlerdir.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Olumlu hiçbir sonuç vermedi.

Yunan Ordusunun Saldırısı ve İkinci İnönü Zaferi

İtilâf Devletleri, yaptıkları önerilerin yanıtını beklemeden, daha heyetimiz yolda iken, Yunanlılar, bütün ordusuyla, bütün cephelerimize karşı saldırıya geçtiler.

Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa komutasında bulunan Batı cephesi birlikleri Eskişehir'in kuzeydoğusunda bulunuyordu. Karar, savaşı İnönü mevzilerinde kabul etmekti. Ona göre önlemler alınıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın aldığı mevzilerin sağ kolunun ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede çarpışma oldu. Düşman 28'de sağ kolumuza saldırıya geçti. 29'da her iki koldan saldırdı. Düşman sınırlı bölgelerde, önemli başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli çarpışmalarla geçti. Bu çarpışmaların da sonucu düşman lehine oldu.

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa 31 Mart günü, karşı saldırıya geçti ve düşmanı mağlup ederek, 31/1 Nisan gecesi kaçmaya mecbur etti. Böylece devrim tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü Zaferi'yle doldurulduu.

Bekir Sami Bey'in İmzaladığı Sözleşmeler

İkinci İnönü Zaferi'nden sonra, Londra'ya gitmiş olan heyetimiz döndü. Konferansın olumlu bir sonuca ulaşmadığını biliyorsunuz. Fakat heyet başkanı ve Dışişleri bakanı Bekir Sami Bey, kendiliğinden, İngiltere, Fransa ve İtalya devlet adamlarıyla temaslarda bulunarak, ayrı ayrı her biriyle birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı bir sözleşme gereğince, elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini iade edecektik. Buna karşılık İngilizler de bize esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız Türk esirleri arasında Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötü muamelede bulunmuş olduğu iddia edilenler istisna edilecekti.

Hükümetimiz böyle bir sözleşmeyi onaylayamazdı. Çünkü böyle bir sözleşmeyi onaylamak Türk uyrukluların Türkiye'deki hareketleri üzerinde, yabancı hükümetinin bir tür yargılama hakkını kabul etmek olurdu.

Bu sözleşmeyi onaylamamakla beraber, İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından biz de karşılık olarak elimizde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktık.

Bekir Sami Bey'le Fransız Başbakanı Mösyö Briand arasında da 11 Mart 1921 tarihli bir sözleşme imza edilmiştir. Hükümetimizce bu sözleşme de kabul edilmemiştir.

Bekir Sami Bey, İtalya Dışişleri bakanı Kont Sforza ile de 12 Mart 1921'de bir sözleşme imzalamış. Bu da reddedilmiştir.

İtilâf Devletleri'nin Londra'ya barış için gönderdiğimiz heyetin başkanı Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmeler, Sevr projesinden sonra aralarındaki Anadolu'yu bölüşme anlaşmasını hükümetimize kabul ettirmek amacına yönelikti. İtilâf Devletleri bu maksatlarını Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey'in Londra'da konferans görüşmelerinden çok, tek tek görüşmelerle meşgul edildiği anlaşılıyor. Hükümet ilkeleriyle, Dışişleri bakanı olan kişinin izlediği yol arasındaki çelişki, ne yazık ki açıklanamaz bir derecededir.

Meclis'teki Siyasi Gruplar

Birinci Büyük Millet Meclisi'ne milletçe üye seçilirken, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin heyetleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre, denebilirdi ki, Büyük Millet Mecli-

si, aynı zamanda *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin bir siyasal grubu niteliğindeydi. Gerçekten de başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Meclis genel kurulunun temel ilkelerini, cemiyetin temel ilkeleri oluşturuyordu. Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlenen ilkeler, son İstanbul Meclis-i Mebusanı'nca kabul olunup, Misak-ı Milli namı altında öz haline getirilmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o çerçeve içinde ülkenin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barış elde edilmeye çalışılıyordu. Fakat zaman geçtikçe, Meclis'te ortak çalışmanın sağlanmasında zorluklar görülmeye başladı. En basit sorunlarda oylar dağılıyor, Meclis'ten iş çıkamıyordu. Bazı kişiler buna çare olmak üzere, 1920 yılı ortalarında birtakım gruplar kurmaya başladılar.

Anayasamıza kaynaklık eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin temel niteliklerini ve yönetim biçimi hakkındaki bakış açılarını belirleyen ve Meclis'in açılışından hemen sonra okunup kabul edilen tasarımı da bu bölümle beraber, Halkçılık Programı adı altında bastırıp yayınlatmıştım. Ortaya çıkan gruplar, benim bu programımdan esinlenerek birtakım adlar takınmaya ve programlar belirlemeye başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu grupların belli başlılarının adlarını sayayım:

a. Tesanüd Grubu,
b. İstiklâl Grubu,
c. Müdafaa-i Hukuk Zümresi,
d. Halk Zümresi,
e. Islahat Grubu.

Bu adlarını saydığım grupların her biri Meclis görüşmelerinde grup disiplini ve oylamalarda birlikte hareket etmek amacıyla kuruldukları halde, varlıkları tersine neden oluyordu.

Gerçekte de sayıları çok, üyeleri sınırlı olan bu gruplar, birbiriyle yarışa kalkışmışlar ve diğerlerini dinlememek yüzünden adeta Meclis'te bir kargaşaya neden olmaya başlamışlardı. Özellikle anayasa Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve kurulan grupların, her sorunda genel olarak katılım ve çalışma birliğini sağlamanın, bir kat daha zor olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü Misak-ı Milli'nin belirlediği temel

ilkelerde kayıtsız şartsız birlik olan düşünceler ve emeller, anayasanın koyduğu bakış açılarında tamamen aynı düşüncede oldukları görünümünü vermiyordu.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

Bu grupları birleştirmek, ya da var olan gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat sonuçları kalıcı olmadı. İşe benim doğrudan müdahale etmem zorunlu olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurmaya karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir temel madde koydum. Bu maddenin ruhu iki noktadan ibaretti: Birinci nokta, grup Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde ülkenin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barışa ulaşmak için milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini gereken hedeflere yönlendirecek ve ülkenin resmi ve özel bütün kurum ve kuruluşlarını bu temel amaca hizmet ettirmeye çalışacaktır.

İkinci nokta, grup devlet ve milletin kuruluşlarını, anayasa çerçevesinde şimdiden bölüm bölüm belirlemeye ve hazırlamaya çalışacaktır.

Bütün grupları ve Meclis'in üyelerinin büyük bir bölümünü davet ederek bu iki temel ilke üzerinde birleşmelerini sağladım. Bu işaret ettiğim temel maddeler ve bundan sonra grubun tüzüğüne ait olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü yapılan toplantıda kabul olundu. Grubun başkanlığını da ben üstlenmiştim.

Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bütün süresi boyunca, hükümetin iş görmesine yardımcı olabilmiştir.

Ordunun Başına Geçmem İsteniyor

İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısınca, ordumuza önemli derecede üstündü. Temmuz'da Yunan ordusu saldırıları başladığı zaman, milli hükümetin ve mücadelenin gelişmeleri, bizim genel seferberlik ilanımıza ve böylelikle milletin bütün kaynaklarını ve araçlarını, başka hiçbir görüşe bağlı olmaksızın, düşman karşısına toplamaya henüz elverişli görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, araç ve koşullarda orantısızlığın başlıca belirgin nedeni budur. Henüz birliklerimizin, ulaşım araçları yeterli olmadığından, hareket kabiliyetleri kısıtlıydı. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle

yaptığı bu saldırı karşısında, bizim askeri olan asıl görevimiz, milli mücadelenin başlangıcından beri yapmakta olduğumuz görev idi ki, o, her Yunan saldırısı karşısında kaldıkça, bu saldırıyı durdurmak ve yeni orduyu oluşturmak için zaman kazanmak biçiminde özetlenebilir. Bu görüş doğrultusunda, 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir'in güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek durumu yakından gördükten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi vermiştim: "Orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, ordunun düzenlenmesi ve güçlendirilmesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilebiliriz. Düşman durmaksızın takip ederse, üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmaya mecbur olacak; her halde beklemediği birçok zorlukla karşılaşacak. Buna karşılık, bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli koşullara sahip olacaktır. Bu hareket tarzının en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli bir şehrimizi ve birçok topraklarımızı düşmana terk etmekten dolayı kamuoyunda meydana gelebilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla, bu sakıncalar kendiliğinden yok olacaktır. Askerliğin gereğini duraksamaksızın uygulayalım. Diğer sakıncalara dayanırız."

Gerçekten de tahmin ettiğim manevi sakıncalar anında görüldü. İlk etkilenmeler Meclis'te görüldü. Özellikle muhalifler kötümser nutuklarla feryada başladılar: "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir sorumlusu vardır, o neredедir? Onu göremiyoruz. Bugünkü feci durumun gerçek etkenini ordunun başında görmek isterdik" diyorlardı.

Bu yolda söz söyleyen kişilerin kast ettiklerinin ben olduğumdan kuşku yoktu.

Nihayet Mersin milletvekili Salâhattin Bey, kürsüden benim ismimi telaffuz ederek "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu öneriye katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Benim fiilen ordunun başına geçmem önerisinde bulunanların düşüncelerini ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bazı kişiler, artık ordunun tamamen mağlup olduğuna, geri dönüşe imkân kalmadığına, bu nedenle davanın, izlediğimiz milli davanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu nedenle duydukları hiddet ve şiddeti benim

üzerimde gidermek istiyorlardı. Diğer bazı kişiler, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan güvenlerinden dolayı, samimi olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen komutanlığı üstlenmemi sakıncalı görenlerin de düşüncesi şuydu:

Ordunun bundan sonraki herhangi bir savaşta başarılı olamaması, tekrar geri çekilmek uzak ihtimal değildir. Bu durumda ben fiilen ordunun başında bulunursam, genel görüşe göre son umudun da yok olacağı gibi bir düşüncenin doğması ihtimali vardır.

Başkomutanlığı Kabul Ediyorum

Ben, görüşmeler ve tartışmalar ile beliren bu görüşleri gereği kadar inceliyordum. Son düşüncede bulunanlar, mantıklı tezler ortaya koyuyorlardı. Komutayı üstlenmemi samimi olarak önerenlerde samimi olmayanların yaygaraları derin ve endişe verici etkiler yapmaya başladı. Benim fiilen komutayı üstlenmem, bütün Meclis'te son çare ve son önlem olarak düşünüldü. Meclis'in bu görüşü, hızla Meclis dışında yayıldı. Adeta benim susuşum komutayı üstlenmeye isteksizliğim, felaketin gerçek ve yakın olduğu düşüncesini doğurdu. Bunu, anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım. Üyelerin hakkımda gösterdikleri ilgi ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlığa şöyle bir önerge verdim:

> Meclis üyelerinin ortaya çıkan arzu ve talebi üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi şahsen üstlenmekten ortaya çıkacak yararları, büyük bir hızla elde edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini büyük bir hızla güçlendirmek ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin taşıdığı yetkileri, fiilen kullanmak koşuluyla üstleniyorum. Ömrümde, ulusal egemenliğin en sadık bir savunucusu olduğumu millet önünde bir defa daha teyit için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir müddetle kısıtlanmasını ayrıca talep ederim.

Derhal itirazlar başladı: Bir defa Başkomutanlık unvanını veremeyiz dediler; o, Büyük Millet Meclisi'nin tüzel kişiliğinindir; ona Başkomutan Vekili denmelidir.

Sonra, Meclis'in yetkisini kullanmak gibi bir ayrıcalığın verilmesi asla söz konusu olamaz, görüşünü ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş köhne bir

unvanı takınamayacağımı, yapacağım görev fiilen Başkomutanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi vermekten çekinmeye yer olmadığını söyleyerek görüşümde ısrar ettim.

Görüşmeler sonunda, 5 Ağustos 1921 tarihli, bana Başkomutanlık verilmesine dair olan yasa çıktı. Bu yasanın ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu:

"Başkomutan, ordunun maddi ve manevi kuvvetini en yüksek biçimde güçlendirmek ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak konusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna ait yetkilerini Meclis adına fiilen kullanabilir."

Bu maddeye göre benim vereceğim emirler yasa olacaktı.

Sakarya Meydan Savaşı

Başkomutanlığı fiilen üstlendikten sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım. Ondan sonra, 12 Ağustos 1921 günü, Fevzi Paşa ile beraber Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusu 23 Ağustos 1921'de ciddi olarak cephemize saldırıya başladı. Birçok kanlı çarpışmalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Böylece ilerleyen düşmanın karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan savaşı 100 kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kolumuz Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi. Cephe değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat hemen kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden kuruluyordu. Savunma hatlarına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ile orantılı, uzun mesafe geriye çekilmek teorisini kırmak için ülke savunmasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki:

"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona bağlı olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya mecburdur."

İşte, ordumuzun her askeri, bu sistem dahilinde, her adımda büyük fedakârlık göstermekle, düşmanın üstün kuvvetlerini yok ederek, yıpratarak, nihayet onu saldırıya devam gücünden mahrum bir hale getirdi.

Savaş durumunun bu evresini anlayınca, derhal özellikle sağ kolumuzla Sakarya Nehri doğusunda, düşman ordusunun sol koluna ve daha sonra cephenin önemli kısımlarına karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu mağlûp ve geri çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya Nehri'nin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dahil olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece aralıksız devam eden Sakarya Savaşı, yeni Türk Devleti'nin tarihinde, dünya tarihinde ender olan büyük bir meydan savaşı örneği kaydetti.

Malta'dan Gelen Milletvekilleri

Sakarya savaşından sonra, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başanlığı Ankara'da görev yapıyordu. Ben aynı zamanda diğer görevlerimle de uğraşıyordum. Üç dört ay geçmemişti ki, Meclis'te Sakarya Zaferi'ni unutanlar, muhalefet yolunda ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Savaşı'ndan önce başlayıp parça parça gelmiş olan Malta sürgünlerinden bazılarının, bu muhalif akımda, kışkırtıcı rolü oynadığı anlaşılmıştı.

Rauf Bey 15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelmişti.

Rauf Bey'i 17 Kasım 1921'de boşalan Bayındırlık Bakanlığı'na seçtirdik.

Rauf Bey'den sonra gelen Kara Vasıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kuruluna seçtirdim. Bu iki kişinin birinden hükümette, diğerinden grupta yararlanmayı düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu'nda bir sorun hakkında açıklama istediği haber verildi. Aynı günde, Kara Vasıf Bey'in de grup yönetim kurulunda aynı sorun hakkında açıklama istediği bildirildi. Bu iki kişinin önceden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan sorun şuydu:

"İzlenen askeri siyaset nedir?"

Bu sorudan çıkarılacak anlam ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasi ve askeri izlediğimiz yol biliniyordu. Tam bağımsızlığımıza kavuşuncaya kadar düşmanlarla vuruşmak ve onları mağlup edeceğimize kesin inanışla savaşa devam etmek...

Tabii ki, ne Bakanlar Kurulu'nda ve ne de grup yönetim kurulunda böyle bir sorunun görüşülmesine izin vermedim. Bunun üzerine Rauf Bey bakanlıktan, Kara Vasıf Bey de grup yönetiminden istifa ettiler. Rauf Bey'in istifası, 13 Ocak 1922 tarihinde Meclis'te okunurken, aynı tarihli bir istifa daha okunmuştu. Bu istifa, savunma bakanı bulunan Refet Paşa'nın idi.

İkinci Grup

Meclis'te kurduğumuz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin sağlıklı yapılmasına ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının durmamasına yardımcı oldu. Fakat bir taraftan da muhalif duygu ve düşüncede bulunanlar, her gün, biraz daha taraftar buldukça, grubun çalışmalarını zorlaştırmaya başladılar. Muhalefet düşüncesinin esas kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Grubu tüzüğündeki devlet örgütlenmesinin anayasaya göre yapılması sorunu...

Programın ilk maddesinin son bölümü, duygu ve düşüncelerde tam bir kaynaşmaya engel olarak kaldı. Bu nedenden, grup içinde de görüş ayrılıkları ve disiplinsizlikler baş gösterdi. Birtakım kişiler gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, dışarıda bulunanlarla birleşerek grubu yıkmaya çok çalıştılar, alınan önlemler buna engel oldu. Nihayet İkinci Grup namıyla bir grup kuruldu. Bu grubu kuranlar, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ne üyeliklerini sürdürdüklerini ve onun kongrelerde tespit olunan gayelerinin takipçisi bulunduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grubun görünürde önayak olanları: Salâhattin, Hüseyin Avni Beylerdi. Birinci derecede etkili ve kışkırtıcı olanların ise, Rauf ve Kara Vasıf Beyler olduğu anlaşılıyordu.

O zamanki yasaya göre, bakanlıklar için ben Meclis'e aday gösterirdim. Milletvekilleri, gösterdiğim adaya olumlu ya da olumsuz oy verirler ya da çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp, kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara yasaya aykırı olarak oy vermekle, hükümet oluşumuna engel olmaya başladılar.

Ordumuzun Kararı Saldırıdır

Meclis'te, ordu aleyhine de bir akım başlamıştı. Diyorlardı ki, Sakarya Savaşı'ndan sonra aylar geçtiği halde, ordu niçin saldırmıyor? Her ne olursa olsun saldırılmalıdır! Hiç olmazsa sınırlı, belirli bir

cephede saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun saldırı yeteneği olup olmadığı anlaşılsın! Bu akıma karşı koyduk. Amacımız, tamamen hazırlıklarımızı bitirerek genel ve sonuç alıcı bir saldırı yapmak olduğu için, belirli cephede saldırı düşüncesini uygun görmüyorduk, bunda bir yarar yoktu.

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle o gün Meclis'te, gizli oturumda bazı açıklamalar ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Savaşı'ndan sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyonkarahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize dayanak noktası olmak üzere ileri sürülen bazı birliklerimizdi.

Ordumuzun kararı saldırıdır. Fakat bu saldırıyı erteliyoruz. Nedeni, hazırlığımızı tamamen yapmaya biraz daha zaman lazımdır. Yarım hazırlıkla, yarım önlemle yapılacak saldırı, hiç saldırı yapmamaktan daha çok fenadır. Durmamız, saldırı kararından vazgeçtiğimiz ya da buna gücümüzün yetemeyeceği düşüncesinden değildir.

Düşmana saldırı için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamaya mecbur bulunduğumuz savaş gereçlerinin ne olduğunu arz edeyim: Tam üç gerecin hazırlığının yeterli derecede olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Onlardan birincisi ve en önemlisi ve asıl olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat ve bağımsızlığı için kalbinde, vicdanında doğan, gelişen arzu ve emellerin sağlamlığıdır. Millet bu arzusunu ne kadar kuvvetli gösterirse, bu arzu ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok kararlılık gösterirse, düşmanlara karşı başarı için o kadar kuvvetli bir gerece sahip olduğumuza inanırım. İkinci gereç, milleti temsil eden Meclis'in milli arzusunu göstermede ve bunun gereklerine inanarak uygulamada göstereceği kararlılıktır. Meclis ne kadar çok dayanışma ve birlik halinde milli arzuyu gösterirse, düşmana karşı o kadar kuvvetli, üstün gereçlere sahip oluruz.

Üçüncü gereç, milletin silahlı çocuklarından ibaret olup düşman karşısında duran ordumuzdur.

Ateşkes Teklifi

İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı, 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan Hükümetlerine ateşkes teklifinde bulundu.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Ateşkes teklifinden Dışişleri bakanı vekili Celâl Bey tarafından haberdar edildim. Ateşkes teklifinin ana hatları şunlardı: İki taraf birlikleri arasında on kilometrelik askerden boşaltılmış bir alan oluşturulacak. Birlikler, insan ve malzeme bakımından takviye edilmeyecek. Malzeme bir yerden bir yere nakledilmeyecek. Ordumuz İtilâf Devletleri'nin askeri komisyonlarının denetimine arz edilecek. Bu komisyonların hakemliğini kabul edeceğiz... Çarpışmalar üç ay süreyle durdurulacak ve barış görüşmeleri, iki taraf kabul edinceye kadar, üçer aylık süreyle kendiliğinden yenilenecek. Taraflardan biri harekete geçmek isterse, ateşkes müddetinin bitiminden hiç olmazsa on beş gün önce, diğer tarafa ve İtilâf Devletleri temsilcilerine haber verilecek.

Yunanlılar bu ateşkesi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da mağlup edilmişti. Bu ordunun yeniden geniş ölçekte hareket ve saldırı yaparak şanslarını denemeye kalkması zordu. Bu gerçeği anlamak elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden kesin sonuç verecek harekâta sevk etmek mümkün olamayınca, bizim de bir yıla yakın bir zamandan beri hazırlıklarıyla meşgul olduğumuz ordumuzu tembelliğe sevk etmek, böyle geçecek zamanda, milli hükümet ve ordumuzu gevşetmek cidden önemliydi. Bu nedenle İtilâf Devletleri'nin Anadolu'yu boşaltması ve Yakındoğu sorununun çözülmesi maksadıyla olduğunu söyledikleri bu ateşkes koşullarını dikkatle inceledik.

Önce Ankara'da bulunan Bakanlar Kurulu ile makine başında görüştük. 24 Mart 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu başkanlığına şu görüşümü bildirdim:

> Asıl olarak, İtilâf Devletleri dışişleri bakanlarının yaptıkları ateşkes önerisine karşı olumsuz yanıt vermek ya da herhangi bir biçimde eğilimli olmadığımız ya da güven duymadığımız duygusu verecek tarzda karşılıkta bulunmak doğru değildir. Tersine, ateşkes önerisini olumlu görmek gereklidir. Bu nedenle vereceğimiz yanıt olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilâf Devletleri'nde iyi niyet yoksa, sonuçta olumsuz eylem onlardan gelmelidir. Biz, yalnız, onların önerdiği koşulları kabul edemeyeceğimizden, karşı koşullar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajanslarda şu haber yer almıştı:

> Yakındoğu'da barışı sağlamak ve yeniden can ve mal kaybetmeden, Anadolu'nun boşaltılması amacına yönelik olduğu sanılan bu önerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce olumlu karşılandığı ve İtilâf Devletleri'nin iyi niyet ve tarafsızlığına güvenilerek, hükümetçe olumlu yanıt verilmesi beklendiği, hükümet çevrelerinde söylenmektedir. Bu önerinin makul ve uygulanabilir koşullarda bir an önce barışı sağlamasını temenni ederiz.

Bakanlar Kurulu'nun, verilecek yanıtın Avrupa'da bulunan Dışişleri bakanının dönüşüne bırakıldığı görüşüne verdiğim yanıtta, bunun beklenmesine gerek olmadığını bildirmekle beraber, yanıt hakkındaki genel kararımı da şöyle özetledim:

> Ateşkes önerisini prensip olarak kabul ediyoruz. Ancak ordunun hazırlıklarından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı kontrol heyetleri sokmayacağız. Ateşkesi, ülkemizin tahliyesi için kabul etmek esasları çerçevesinde uygulanabilir koşullar ileri süreceğiz. Ateşkes ile beraber tahliyenin başlaması en önemli koşulu oluşturacaktır.

Sonunda 24/25 Mart gecesi Bakanlar Kurulu ile Sivrihisar'da buluştuk, vereceğimiz karşı notayı görüşerek kararlaştırdık.

İstanbul'daki özel memurumuzun, Dışişleri Bakanlığı'na çektiği 25 Mart tarihli telgrafına göre, memurumuz Tevfik Paşa ile görüşmüş. Tevfik Paşa, temsilcilerin Padişah'ın hükümetine verdikleri aynı notayı Ankara'ya tebliğ ederek, alınacak yanıtın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Memurumuz Tevfik Paşa'ya söz hakkının yalnız ateşkes teklifi konusunda mı, yoksa bütün konularda mı Ankara'ya ait olduğunu sormuş, Tevfik Paşa buna cevap vermemiş. Memurumuzun, İzzet Paşa'dan ne gibi haberler aldığı sorusuna, Tevfik Paşa şu yanıtı vermiş: "İzzet Paşa yakında konferansın toplanacağını ve her halde aşırılık yapılmamasını bildiriyor."

Ateşkes Teklifine Yanıt Vermeye Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi

Sivrihisar'da ateşkes teklifine ait olan nota yanıtı kararlaştırdıktan sonra, Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü. Fakat bu yanıtı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Bakanlar Konferansı'nın 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bunun esasları şunlardı:

Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının korunmasına ve bu konuda konulacak kuralların uygulanmasına Cemiyet-i Akvâm'ın da katılması; Doğu'da bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de yine Cemiyeti Akvâm'ın katılması;

Boğazlar'dan serbest geçişin sağlanması için Gelibolu Yarımadası'nda ve Boğazlar'da askerden arındırılmış bir bölge kurulması;

Trakya sınırının Tekirdağ bize ve Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanlılara bırakılacak biçimde belirlenmesi;

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin yönetimine adilce katılabilmek imkânını vermek amacıyla uygun bir yöntemin kararlaştırılması;

Barıştan sonra İstanbul'un İtilâf kuvvetlerinden tahliyesi;

Sevr projesi ile elli bin kişi olan Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevr projesindeki mali komisyonun kaldırılmasıyla beraber, İtilâf Devletleri'nin ekonomik çıkarlarının, Osmanlı borçlarının ve bize yüklenecek savaş tazminatının sağlanmasında Türk egemenliğiyle uyumlu bir yöntemin belirlenmesi;

Adli ve ekonomik kapitülasyonlarda değişiklik yapılması hakkında birer komisyonun kurulması.

İtilâf Devletleri'nin ateşkes teklifine ait olan ilk notalarının içeriği incelendikten ve ikinci ayrıntılı notalarının kapsadığı koşullar görüldükten sonra, İstanbul Hükümeti de beraber olduğu halde, aleyhimizde yok edici girişimlerle yeni bir evre açtıkları düşünülmelidir. Buna karşı durumu gayet ciddi yorumlamak ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak gerekiyordu.

Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verilen yanıtımızın esas noktaları şunlardı:

Ateşkesi esas itibarıyla kabul ettik. Fakat asıl koşul olarak ateşkes ile beraber tahliyeye başlanmasını gerekli görüyoruz. Ateşkes süresinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ettik ve tahliye bittiğinde barış görüşmelerinin ilk ayağı sonuçlanmamış olursa, ateşkesin kendiliğinden üç ay daha uzatılmasını onayladık.

Tahliye için de teklifimiz şuydu:

Ateşkesin başlamasından itibaren ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon genel hattı ve ateşkesin başlamasından sonraki

dört ay içinde, İzmir de dahil olduğu halde, işgal edilmiş topraklar tamamen tahliye edilecektir.

Ateşkes hakkındaki tekliflerimiz İtilâf Devletleri'nce kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini tetkik için, üç hafta içinde delegelerimizi, kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922'de yanıt verdiler. Tabii olumsuzdu. Biz de 22 Nisan'da buna yanıt verdik. Bu yanıtımızın sonunda, ateşkes sorununda anlaşma olmasa bile, barış görüşmelerini ertelemenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını önerdik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykoz'da ya da Venedik'te bir konferansın toplanması defalarca söz konusu oldu. Fakat nihai zaferimizin gerçekleştiği âna kadar bunların hiçbiri gerçekleşmedi.

Büyük Taarruz

Artık büyük taarruzdan söz etmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla, Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir grup ile de Eskişehir bölgesinde idi. Bu iki grup arasında ihtiyat kuvvetleri vardı. Sağ kolunu Menderes bölgesinde bulundurduğu kuvvetlerle ve sol kolunu da İznik Gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denebilir ki, düşman cephesi Marmara'dan Menderes'e kadar uzuyordu.

Öteden beri tasarladığımız saldırı planımızın esası da şudur:

Düşündüğümüz, ordularımızın asıl kuvvetlerini düşman cephesinin bir kolunda ve mümkün olduğu kadar kolun dışında toplayarak bir imha meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum, asıl kuvvetlerimizi düşmanın Afyon civarında bulunan sağ kol grubunun güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan alanda toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orasıydı. Hızlı ve kesin sonuç almak, düşmanı bu koldan vurmakla mümkündü.

Batı cephesi komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay başkanı Fevzi Paşa, bu açıdan gereği gibi incelemeler yapmışlardı. Hareket ve saldırı planımız çok evvel tespit edilmişti.

Konya'ya gelmiş olan General Townshend'in arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara'dan hareket ederek,

23 Temmuz 1922 akşamı Batı cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında, Fevzi Paşa'nın da bulunacağı görüşmeyi uygun gördük. 27/28 Temmuz gecesi beraber yaptığımız görüşmeler sonucunda, belirlenen plan gereğince saldırmak üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yapılan bir futbol maçını seyretmek vesilesiyle, ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Akşehir'e davet edildi. 28/29 Temmuz gecesi komutanlarla genel bir tarzda taarruz hakkında görüş alışverişinde bulundum.

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasıyla taarruzun hızlandırılmasını emrettikten sonra tekrar Ankara'ya döndüm. Batı cephesi komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emri verdi.

Efendiler, taarruz için tekrar cepheye gitmeden evvel, Ankara'da düzenlenmesi gereken bazı durumlar vardı. Henüz Bakanlar Kurulu'nu taarruz emri verdiğimden tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda iç, dış ve askeri durumu görüştükten sonra, taarruz konusunda Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık.

Diğer bir sorun da önemliydi. Muhalifler, ordunun çözüldüğünden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin felakete yol açacağından ibaret propagandalarına çok hız vermişlerdi. Gerçi Meclis'te bu anlayışın yaptığı yankılar, zaten düşmanlardan çok, gizlemek istediğim harekât açısından yararlıydı. Fakat bu olumsuz propaganda, en yakın ve en inanmış kişileri bile kötü etkilemeye başlamış, onlarda da kuşkular uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz hakkında ve altı yedi günde düşman kuvvetlerini mağlup edeceğime dair olan inancım konusunda aydınlatmayı ve sakinleştirmeyi gerekli gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terk ettim. Hareketimi birkaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim gideceğimi bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilan edeceklerdi. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi orada kimseye telgrafla bildirmediğim gibi, Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak, Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü, öğleden sonra saat dörtte, Batı cephesi karargâhında, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı, düşmana taarruz için cephe komutanına emir verdim.

20/21 Ağustos 1922 gecesi, Birinci ve İkinci Ordu kumandanlarını da cephe karargâhına davet ettim. Taarruz hakkında görüşümü, harita üzerinde kısa bir harp oyunu tarzında açıkladıktan sonra, cephe komutanına o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Komutanlar faaliyete geçtiler. Taarruzumuz, stratejik ve aynı zamanda bir baskın halinde yapılacaktı. Bunun olabilmesi için askeri yığınak ve düzenlemenin gizli kalmasına önem vermek gerekliydi. Bu nedenle bütün harekât gece yapılacak, askeri birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz bölgesinde yolların düzeltilmesi ve bu gibi faaliyetlerle düşmanın dikkatini çekmemek için, diğer bazı bölgelerde de aynı biçimde sahte faaliyetlerde bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhlarımızı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına taşıdık. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan savaşı yönettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle taarruz başladı.

Başkumandanlık Meydan Savaşı

26, 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün zarfında, düşmanın Afyon'un güneyinde 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğunda bulunan cephelerini düşürdük. Mağlup olan düşman ordusu büyük kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar, Aslıhanlar yakınlarında sardık. 30 Ağustos'ta yaptığımız savaş sonunda düşman kuvvetlerini imha ve esir ettik. Düşman ordusu başkomutanı General Trikopis de esirler arasındaydı. Demek ki tasarladığımız kesin sonuç beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız İzmir yönünde hareket ederken, bazı birliklerimiz de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini mağlup etmek üzere hareket ediyorlardı.

Başkomutanlık Savaşı'nın sonuna kadar, her gün büyük başarılarla gelişen taarruzumuzu resmi tebliğlerde gayet önemsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Amacımız, durumu mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemekti. Çünkü düşman ordusunu tamamen yok edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felaketten

kurtarmak isteyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten de bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve taarruzumuzdan sonra müracaatlar olmuştur.

Afyon-Dumlupınar Meydan Savaşı ve ondan sonra düşman ordusunu tümüyle imha ya da esir eden ve kurtulabilenleri Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı açıklamak için söz söylemeye gerek duymuyorum.

Her aşaması düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha gösteren büyük bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz anıtıdır. Bu eseri meydana getiren bir milletin evladı, bir ordunun Başkomutanı olduğumdan, sonsuza dek mesut ve bahtiyarım.

İtilâf Devletleri'nin Ateşkes Önerisi

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı kurtardıktan sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale yönlerinde yürüyüşlerine devam ederken, o zaman İngiltere Başbakanı bulunan Lloyd George, fiilen savaşa karar vermiş bir tavırla, sömürgelerden yardımcı kuvvetler istemiş. Ondan sonraki olaylara bakılırsa, Lloyd George'un talebinin yerine getirilmediğini kabul etmek lazım gelir.

Bu sıralarda, İstanbul'da Fransız Fevkalade Komiseri bulunan General Pellé benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. Tarafsız bölge denen bir alana ordularımızın girmemesinin uygun olacağını tavsiye etti. Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını söyledim. General Pellé, Mösyö Franklin Bouillon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediğine dair almış olduğu özel bir telgrafı gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franklin Bouillon bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa Hükümeti tarafından ve İngiltere ve İtalya Hükümetlerinin de onayıyla benimle görüşmeye geldiğini söyledi. Biz Franklin Bouillon'la görüşürken, 23 Eylül 1922 tarihli İtilâf Devletleri dışişleri bakanları imzasıyla bir nota geldi. Bu nota, asıl olarak iki sorunu içeriyordu. Biri, askeri harekâtın durdurulmasına, diğeri konferansa, barışa aitti.

Mudanya Konferansı

29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir yanıtta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat Meriç Nehri'ne kadar, Trakya'nın derhal bize verilmesini talep ettim. 3 Ekim'de toplanmasının uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na, Başkomutanlık adına olağanüstü yetkili olmak üzere, Batı cephesi orduları komutanı İsmet Paşa'yı, delege tayin ettiğimi bildirdim. Bu notaya Hükümet'çe de 4 Ekim 1922 tarihli ayrıntılı bir yanıt geldi. Bu yanıtta, konferans yeri için İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin de daveti talep olundu.

Mudanya'da, İsmet Paşa'nın başkanlığı altında, İngiltere delegesi General Harrington, Fransa delegesi General Charpy, İtalya delegesi General Mombelli'den oluşan konferans toplandı. Bir hafta kadar devam eden tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekim'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu suretle Trakya anavatana katıldı.

Lozan Konferansı'na Doğru

İzmir'den Ankara'ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı görüşmeleriyle uğraşıldı. Bir taraftan da Bakanlar Kurulu'nda, Meclis'te, komisyonlarda barış konferansına gönderilebilecek heyet söz konusu oluyordu. Bakanlar Kurulu başkanı Rauf Bey, Dışişleri bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık bakanı bulunan Rıza Nur Bey gidecek heyetin doğal üyesi gibi görülüyordu. Ben, henüz bu konuda kesin düşüncemi belirlememiştim. Ancak Rauf Bey'in başkanlığındaki bir heyetin bizim için hayati olan sorunlarda başarılı olacağından emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Danışman olarak İsmet Paşa'nın bulunmasını teklif etti. Buna karşılık İsmet Paşa danışman değil, başkan olursa, daha yararlı olacağına inanıyorum, dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey, heyet konusunda başladıkları oluşumlara devam etti. Ben buna önem verir görünmedim. Mudanya Konferansı son bulmuştu. İsmet Paşa ve Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim.

Beraberimde Savunma bakanı Kâzım Paşa vardı. Doğuda iş göremediğinden Ankara'ya gelmeye mecbur olan Kâzım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da kendisine görev vermek üzere de Refet

Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günlerde, Refet Paşa'yı İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da delege heyet başkanlığı görevini yapıp yapamayacağını, var olan bunca bilgime rağmen bir daha inceledim. Mudanya Konferansı'nı nasıl yönettiğini ayrıntılarıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, bu düşünceme dair hiçbir kelime söylemiyordum. Sonunda olumlu olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın heyet başkanı olması için daha önce Dışişleri bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için doğrudan doğruya Dışişleri bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir telgrafta, kendisinin Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine yardım etmesini rica ettim.

Ankara'dan hareketimden önce, Yusuf Kemal Bey, bana heyet başkanlığını en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den kendisine yaptığım başvuruyu yerine getirdiğine dair yanıt aldım.

Ondan sonra İsmet Paşa'ya da, oldubitti halinde Dışişleri bakanı olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansı'na heyet başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa birdenbire şaşırdı. Asker olduğundan söz ederek özür diledi. En sonunda teklifimi bir emir kabul ederek boyun eğdi. Tekrar Ankara'ya döndüm. Bu sırada 28 Ekim 1922'de, İtilâf Devletleri tarafından Lozan'da toplanacak olan barış görüşmelerine davet olunduk. İtilâf Devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle beraber konferansa davet ediyordu.

Saltanatın Kaldırılması

Bu ortak davet durumu, saltanatın kaldırılması sonucunu doğurdu. Gerçekten de 1 Kasım 1922 tarihli kanun gereğince, hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk yıldan fazla bir zamandan beri fiilen uygulanan milli egemenlik açıkça ortaya çıktı. Hilafet, açık hiçbir hakka sahip olmaksızın, bir müddet daha bırakıldı.

Rauf Bey, bir gün Meclis'teki odama gelerek benimle önemli bazı konular hakkında görüşmek istediğini ve akşam, Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem, daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da hazır bulunmasıyla, Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şuydu: Meclis, saltanatın ve belki hilafetin ortadan kaldırılacağı endişesiyle sıkıntılıdır. Sizden ve sizin gele-

cekte alacağınız konumdan kuşku duymaktadır. Bu nedenle Meclis'i ve dolayısıyla kamuoyunu, aydınlatmanız gereğine inanıyorum.

Rauf Bey'den, saltanat ve hilafet hakkındaki düşüncenin ne olduğunu sordum. Verdiği yanıtta şu açıklamada bulundu: "Ben," dedi, "saltanat ve hilafete bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişah'ın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin büyükleri sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmeğin parçaları vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha sadakat borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır. Bizde genel durumu tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafettir. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir şey koymaya çalışmak, felakete yol açar. Asla doğru olamaz."

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan görüşünü sordum. Refet Paşa'nın yanıtı şuydu: "Tamamen Rauf Bey'in görüşlerine katılırım. Gerçekten de, bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim şekli söz konusu olamaz."

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa, görüşülen konu hakkında kesin bir görüş belirtmek istemedi.

Ben onlara kısaca şu yanıtı verdim: Bu konu bugünün sorunu değildir. Meclis'te bazılarının telaş ve heyecanına da yer yoktur.

Rauf Bey bu yanıtımdan memnun göründü. Rauf Bey'in bir şeyi elde etmek istediğini hissettim. Benim hilafet ve saltanat ve gelecekte kendim için alabileceğim konum hakkında, kendilerine söylediğim ve tatmin edici buldukları sözleri, bana kürsüden bizzat Meclis'e söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri aynen Meclis'e söylemekte sakınca görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşun kalemiyle bir kâğıt parçasına yazdım ve ertesi günü Meclis'te söyleyeceğimi vaat ettim ve söyledim. Benim bu sözlerim, muhaliflerce Rauf Bey'in bir başarısı olarak görülmüş.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmüş olduğunu, yeni bir Türkiye Devleti'nin doğduğunu, anayasasıyla, egemenliğin millete ait bulunduğunu ifade eder bir tasarı hazırlandı. Seksenden fazla arkadaşa imza ettirildi. Bu tasarıda benim de imzam vardır.

Bundan sonra tasarı üç komisyona; anayasa, şer'iye ve adalet komisyonlarına havale olundu. Bu üç komisyon heyetinin bir araya

gelip bizim izlediğimiz maksada göre sorunu çözümlemesi elbette zordu. Durumu yakından ve bizzat takip etmek gerekti.

Üç komisyon bir odada toplandı. Başkanlığa hoca Müfit Efendi'yi seçtiler. Sorunu görüşmeye başladılar. Şer'iye komisyonuna mensup hoca efendiler, hilafetin saltanattan ayrılamayacağını iddia ettiler. Bu iddialara karşı çıkanlar konuşmadılar. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde tartışmayı dinliyorduk. Bu tarzda, görüşmelerin istenen sonucu vermesini beklemek boşunaydı. Bunu anladık. Sonunda komisyon başkanından söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şunları söyledim: "Efendiler," dedim, "Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşme ile, tartışma ile verilmez. Egemenlik, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk milletinin egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı ve bu baskılarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk milleti bunlara hadlerini bildirerek, egemenliğini ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, 'Millete saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız?' sorunu değildir. Sorun zaten bir oldubittiyi söylemekten ibarettir. Bu, her ne olursa, olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal karşılarsa, daha uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek gerektiği gibi söylenecektir. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir."

Süratle yasa tasarısı komisyondan geçti. Aynı günde Meclis'in ikinci oturumunda okundu. Ad okunarak oylamaya konulması önerisine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki, "Buna gerek yoktur, memleket ve milletin bağımsızlığını sonsuza dek koruyacak esasları yüce Meclis'in oybirliğiyle kabul edeceğini sanıyorum." Sonunda başkan oylamaya koydu ve oybirliğiyle kabul edilmiştir, dedi. Yalnız olumsuz bir ses işitildi; "Ben muhalifim!.." Bu ses "Söz yok!" sesleriyle boğuldu. İşte Osmanlı saltanatının yıkılış ve çöküş töreninin son evresi böyle gerçekleşmiştir.

17 Kasım 1922 tarihli resmi bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: "Vahdettin Efendi bu gece saraydan kaçmıştır."

Gerçekten de, her ne nedenle olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlük ve hayatını milleti içinde, tehlikede görebilecek kadar âdi bir mahlukun, bir dakika dahi olsa, bir milletin başında bulunduğunu düşünmek ne hazindir! Ne mutlu ki bu alçak, ona miras kalan saltanat makamından millet tarafından düşürüldükten sonra, alçaklığını

tamamlamış bulunuyor. Türk milletinin bunu daha önce yapmış olması elbette takdire layıktır.

Âciz, âdi, duygu ve anlayıştan mahrum bir mahluk, kabul eden herhangi bir yabancının himayesine girebilir, fakat böyle bir mahlukun, bütün İslâmların halifesi sıfatını taşıdığını ifade etmek elbette uygun değildir. Böyle bir görüşün doğru olabilmesi, öncelikle, bütün İslâm kitlelerinin esir olmaları koşuluna bağlıdır. Halbuki dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimizde özgürlük ve bağımsızlık simgesi olmuş bir milletiz! Değersiz hayatlarını, iki buçuk gün fazla, sefilce sürükleyebilmek için, her türlü alçaklığı yapan halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Böylece devletlerin, milletlerin birbirleriyle ilişkilerinde, kişilerin, özellikle mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, kişisel konum ve hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespayelerin, önemi olamayacağı gerçeğini bir kez daha gösterdik.

Uluslararası ilişkilerde, mankenlerden yararlanmak sistemine son vermek, uygar dünyanın samimi temennisi olmalıdır!

Abdülmecit'in Halife Seçilmesi

Vahdettin'in halifeliğine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde son verildi. Yerine sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

Meclis tarafından yeni halife seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir yabancı devlete sığınması ihtimalini yok etmek gerekti. Bunun için, İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanat hakkında aldığı kararı tamamen kabul ettiğine dair bir de senet alarak, göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü İstanbul'da, Refet Paşa'ya yazdığım bir telgraf ile verdiğim talimatta da, başlıca şu noktaları yazmıştım: "Abdülmecit Efendi, Halife-i Müslimîn unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka sıfat ve kelime eklenmeyecektir. İslâm dünyasına yayınlayacağı bildiri aracılığınızla, önceden, şifre olarak bildirecektir. Onaylandıktan sonra tekrar şifre ile ve aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayınlanacaktır. Bu bildirinin metnini başlıca şu noktalar oluşturacaktır:

a. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini halife seçmesinden açıkça memnun olduğu söylenecektir.

b. Vahdettin Efendi'nin yaptıkları ayrıntılı olarak kınanacaktır.

c. Anayasa'nın onuncu maddesine kadar olan maddeleri, uygun bir biçimde ve önemli yerleri aynen belirtilmek suretiyle, Türkiye Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin özel niteliği ve yönetim biçiminin, Türkiye halkı ve bütün İslâm dünyası için en yararlı ve uygun olduğu söylenecektir.

d. Türkiye milli halk hükümetinin hizmetleri ve çalışmalarından övücü bir dille söz edilecektir.

e. Bu bildiride belirtilen maddelerden başka, siyasi sayılabilecek bir nokta ve düşünceye yer verilmeyecektir."

19 Kasım 1922 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendi'ye: "Türkiye Devleti'nin egemenliğini kayıtsız şartsız millete vermiş olan anayasaya uygun olarak yürütme gücü ve yasama yetkisi kendisinde bulunan milletin tek ve gerçek temsilcilerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 1 Kasım 1922 tarihinde, oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve temeller çerçevesinde, yüce Meclis tarafından, 18 Kasım 1922 tarihinde toplanan celsede, halife seçilmiş olduğunu" bildirdim.

19 Kasım 1922 tarihli bir telgraf ile Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu; Abdülmecit Efendi, imzasının üstünde *Halife-i Müslimîn ve Hâdimü'l-haremeyn* unvanının bulunması ve Cuma selamlığında kaftan ve Fatih'inki gibi bir *sarık* takınmasının mümkün ve uygun olacağı görüşünde bulunmuş. Âlem-i İslâm'a yazacağı bildiride, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylememek istemiş ve bildirinin İstanbul gazetelerinde yayınlandığında Türkçesiyle beraber bir de Arapçasının yayınlanması görüşünü söylemiş.

Refet Paşa'ya makine başında 20 Kasım 1922 günü verdiğim yanıtta, *Halife-i Müslimîn* unvanıyla beraber *Hâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn* tabirinin kullanılmasını uygun buldum. Cuma töreninde Fatih'in kıyafetine girmesini doğru bulmadım. Redingot veya istanbulin giyebileceğini, askeri üniformanın söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayınlanacak bildiride Vahdettin adı geçmeksizin eski halifenin zamanında düşülen kötülüklerden söz edilmesinin gerekli olduğu yorumunda bulundum.

Refet Paşa'dan 20 Kasım 1922'de aldığım telgrafın birinci maddesinde Refet Paşa diyordu ki, Abdülmecit Efendi'nin 29 Rebiyülevvel tarihli yazışmalarının sonundaki *Halife-i Resûlullah Hâdimü'l-*

haremeyni'ş-şerifeyn cümlesinin altında *Abdülmecid bin Abdülaziz Han* imzası kullanılmıştır.

Efendiler, yaptığımız ikazı hüsn-i telâkki ettiğini ifade eylemiş olan Abdülmecit Efendi *Halife-i Müslimîn* yerine *Halife-i Resûlullah* ve babasının ismi dolayısıyla *Han* unvanlarını kullanmaktan kendini alıkoyamamıştır. Birtakım yorumlardan sonra da Vahdettin hakkındaki sözlerden vazgeçtiğini ve çünkü "Başkalarının kötü eylemlerinden söz etmek biçiminde bile olsa, bu gibi sözlerin karakterine ağır geleceğinin aşikâr bulunduğunu" bildirmiş. Bu konu, telgrafın ikinci maddesindeydi. Telgrafın üçüncü maddesi, benim, Meclis başkanı sıfatıyla kendisine hilafete seçildiğini bildiren telgrafıma yazdığı yanıttı. Bu yanıtın başlığı "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" diye şahsıma hitap halindeydi. Dördüncü maddede, İslâm dünyasına yayınlayacağı bildiri vardı. Bu bildirinin yazıldığı İstanbul'un, *Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye* olduğu da itina ile kayıtlı bulunuyordu.

21 Kasım 1922 tarihli bir telgrafta *Halife-i Resûlullah* yerine daha önce bildirdiğimiz gibi *Halife-i Müslimîn* denecektir dedik. Kendisine, halife seçildiğini bildiren telgrafımıza vereceği yanıtın şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na olmasını ihtar ettik. Yazılarında siyasi, genel konulara ait kelimeler olduğundan ve bunlardan uzak durması gereğinden söz ettik.

Önemsiz ayrıntılar gibi sayılabilecek bu açıklamalarımla işaret etmek istediğim temel nokta şudur: Ben, saltanatın kaldırılmasından sonra, başka unvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken hilafetin de kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun uygun zaman ve fırsatta dile getirilmesini doğal buluyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendi'nin bu gerçekten büsbütün habersiz olduğu iddia edilemez. Özellikle, kendisinin halife unvanıyla bunu saltanata dönüştürme koşullarını hazırlayabileceklerini hayal edenlerin varlığı düşünülürse, muhatabımızın ve doğal taraftarlarının saflığına ve gafletine inanmak asla doğru olamazdı.

Lozan Barış Konferansı

Lozan Konferansı toplantısı 21 Kasım 1922 tarihinde olmuştur. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon milletvekili Hasan Bey ve Sinop milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki delege heyetini oluşturuyordu.

Bir süre Ankara'da Lozan Konferansı görüşmelerini izledim. Görüşmeler hararetli, tartışmalı oluyordu. Türkiye'nin haklarını kabul eder olumlu sonuçlar görülmüyordu. Ben bunu pek doğal buluyordum. Çünkü Lozan barış masasında söz konusu edilen sorunlar, sadece üç dört senelik yeni dönemle ilgili kalmıyordu. Asırlık hesaplar görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar çirkin hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Yeni Türk Devleti'nin ardından geldiği Osmanlı Devleti, birtakım kapitülasyonların tutsağıydı. Hıristiyan azınlıklar birçok ayrıcalıklara sahip bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıları mahkemelerinde yargılayamazdı. Osmanlı uyruklulardan aldığı vergiyi yabancılardan alamazdı. Devletin hayatını kemiren, kendi içindeki azınlıklar hakkında önlemler alması da engellenirdi.

Osmanlı Devleti'nin, kendisini oluşturan temel öğenin, Türk milletinin insanca yaşamasını sağlayacak şeyler yapması engelleniyordu. Ülkeyi imar edemezdi, demiryolları yaptıramazdı, hatta okul yaptırmakta bile serbest değildi. Böyle durumlarda derhal yabancılar müdahale ederdi.

Osmanlı hükümdarları ve yakınları, görkem ve rahat içinde yaşamlarını sürdürmek için ülke ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü çıkarlarına zarar vererek ve devletin onurunu feda ederek birçok borçlanmalar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu borçların faizlerini ödeyemeyecek hale gelmiş, dünya gözünde iflas etmişti.

Vârisi olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünyanın gözünde hiçbir kıymeti, erdem ve onuru kalmamıştı; uluslararası hukuk dışında tanınmış, adeta vesayet altına alınmış bir nitelikte görülüyordu.

Geçmişe ait göz yummaların, hataların sorumlusu biz olmadığımız halde, aslında yüzyılların biriktirdiği hesabın bizden sorulması gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Millet ve memleketi gerçek bağımsızlık ve egemenliğine sahip kılmak için bu zorluk ve fedakârlığı yenmek de bizim üzerimize yüklenmişti. Ben, sonucun, ne olursa olsun, olumlu olacağından emindim. Türk milletinin varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için, ne olursa olsun, elde etmeye mecbur olduğu temellerin, bütün dünyaca onaylanacağından asla kuşku duymuyordum. Çünkü

gerçekte bu temeller, kuvvet ve başarıyla elde edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten elde edilmiş olan konuların onaylanmasından başka bir şey değildi. Taleplerimiz, açık ve doğal haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı korumak için gücümüz de vardı. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız, milli egemenliğimizi kavramış ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat etmiş olduğumuzdu.

Halkla Görüşmeler

Meclis son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ni siyasal bir partiye dönüştürmeye karar vermiştim. Barış gerçekleştiğinde, örgütümüzün, siyasal partiye dönüşmesini gerekli görüyordum. Bu konuda da halk ile söyleşmeyi uygun ve yararlı buluyordum. Zaferden sonra, eğitim ile uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu amaçla, Batı Anadolu'da bir seyahat yapmak üzere, 14 Ocak 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren, İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkla uzun uzun konuştum. Halkın bana istedikleri gibi sorular sormalarını istedim. Sorulan sorulara yanıt olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konferanslar verdim.

Hemen her yerde halkın anlamak istediği konulardan dikkat çekici olanlar şunlardı:

Lozan Konferansı ve sonucu, milli egemenlik ve hilafet ve bunların konumları ve ilişkileri ve bir de kurmak niyetinde olduğum anlaşılan siyasal parti...

Lozan Konferansı görüşmelerini, gerçekleştiği gibi, her yerde özetliyordum. Sonucunun olumlu olacağı hakkındaki görüşümü de söyleyerek milletin içinin rahat olmasına çalışıyordum.

Milli egemenlik ve hilafetin konumları ve ilişkileri ne olduğu hakkında halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı... Zira Meclis 1 Kasım 1923 tarihli kararıyla, kişi egemenliğine dayanan yönetim şeklinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve sonsuza dek tarih sayfalarında kaldığını ilan ettikten sonra, birtakım Şükrü Hoca'lar "Müslüman kamuoyu kuşku ve acılar içindedir" diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. "Hilafet hükümet demektir. Hilafetin hak ve görevlerini iptal etmek hiç kimsenin, hiçbir Meclis'in elinde değildir" davasını ortaya atmışlardı. Meclis'in, milletin kaldırdığı

saltanatı hilafet makamında sürdürmek ve padişah yerine halife koymak sevdasına düşmüşlerdi.

Halife bulunan kişiyi umutlandıracak bazı sadakat gösterileri de dikkat çekiciydi. Gizli olarak yapılan destekler ise bizim dışarıdan bildiklerimizden daha fazlaymış.

Şükrü Hoca ve onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah unvanını taşıyan bir hükümdar yerine, unvanı halife olan bir hükümdar koyarak iddialarda bulunmuşlardı. Şu fark ile ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine, dünyanın çeşitli bölgelerinde kütleler halinde yaşayan, değişik ırklardan üç yüz milyonluk bir topluluğa hükmü geçen bir hükümdardan ve onun görev ve yetkilerinden söz etmişlerdi. Bu İslâm dünyasına hükmeden hükümdarın eline, kuvvet olarak, üç yüz milyon ümmet-i Muhammed'den yalnız on, on beş milyon Türk halkını vermişlerdi.

Halife adındaki hükümdar, dünya yüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında adaleti sağlayacak, halkın haklarını gözetecek, emniyet ve asayişi sağlayacak, Müslümanlara yapılacak saldırılara engel olacaktı. Bu kadar cahil ve dünya gerçeklerinden bu derece habersiz Şükrü Hoca ve benzerlerinin, milletimizi kandırmak için, İslâm hükümleri diye yaydıkları safsataların, esasen tekrara değeri yoktur. Fakat yüzyıllarca olduğu gibi, bugün de halkın cehaletinden ve yobazlığından yararlanarak, bin bir türlü siyasal ve kişisel çıkarlar elde etmek için, dini alet olarak kullanmak isteyenlerin, içeride ve dışarıda varlığı, bizi böyle söylemekten ne yazık ki henüz uzak tutamıyor. İnsanlıkta, din hakkındaki anlayış, her türlü hurafelerden arınarak, gerçek bilim ve teknikle donanıncaya ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine her yerde tesadüf olunacaktır.

Halife ve hilafet, onların dediği gibi, otoritesi bütün dünya Müslümanlarını kapsaması gerekince, Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek gerekmez miydi?

Hilafet konusu hakkında, halkın tereddüt ve endişesini gidermek için, her yerde gerektiği kadar açıklamalarda bulundum. Kesin olarak dedim ki, "Milletimizin kurduğu yeni devletin kaderine, uygulamalarına, bağımsızlığına, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuza dek koruyacaktır!

Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu bütün İslâm işlerinde söz sahibi yapmak fikrinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı nüfustan oluşan büyük İslâm kitlelerinden talep etmelidir! Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur... Başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır!" dedim.

Efendiler, hilafet ve din konularıyla meşgul olunduğu sıralarda, kamuoyu ve özellikle aydınlar için, anayasada bir noktanın sorun oluşturduğunu öğrendik. Cumhuriyet'in ilanından sonra da yasada aynı sorun sürdüğünden başka, sorun oluşturacak ikinci bir noktanın daha katıldığını görenler, şaşkınlıklarını gizlememişlerdi ve bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları izah edeyim; 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın 7. ve 21 Nisan 1924 tarihli anayasanın 26. maddesi Büyük Millet Meclisi'nin görevlerinden söz eder.

Maddenin başında, Meclis'in ilk görevi olmak üzere, "şer'i hükümlerin uygulanması" vardır. İşte, bunun nasıl bir görev ve şer'i hükümlerden maksadın ne olduğunu anlamakta tereddüde düşenler vardır. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nin, bu maddede, "yasaların yapılması, değiştirilmesi, yorumlanması, kaldırılması vb" sayılan görevleri o kadar kapsamlı ve açıktır ki, "şer'i hükümlerin uygulanması" diye ayrıca bir klişenin varlığı fazlalık görülmektedir. Çünkü şer' demek yasa demektir. Şer'i hükümler demek, yasa hükümleri demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü, çağdaş hukuk anlayışlarıyla bağdaşmaz. Bu böyle olunca, "şer'i hükümler" sözüyle kast olunan anlamın büsbütün başka bir şey olması gerekir.

İlk anayasayı hazırlayanlara ben başkanlık yaptım. Yapmakta olduğumuz yasayla "şer'i hükümler" sözünün bir ilgisi olmadığı anlatılmaya çok çalışıldı. Fakat bu sözden, kendilerince bambaşka anlam çıkaranları inandırmak mümkün olmadı.

İkinci nokta, yeni anayasanın ikinci maddesinin başındaki "Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâm'dır" cümlesidir.

Bu cümle daha anayasaya geçmeden çok önce, İzmit'te, İstanbul ve İzmit basınıyla uzun bir görüşmemiz sırasında, muhataplarımdan bir kişinin şu sorusuyla karşılaştım: "Yeni hükümetin dini olacak mı?"

İtiraf edeyim ki bu soruya muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Nedeni, pek kısa olması lazım gelen yanıtın o günkü

koşullara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü uyrukları arasında değişik dinlere mensup azınlıklar bulunan ve her din mensubu hakkında adil ve tarafsız işlem yapmak ve mahkemelerinde uyrukları ve yabancılar hakkında eşit olarak adaleti uygulamakla görevli olan bir hükümet, düşünce ve vicdan özgürlüğüne saygı göstermeye mecburdur. Hükümetin bu doğal sıfatının, kuşkulu anlamlara yol açacak sıfatlarla sınırlandırılması elbette doğru değildir.

"Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir" dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle resmi işlemlerde Türk dilinin geçerli olması gereğini herkes doğal bulur. Fakat "Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâm'dır" cümlesi aynı suretle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bu, doğal olarak açıklanmaya muhtaçtır.

Efendiler, gazeteci muhatabımın sorusuna, "hükümetin dini olamaz!" diyemedim. Tersini söyledim.

"Vardır efendim, İslâm dinidir," dedim. Fakat hemen "İslâm dini düşünce özgürlüğüne sahiptir" cümlesiyle yanıtımı açıklamak gereğini hissettim.

Demek istedim ki, hükümet, düşünce ve vicdana saygı göstermekle yükümlüdür.

Muhatabım, verdiğim yanıtı şüphesiz makul bulmadı ve sorusunu şu tarzda tekrar etti: "Yani hükümetin bir dini olacak mı?"

"Olacak mı olmayacak mı bilmem!" dedim. Konuyu kapatmak istedim, basınla bu konu üzerinde daha fazla konuşmayı istemedim..

Cumhuriyet'in ilanından sonra da yeni anayasa yapılırken, laik hükümet sözünden dinsizlik manası çıkarmaya eğilimli ve bahane arayanlara fırsat vermemek amacıyla, yasanın ikinci maddesini anlamsız kılan bir sözün girmesine göz yumulmuştur.

Anayasaların, gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde, fazlalık görünen ve yeni Türkiye Devleti'nin ve Cumhuriyet yönetimimizin çağdaş karakteriyle bağdaşmayan terimler, devrim ve Cumhuriyet'in o zaman için aykırı görmediği tavizlerdir.

Millet, anayasamızdan bu fazlalıkları ilk uygun zamanda kaldırmalıdır!

Her yerde siyasal parti kurmak hakkında da halk ile uzun konuşmalar yaptım.

Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve "Dokuz Umde"

7 Aralık 1922 tarihinde, Ankara basını aracılığıyla, halkçılık temeline dayanan ve "Halk Fırkası" adıyla siyasal bir parti kurmak niyetinde olduğumu beyan ederek, bu partinin nasıl bir program izlemesi gerektiği konusunda bütün vatanseverlerin, bilimadamlarının, aydınların destek ve katılımını istemiştim.

Gerek bazı kişilerden aldığım yazılı görüşler ve gerek halk ile görüş alışverişinden çok yararlandım. Sonunda, 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke halinde belirledim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayınladığım bu program, partimizin kuruluşunda temel olmuştur.

Bu program, bugüne kadar yürüttüğümüz ve sonuçlandırdığımız bütün ana konuları içeriyordu. Bununla birlikte, programa katılmamış, önemli ve temel bazı konular da vardı. Örneğin, Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin kaldırılması, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka devrimi gibi...

Bu konuları programa katarak, vaktinden önce, cahil ve gericilerin bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun bulmadım. Çünkü bu konuların uygun zamanda çözümlenebileceğinden ve milletin sonuçta memnun olacağından kesinlikle emindim.

Yayınladığım programı bir siyasal parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Halk Fırkası'nın programı yoktur dediler. Gerçekten de, umdeler namı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat temel ve pratik idi. Biz de, uygulanamaz düşünceleri, teorik birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletin maddi ve manevi yenileşme ve gelişim yolunda, eylem ve uygulama ile söz ve teorinin önüne geçmeyi tercih ettik. Bununla birlikte, "Egemenlik milletindir", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dışında hiçbir makam, milletin kaderine hâkim olamaz", "Bütün yasaların düzenlenmesinde, her türlü kuruluşta, yönetimin bütün ayrıntılarında, eğitimde, ekonomide milli egemenlik temellerinde hareket edilecektir", "Saltanatın kaldırılması hakkındaki karar değişmez ilkedir" gibi bilinmesi gereken önemli noktalar ve mahkemelerin yeniden düzenleneceği ve yasalarımızın hukuk bilimine göre yeni baştan düzeltileceği, milli bankaların sermayesinin artırılmasına, muhtaç olduğumuz demiryollarının inşasına, eğitimde birliğe derhal girişileceği gibi önemli ve öncelikli ihtiyaçlar, umdelerin dışında

kalmamıştı. Barış hakkındaki görüşümüzün de: "Parasal, ekonomik, yönetsel bağımsızlığımızı her ne olursa sağlamak koşuluyla, barış yapılmasına çalışmak olduğunu" söyledik. Hilafetin bütün İslâm'a ait bir makam olabileceğini de işaret ettik.

Umdeler, "Halk Fırkası"nın kuruluşuna ve çalışmalarına yeterli geldi. Fırkaya, unvanına daha sonra "Cumhuriyet" kelimesi de eklenerek, "Cumhuriyet Halk Fırkası" adı konuldu.

Lozan'da Görüşmelerin Kesilmesi

Konferans, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğradı. İki aya yakın bir süre devam eden görüşmelerin özeti olmak üzere, İtilâf Devletleri heyetleri, heyetimize bir barış projesi verdiler. Bu proje, anlam ve öz bakımından, bağımsızlığımıza aykırı koşullar taşıyordu. Özellikle adli, parasal ve ekonomik maddeler dayanılmazdı. Bu nedenle bu projeyi kesinlikle reddetmemiz zorunluydu. Heyetimiz bu projeye karşı bir mektup verdi. Bu mektupta şunlar yazılıydı: "Anlaştığımız noktaları imzalayarak barış yapalım." Gerçekten de, konferansta görüşme konusu olan birçok sorundan, bizce kabul edilebilir olanları vardı. Mektupta: "İkinci, üçüncü derecede olan sorunları daha sonra görüşürüz. İtilâf Devletleri bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, bütün tekliflerimiz yok hükmündedir" de denmişti. Heyetimizin teklifi dikkate alınmadı. Yalnız, gerçekleşen kesintiye, görüşmelerin askıya alınması dendi. Her devletin heyeti ülkelerine gittiği gibi, bizim heyetimiz de geldi. Ben de Batı Anadolu'da yapmakta olduğum seyahatten dönüyordum.

18 Şubat 1923 tarihinde İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya beraber geldik.

İsmet Paşa Ankara'ya dönerken, benim de seyahatten dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da garip ve yorumlanamaz bir anlayış uyanmış... İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip, hükümetle ve Meclis'le temas etmeden önce benimle görüşmesi sakıncalı görülmüş... Böyle bir görüşmeyi kötüye yoranlar olurmuş... Bu konuyu bana yazan, Bakanlar Kurulu başkanı bulunan Rauf Bey idi. Doğal olarak bu uyarıya önem vermedim. Tersine, bir an önce İsmet Paşa ile görüşebilmek için seyahatlerimizi Eskişehir'de buluşacak şekilde düzenlettirdim. Ankara'ya vardıktan sonra İsmet Paşa Bakanlar Kurulu'nda durumu açıkladı ve yeni talimat istedi.

Meclis'te Tartışmalar

Meclis'in görüşünü almak gerekli görüldü. Konu Meclis'e geldi. Bu konuda, Meclis'te günlerce ve günlerce görüşmeler ve tartışmalar oldu.

Anlaşıldığına göre muhalifler, heyetimize, İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Sözde, barış olmuşken, İsmet Paşa yapmamış, dönmüş; heyetimiz Bakanlar Kurulu'nun talimatına aykırı hareket etmiş.

27 Şubat 1923 gizli oturumunda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti. Tartışmalara ben de başından sonuna kadar katılmaya mecbur oldum. Muhalifler, adeta ne istediklerini bilmez bir halde idi. Meclis'in olumlu ya da olumsuz bir karar vermesi imkânsız bir hale geldi. Bizim açık olarak anladığımız şu idi ki, muhalifler, barış konusunu Meclis'te ihtirasları için kullanmak istiyorlardı. Bazı gazeteler de bu ihtirasları hayret verici bir biçimde körüklüyorlardı. Bu psikolojide bulunan Meclis ile barış konusunu sonuçlandırmanın zor olacağını görmek doğal, fakat üzücüydü.

Meclis'te verdiğim genel açıklamayla, vaziyetin her noktasını söyledim. Bütün ihtimallerden söz ettim. İtilâf Devletleri heyetlerinden bazısının ülkelerine döndüklerinde yaptıkları açıklamalarını gerçek kabul ederek, heyetimize hücum etmek yolunun doğru olmadığını söyledim. Heyetimizi dinlemek ve onun açıklamalarına inanmak ve ona göre durumu gözden geçirmek gerektiğini bildirdim.

"Delege heyetimiz, Bakanlar Kurulu'na karşı sorumludur. Meclis'e karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulu'dur. Meclis, Bakanlar Kurulu'na yeni bir yön vermek zorundadır. Bu yön çerçevesinde, Bakanlar Kurulu, heyetimize özel talimat verir. Meclis'in ayrıntılarla uğraşmasına yer yoktur."

Yön hakkındaki görüşümü de şöyle açıkladım: "Musul sorununun geçici olarak askıya alınmasını söz konusu etmemek üzere ve fakat yönetsel, siyasal, parasal, ekonomik ve diğer konularda millet ve ülkenin haklarını ve bağımsızlığını tam ve güvenilir olarak elde etmek ve kurtarılan topraklarımızın kesinlikle tahliyesini koşul olarak koymak temeldir."

Meclis'in bu sorun hakkındaki tartışmaları durdu. Fakat muhalifler hücum için nedenler yaratmaktan kendilerini bir türlü alıkoyamıyorlardı.

Seçimlerin Yenilenmesi

Rauf Bey başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'na, seçimlerin yenilenmesini Meclis'e teklif etmek gereğinden söz ettim. Kısa bir tartışmadan sonra Bakanlar Kurulu ile anlaştık. Aynı gece, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulunu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağırdım. Bu yönetim kurulu içinde teklifimi yersiz bulup garipseyenler bulundu. Görüşme ve münakaşa ertesi güne kadar sürdü. Sonunda bu heyetle de anlaştık. Ondan sonra derhal grup genel kurulunu toplattırdım. Orada ülkenin genel durumunu, öncelikle görülmesi gereken millet işlerini açıkladım ve Meclis'in artık bu görevleri yapmaya gücü kalmadığını söyleyerek Meclis'ten seçimi yenilemeye karar vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup açıklamalarımı yerinde buldu. Bunun üzerine konu, aynı günde, 1 Nisan 1923'te, Meclis'e taşındı. Yüz yirmi kadar üye, Meclis'e, seçimin yenilenmesi için bir yasa tasarısı sundu. Meclis, oybirliğiyle "Yeniden seçim yapılması kararlaştırıldı" tarzında olan yasayı çıkardı.

Meclis'in bu kararı vermesi devrim tarihimizde önemli bir nokta oluşturur. Çünkü bu kararı vermekle Meclis, kendinde ortaya çıkan sakatlıktan milletin duyduğu rahatsızlığı anlamış olduğunu gösterdi.

Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te tekrar toplandı. Heyetimiz Lozan'da barış için çalışırken, ben de yeni seçimle meşgul oluyordum.

Yeni seçimlere, umdelerimizi ilan ederek katıldık. Görüşlerimizi kabul edip milletvekili olmak isteyen kişiler, önce umdeleri kabul ettiğini ve aynı görüşte olduğunu bana bildiriyordu. Adaylarımızı tespit ve zamanında partimiz adına, ben ilan edecektim.

Bu tarzı ben tercih etmiştim. Çünkü yapılacak seçimlerde milleti kandırarak, çeşitli emellerle milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Ülkenin her tarafında görüşlerim büyük bir içtenlik ve güvenle karşılandı. Bütün millet, ilan ettiğim umdeleri tamamen benimsedi ve umdelere ve hatta bana karşı çıkacakların, milletçe milletvekili seçilmesine imkân kalmadığı anlaşıldı.

Gerçekten de, bazı seçim bölgelerinde bağımsız olarak girişimde bulunanlar başarılı olamadılar. Başarısız olan bazı kimseler de türlü ikiyüzlülüklerle içimize girmek yolunu bulabilmişlerdir. Bunların

özellikleri, İkinci Meclis toplandığında, göreve başladıktan sonra görülecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devleti'nin tarihinde mutlu bir geçiş dönemine tesadüf etti. Gerçekten de, dört senelik bağımsızlık savaşımız, milletimizin şanına layık bir barış ile sonuçlanmış bulunuyordu.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Meclis'te onaylandı.

Rauf Bey ile İsmet Paşa Arasındaki Anlaşmazlık

Lozan barış görüşmeleri sırasında ortaya çıkan bir sorun da İsmet Paşa ile Bakanlar Kurulu başkanı Rauf Bey arasındaki anlaşmazlıktır.

Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, delege heyeti başkanlığının Rauf Bey tarafından yapılması eğilimi vardı. Gerçekten de Rauf Bey heyet başkanı olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın askeri danışman olarak kendisiyle beraber gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben Rauf Bey'e İsmet Paşa'dan yararlanmanın, onun ancak başkan olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı yanıtını verdim. Sonra bilindiği gibi Rauf Bey'i göndermedik. İsmet Paşa ordunun başından alındı. Dışişleri bakanı ve heyet başkanı oldu.

Lozan Konferansı'nın birinci döneminden sonra, İsmet Paşa'nın uğradığı sataşmalara, tartışmalara rağmen, ikinci defa Lozan'a gönderilen yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa, Lozan görüşmelerini büyük bir beceriyle yönetiyordu. Görüşmelerdeki gelişmeleri düzenli olarak Bakanlar Kurulu'na bildiriyordu. Bazı önemli konularda Bakanlar Kurulu'nun görüşünü soruyor ya da talimat talep ediyordu. Çözülmesi gereken sorunlar önemli, mücadele ciddi ve üzücü idi. Rauf Bey'de, İsmet Paşa'nın görüşmelerdeki yönetimini beğenmeme duygusu ortaya çıkmıştı. Bu duygusunu, Bakanlar Kurulu'ndaki arkadaşlarına da aşılamak istemişti. Bakanlar Kurulu'nda İsmet Paşa'nın raporları okundukça, zaman zaman İsmet Paşa bu işi başaramayacak denmeye başlanmış. Hatta bir aralık İsmet Paşa'yı geriye çağırmak teklifi ortaya atılmış. Rauf Bey derhal bu öneriyi oylamaya kalkışmış. Savunma bakanı olarak Bakanlar Kurulu'nda bulunan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine vazgeçilmiş.

Diğer tarafta, İsmet Paşa'da da Rauf Bey'e karşı güvensizlik duygusu başlamış. Rauf Bey'in imzasıyla aldığı görüşlerden, Rauf

Bey'in beni haberdar etmeksizin talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş.

Nihayet İsmet Paşa, görüşmelerin ciddi ve nazik dönemlere girdiğinden söz ederek, benim bizzat durumu takip etmemi yazdı.

Gerçi ben İsmet Paşa'nın raporlarından ve Bakanlar Kurulu kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat Rauf Bey'in kararları bildiren yazılarının tarzını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa'nın dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan görüşmelerini Bakanlar Kurulu'nda bizzat takip etmeyi ve bazen Bakanlar Kurulu kararlarını bizzat kaleme almayı gerekli gördüm.

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında geçmiş olan bütün yazışmaları inceledikten sonra, esas olarak İsmet Paşa'nın görüşlerinden yana oldum. Fakat gerek Rauf Bey, gerek İsmet Paşa, görüşlerinde çok ısrarcı görünüyorlar ve görüşlerin ifadesinde her ikisi pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Meclis ve millet kamuoyunda güzel karşılanabilecek ve ifadesi parlak bir propaganda zemini üzerinde idi. "Ülkemizi yakıp yıkmış olan Yunanlılardan, büyük zaferimize rağmen, tamirat bedeli talebinden vazgeçemeyiz! İtilâf Devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz onunla hesabımızı görürüz!" görüşünü savunuyor.

Bütün barış konularını ve büyük barış temellerini izleyen İsmet Paşa ise, Bakanlar Kurulu başkanıyla bu anlaşmazlık gününde, Yunanlılara karşı fedakârlık teklif etmek noktasında bulunuyordu. Bu bakış açılarının doğruluğu ve kabul zorunluluğunu kamuoyuna anlatmak doğal olarak o kadar kolay değildi.

Sorunu öyle çözümlemek gerekiyordu ki, hem İsmet Paşa'nın önerisi kabul edilerek barış olsun ve hem de Rauf Bey ve başkanı bulunduğu Bakanlar Kurulu yerinde kalıp barış imzalanıncaya kadar çalışmasına devam etsin!

Genel olarak iki tarafa karşı aldığım vaziyet yumuşak olmadı. Bir tarafa hak vererek diğer tarafın yanında olmak sistemini uygulamadım.

Bakanlar Kurulu kararlarının içinde benim de görüşlerim olduğunu İsmet Paşa'ya gerektikçe bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşa'nın Bakanlar Kurulu başkanına yönelik bazı şikâyetleri, yalnız Rauf Bey'in şahsına ait olarak görülemezdi. Bütün bakanlara ait ve hatta bana da yönelikti.

Rauf Bey'in bu görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir sorun sayması doğru değildir. Her durumda, her konuda, talimat verenle, o talimatı uzakta ve özellikle talimat verenin temasta bulunmadığı koşullar içinde uygulayan arasında görüş ayrılığı olabilir. Asıl amaçtan ayrılmamak koşuluyla durumun gereklerine göre tavır alınır.

İsmet Paşa'nın durumun takibi konusunda benim dikkatimi çekmesi de mazur görülebilir. Çünkü sorun gerçekten önemliydi.

Temmuz ortalarında konferans son buldu. İsmet Paşa, barış antlaşması imzalanmadan önce, Rauf Bey'e konferansın son bulduğunu ve sorunların nasıl çözüldüğünü bildirmiş. Rauf Bey olumlu ya da olumsuz hiçbir yanıt vermemiş. İsmet Paşa, bekleme durumunda kaldığı bugünlerde çok sıkıntı çekmiş. Hükümetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankara'da bir kuşku duyulduğuna yormuş. Rauf Bey'e yazdığından üç gün sonra, 18 Temmuz 1923 tarihinde bana da durumu bildirdi. Telgrafında hükümetin kuşku duyabileceğini tahmin ettiği noktaları birer birer sayıp açıkladıktan sonra, şu sözlerle görüşlerine son veriyordu:

> Eğer hükümet kabul ettiğimiz şeyin kesinlikle reddedilmesinde ısrarcı ise, bunu bizim yapmamıza imkân yoktur. Düşüne düşüne benim bulduğum yol, İstanbul'daki komiserlere bildirip, imza yetkisini bizden geri çekmektir. Bu durumda da bizim için dünya üzerinde görülmemiş bir skandal olur. Fakat vatanın yüce çıkarları kişisel düşüncelerin üstünde olduğundan, hükümet görüşünü uygular. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Yaptıklarımızın hesabını millete ve tarihe bırakıyoruz.

İsmet Paşa'nın telgrafına hemen şu cevabı verdim:

> 18 Temmuz 1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimsede kuşku yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla tebrik etmek için imza olunduğunun bildirilmesini bekliyoruz kardeşim.

İsmet Paşa bu telgrafıma cevap verdi. İsmet Paşa'nın sıkıntısının derecesini gösteren bu yanıtı, aynı zamanda içtenliğine ve özellikle alçakgönüllülüğüne de değerli bir belge olduğu için aktarıyorum:

> Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim sıkıntıyı düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz şefim.

Efendiler, heyetimiz görevini bitirdikten sonra, Ankara'ya dönmek üzere yolda bulunuyordu. O günlerde Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ile birlikte Çankaya'ya geldiler. Rauf Bey, "Ben" dedi, "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılamasında bulunamam, izin verirseniz, gelişinde Ankara'da bulunmamak, seçim bölgemde bir gezi yapmak üzere, Sivas'a seyahate çıkayım."

Rauf Bey'e böyle davranmasına bir neden olmadığını, burada bulunmasının, İsmet Paşa'yı bir hükümet başkanına yaraşır biçimde kabul etmesinin ve görevini tamamladığından onu tebrik etmesinin uygun olacağını söyledim.

Rauf Bey, "Kendime hâkim değilim, yapamayacağım" dedi ve seyahate çıkmakta ısrar etti. Görevinden istifa etmesi koşuluyla seyahatine izin verdim.

Ondan sonra Rauf Bey'le aramızda şu konuşma geçti:

Rauf Bey "Görevimden çekilirken, sizden çok rica ederim" dedi, "Devlet başkanlığı makamını güçlendiriniz."

Rauf Bey'e, "Dediğinizi yapacağımdan kesinlikle emin olunuz!" yanıtını verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım. Rauf Bey, devlet başkanlığı makamı olarak hilafeti düşünüyor ve o makama kuvvet ve yetki verilmesini benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in, benim olumlu yanıtımın ne anlama geldiğini anlayıp anlamadığı kuşkuludur. Daha sonra, Cumhuriyet ilanından sonra, Ankara'da bir görüşmemizde, niçin karşı olduğunu, yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken, benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim konudan başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, "Ben" demişti, "devlet başkanlığı makamını güçlendiriniz derken, asla Cumhuriyet ilanını kastetmemiştim."

Halbuki benim verdiğim yanıt tamamen oydu. Gerçekten de, bence, devlet başkanlığı makamıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını iç içe bulundurmak, hükümetimizin niteliği Cumhuriyet hükümeti olduğu halde, onu kesin olarak ifade ve ilan etmemek, bir güçsüzlük göstermekti. İlk fırsatta, resmen Cumhuriyet ilan

etmek ve devlet başkanlığını, cumhurbaşkanlığı makamında temsil ederek kuvvetli bir durum yaratmak çok gerekliydi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma kesinlikle söz vermiştim. Eğer amacımı anlamamışsa, zannederim noksan bende değildir.

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir görüşme yapıldı.

Fuat Paşa bana şöyle bir soru sordu:

"Senin, şimdi, havarilerin kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?"

Ben bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim.

Paşa maksadını izah etti. O zaman ben de şu sözleri söyledim:

Benim "havari"lerim yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmete layık olduğunu gösterir ise, havariler onlardır.

Rauf Bey, Bakanlar Kurulu başkanlığından istifa etti. İçişleri bakanı bulunan Ali Fethi Bey, aynı zamanda Bakanlar Kurulu başkanı seçildi (13 Ağustos 1923).

Ali Fuat Paşa da bir müddet sonra, 24 Ekim 1923 tarihinde, Meclis ikinci başkanlığından çekilerek, ordu müfettişliğine tayinini rica etti. Fuat Paşa'ya, unvanı ikinci başkan olmakla beraber, konumunun pek önemli olan Meclis Başkanlığı olduğunu söyleyerek, görevine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa, politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine ayırmak istediğini söyleyerek, arzusunun yerine getirilmesinde ısrar etti. Kendisini orgeneralliğe terfi ve İkinci Ordu müfettişliğine tayin ettik.

Kâzım Karabekir Paşa da daha evvel aynı görüşlerle Meclis'ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak, Birinci Ordu'nun başına geçmiş bulunuyordu.

Başkent Ankara

Artık tümüyle yabancı işgalinden kurtulan Türkiye'nin, fiilen, bütünlüğü gerçekleşmişti. Artık yeni Türkiye Devleti'nin başkentini yasal olarak belirlemek gerekiyordu. Bütün görüşler, yeni Türkiye'nin başkentini Anadolu'da ve Ankara şehrinde seçmek gerektiğini söylüyordu.

Dışişleri bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 tarihli bir yasa taslağını Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar kişinin imzası olan bu yasa teklifi, 13 Ekim 1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, büyük çoğunlukla kabul edildi. Yasa maddesi şudur: "Türkiye Devleti'nin başkenti, Ankara şehridir."

Fethi Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığı

Çok geçmeden, Meclis'te, Fethi Bey'in başkanlığındaki Bakanlar Kurulu'na ve özellikle Fethi Bey'in şahsına eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre bazı milletvekillerinde bakan olmak arzu ve hevesi çoğalmıştı. İş başında bulunan bakanları beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde partimiz adına milletvekili olmaları sağlanmış birtakımları da, Bakanlar Kurulu aleyhindeki akımları körükleyerek, kendi amaçlarına göre yararlanmaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri anlaşılan milletvekillerinin amaçlarının, genel kurulu kandırarak, hükümete ve Meclis'e üstün bir konum almak olduğu anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkat ve çalışma kuvvetini Bakanlar Kurulu başkanlığı görevine yoğunlaştırabilmek için, İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Aynı tarihte, Meclis ikinci başkanlığı da Ali Fuat Paşa'dan boş kaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüş birliği, işbirliği aramaya lüzum görmeksizin, bağımsız olarak ve gizli çalışan bir hizip belirdi. Bu hizip saf ve doğrudan yanaymış görünerek bütün parti üyelerini kendi görüşlerine çevirmeye başladı. Örneğin, bir parti toplantısında İçişleri Bakanlığı'na Erzincan milletvekili Sâbit Bey'in ve Meclis ikinci başkanlığına da İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, Meclis tarafından, seçilmesi kararını aldırdı (25 Ekim 1923).

Halbuki ben, Sâbit Bey'in İçişleri bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sâbit Bey'in bazı valiliklerde görevlendirilmiş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni koşullarıyla, içişlerini yönetebileceğine yeterli kanıt saymıyordum.

Rauf Bey'in ikinci başkanlığa seçimini de uygun bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey daha dün Bakanlar Kurulu başkanıydı. O makamı ne gibi duyguların etkisinde terk etmeye mecbur edildiği biliniyordu. Buna rağmen onu Meclis'in ikinci başkanlığına getirtmekle, bütün Meclis'in onunla aynı görüşte olduğunu, yani bütün Meclis'in, Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Bakanlar Kurulu'nda Dışişleri bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek amacı izleniyordu.

Yeni Meclis muhalefeti gizleyen küçük bir grubun kandırmaları karşısında bulunuyordu. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet görevini gereği gibi yapamayacak bir hale getirildi. Fethi Bey, bu

durumdan bana birçok kez şikâyet etti ve kabineden çekilmek istedi. Diğer bakanlar da şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fenalık, hükümet kurmanın Meclis tarafından yapılmasındaydı. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

Ben, Meclis'te, gizli ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclis'in çalışmalarında duyguların etkisini gördükten ve Bakanlar Kurulu'nun çalışma düzeninin her gün, temelsiz birtakım nedenlerle düzensizliğe düşürülmekte olduğunu anladıktan sonra, uygulamak için uygun zaman beklediğim bir düşüncenin zamanının geldiğine karar vermiştim. Bunu itiraf etmeliyim.

Halk Fırkası'nın, Rauf Bey'i ikinci başkanlığa ve Sâbit Bey'i İçişleri Bakanlığı'na aday seçtiği tarih, 25 Ekim 1923 Perşembe günüdür. Aynı günde ve ertesi Cuma günü, Bakanlar Kurulu Çankaya'da, nezdimde toplandı.

Gerek Bakanlar Kurulu başkanı Fethi Bey'in ve gerek diğer bakanların istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu söyledim. Meclis tarafından yeni Bakanlar Kurulu seçiminde, şimdiki bakanlardan tekrar seçilen olursa, onlar bu seçimden sonra da istifa ederek yeni kabineye dahil olmayacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman bakanlar gibi seçilen ve Bakanlar Kurulu içinde bulunan Genelkurmay başkanı Fevzi Paşa, bu kararın dışında bırakıldı. Çünkü ordu yönetim ve komutasının rastgele bir kişiye bırakılması uygun görülmedi.

Cumhuriyet'e Doğru

Meclis'i kandırmaya çalışan hırslı hizip, şu veya bu tarzda bir hükümet kurmayı başarabildiğinde, bu hükümetin, bir süre, yönetimdeki becerisini izleyip ve hatta ona yardım etmenin uygun olacağı düşüncesindeydik. Fakat böyle kurulacak hükümet, ülke yönetiminde ve yeni gayelerimizi izlemekte beceriksizlik gösterirse, bunu Meclis'te açıklayarak aydınlatmak yolunu tercih ettik. Hükümet kurmayı başaramadıkları halde, ortaya çıkacak karışıklığın, Meclis için bir uyanışa yol açacağı doğaldı. Kriz ve karışıklık sürdürülemeyeceğinden, işte o zaman bizzat müdahale ederek düşündüğüm planı uygulamakla, işi temelinden çözebileceğimi düşünmüştüm.

Kabinenin istifası, 27 Ekim 1923 Cumartesi günü öğleden sonra saat birde başkanlığımda toplanan parti genel kuruluna bildirildikten sonra, saat beşe doğru açılan Meclis'te resmen okunmuştur.

Bakanlar Kurulu'nun istifası gerçekleştiği dakikadan itibaren, milletvekilleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak, yeni kabine listeleri düzenlemeye başladılar. Bu durum 28 Ekim günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup, bütün Meclis tarafından kabul edilecek ve kamuoyunda iyi karşılanacak kişilerden bir aday listesi belirleyemiyordu. Özellikle bakanlıklara aday düşünülürken, o kadar çok isteklilerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi biri diğerlerine tercih edilerek oluşturulacak listeyi kabul ettirmekteki zorluk, liste belirlemekle meşgul olanları endişe ve umutsuzluğa düşürdü. Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri, bazı kişilerin fotoğraflarını yayınlayarak, Bakanlar Kurulu başkanlığına seçilebilecekleri göstermekte kusur etmedi.

28 Ekim günü geç vakitte, toplantı halinde bulunan parti yönetim kurulu tarafından davet olundum. Parti yönetim kurulu başkanı Fethi Bey idi. Fethi Bey, parti adına yönetim kurulunca bir aday listesi düzenlendiğinden ve bu konuda parti başkanı olduğum için benim de görüşlerimin alınması uygun görüldüğünden, toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Düzenlenen listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu ve fakat bu listedeki kişilerin görüş ve onaylarının alınması gerektiğini söyledim. Bu önerim uygun görüldü. Örneğin, Dışişleri Bakanlığı için ismi söz konusu olan Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı durumlardan anladım ki, parti yönetim kurulu da kabul edilebilir ve kesin bir aday listesi düzenleyememektedir. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken, Kemalettin Sami ve Halit Paşaların beni beklemekte olduklarını anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Savunma bakanı Kâzım Paşa aracılığıyla bildirdim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman orada, beni görmek üzere gelmiş Rize milletvekili Fuat, Afyon milletvekili Ruşen Eşref Beylere rastladım. Onları da yemeğe alıkoydum.

Yemek esnasında, "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz!" dedim. Hazır bulunan arkadaşlar derhal düşünceme katıldılar. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği hakkında, kısa bir program belirleyip arkadaşları görevlendirdim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın uygulamasını göreceksiniz!

Görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla görüşme ve tartışmaya asla gerek görmedim. Çünkü onların zaten benimle bu konuda aynı düşüncede olduklarından kuşku duymuyordum. Halbuki o sırada Ankara'da bulunmayan bazı kişiler, yetkileri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve görüş ve onayları alınmadan, Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasını kırgınlık ve ayrılık vesilesi saydılar.

Cumhuriyet'in İlanı

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar erkenden beni terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra bir yasa tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın devlet şeklini belirleyen maddelerini şöyle değiştirmiştim: Birinci maddenin sonuna "Türkiye Devleti'nin yönetim biçimi Cumhuriyet'tir" cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Meclis, hükümetin yönetim kollarını Bakanlar Kurulu aracılığıyla yönetir."

Bundan başka anayasanın temel maddeleri de değiştirilerek şu maddeler yazıldı:

"Madde: —Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görev süresi, yeni cumhurbaşkanının seçimine kadar devam eder. Tekrar seçilmek mümkündür."

"Madde: —Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder."

"Madde: —Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, onay Meclis'in toplantı dönemine bırakılır."

Bu maddelere, komisyon ve Meclis'te, din ve dile ait bildiğiniz bir madde de ilave edilmiştir.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü, saat onda, Halk Fırkası grubu, grup başkanı Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu seçimi görüşmelerine başlandı.

Görüşmeler yeterli görüldükten sonra birtakım öneriler okunmuş. Bu önerilerden Kemalettin Sami Paşa'nın önerisi kabul olunmuş. Bu öneriye göre ben, genel başkan sıfatıyla sorunun çözümüne genel kurul tarafından görevlendiriliyorum. Kemalettin Sami Paşa'nın önerisinin kabul edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa görüşü ortaya koydum.

"Bakanlar Kurulu seçiminde görüş birliğine varılamamıştır. Bana bir saat kadar izin verin. Bulacağım çözümü size sunarım."

Bu bir saat içinde gerekli kişileri Meclis'teki odama davet ederek onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığım yasa tasarı müsveddesini gösterdim ve görüş alışverişinde bulundum.

Öğleden sonra saat bir buçukta, parti genel kurulu, tekrar Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şunları söyledim:

"Çözümünde zorluk yaşadığınız sorunun nedeninin, bütün arkadaşlarca anlaşılmış olduğunu sanıyorum. Eksiklik, takip etmekte olduğumuz yöntemdedir. Gerçekten de, mevcut anayasamıza göre bir Bakanlar Kurulu oluşturmaya kalktığımız zaman, bütün arkadaşların her biri bakanlar ve Bakanlar Kurulu seçimi mecburiyetinde bulunuyor. Hepinizin birden Bakanlar Kurulu seçimine mecbur olmanızda görülen zorluğun giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen devrede de aynı suretle zorlukla karşılaşılıyordu. Görülüyor ki bu yöntem bazen birçok karışıklıklara neden oluyor. Beni bu sorunun çözümüyle görevlendirdiniz. Önerim kabul edilirse kuvvetli bir hükümet kurmak mümkün olacaktır. Devletimizin yönetim biçimini belirleyen anayasamızın bazı maddelerini değiştirmek lazımdır" dedikten sonra müsveddeyi okutmak üzere kâtiplerden birine uzatarak kürsüyü terk ettim.

Öneri anlaşıldıktan sonra tartışmalar yapıldı. Ondan sonra önerim okunarak görüşüldü ve kabul edildi.

Parti grubu toplantısından sonra Meclis genel kurulu açıldı. Yasa tasarısı, anayasa komisyonu tarafından incelenerek, tutanağı Meclis'te okundu. Sonunda yasa birçok konuşmacının "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleriyle alkışlanan nutuklarıyla kabul edildi.

Ondan sonra, Cumhurbaşkanlığı seçimi için oylama yapıldı. Katılan 158 milletvekilinin tümünün oylarını alarak Cumhurbaşkanı seçildim.

Meclis tarafından Cumhuriyet kararı 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te Cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Durum aynı gece bütün memlekete bildirildi ve her tarafta, gece yarısından sonra, yüz bir pare top atılarak ilan edildi.

İlk kabine İsmet Paşa tarafından kuruldu ve Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey seçildi.

Cumhuriyet Kutlamaları ve Rauf Bey'in Çıkışları

Cumhuriyet'in ilanı sevinçle karşılandı. Her tarafta parlak gösteriler yapıldı. Yalnız, İstanbul'da iki üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı kişiler, milletin sevincine katılmadı ve endişeye düştü. Cumhuriyet ilanına yol açanları eleştirmeye başladı.

Rauf Bey de bu münasebetle gazetecilerle görüşmüştü. Rauf Bey'in Cumhuriyet hakkında görüşünü ve milli egemenlikten ne anladığını gösteren röportajını 1 Kasım 1923 tarihli *Vatan* gazetesinde okumuştum.

Cumhuriyet konusunda, kamuoyunda ani bir olay karşısında kalmış olmak hissi varmış.

Rauf Bey'in görüşleri: "... Milletimizin refah ve bağımsızlığının korunmasını ve vatanımızın bütünlüğünü sağlayacak şeklin, en uygun şekil olacağı" merkezindedir.

Rauf Bey demek istiyor ki, Cumhuriyet ilanından önceki şekil en uygun hükümet şeklidir. Cumhuriyet ilanı üzerine Rauf Bey'i ve kendisiyle aynı düşüncede olanları telaş ve heyecana yönelten gerçek neden, devlet başkanlığı makamını Cumhurbaşkanının almış olmasıdır. Gerçekten de, "Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır" dendikten sonra Halife'ye verilecek sıfat ve yetkiyi sağlamak için çalışanların hayal kırıklığına uğramalarını doğal görmek lazımdır.

Rauf Bey'in, Cumhuriyet'e karşı olduğunu itiraf etmemekle beraber, Cumhuriyet ilan edilmiş olduğu bir günde, onun sağlam ve kalıcı olabilmesi için birtakım koşulların gerçekleştiğini kanıtlamak gereğinden söz etmesi, Cumhuriyet'in, millete mutluluk getirmeyeceğine olan inancını açıkça göstermiyor mu!

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst yapıda biçimsel değişiklikten ibaret olduğunu söyleyerek Cumhuriyet ilanının çocukça bir hareket olduğunu anlatmaya çalışırken, Cumhuriyet yönetimiyle gerçek ihtiyaçların karşılanacağını sanmak

büyük bir hata olur, demekle Cumhuriyet'e ne kadar yabancı ve ondan ne kadar uzak olduğunu kanıtlamıyor mu!

Rauf Bey, Ankara'ya geldikten sonra, parti üyeleriyle yakından ve arkadaşça temaslara girdi, fakat bütün temas ve sohbetlerinde bir hedef izlediği görülüyordu.

Rauf Bey "Cumhuriyet ilanında acele edilmiştir. Buna yol açanlar sorumluluk sahibi olmayan kişilerdir. Bu hareketin iç yüzünü anlamak lazımdır. Meclis, milli egemenliği hakkıyla koruyabilmelidir. Bilinmeyen amaçlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyet'in ilanını zorunlu kılan neden ne imiş? Cumhuriyet'in gerçekten de bizim için yararlı ve gerekli olduğu ispat olunmalıdır" tarzında birtakım propagandalarla, arkadaşları, partiyi aleyhimizde kışkırtmaya koyuldu.

Rauf Bey Parti Grubunda İsmet Paşa'yla Karşı Karşıya

Rauf Bey'in çabalarının hedefini ve amacının ne olduğunu anlamak için, bir haftalık bir süre yeterli geldi. Doğal olarak kimin tarafından olursa olsun, Cumhuriyetçiler, böyle bir çabaya daha fazla müsaade edemezlerdi. Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu görenler, bir parti toplantısında Rauf Bey'i imtihana çekmeye karar verdiler.

Parti grubu başkanlığına bir önerge verdirildi. Parti grubu başkanı İsmet Paşa idi. Bu önergede "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerindeki Cumhuriyet'in ilanına itiraz eder sözlerinin Cumhuriyet'i zaafa uğrattığı ve bu sözlerinin sahibinin etrafında bir muhalif parti kurulduğu görüşünün ortaya çıktığı" söylenerek, durumun grup toplantısında görüşülmesi istenmişti.

Partinin toplandığı 22 Kasım 1923 günü, ben de, toplantıdan önce, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden görüşmelere karışmamamı rica etti. Çünkü bana karşı söz söyleyemeyeceğini söyledi.

Kesinlikle görüşmelere karışmayacağımı ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığımı ve fakat parti başkanı sıfatıyla görüşmeleri izlemek üzere salona gireceğimi bildirdim. Görüşme salonunda da hazır bulunmamamı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey, İstanbul'daki sözlerinden dolayı bir yanlış anlaşılma doğduğunu ve bunu gidermek için arkadaşlarla sohbetlerde bulunduğunu söyledikten sonra, "Bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa o da eserdir" dedi.

Rauf Bey, Cumhuriyet'i ilan eden sorumluluk sahibi olmayan kişilerden, birtakım danışman ve uzmanları kastettiğini de söyleyerek, bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve "Böyle olunca benim kullandığım ifadeden şu ya da bu kişi sorumsuzdur anlaşılmasın, bunu benden beklemek yanlış olur" dedi.

"... Bir halk ki Cumhuriyet yanlısıdır, bir halk ki egemenlik kayıtsız şartsız millette oldukça Cumhuriyet'ten başka bir şey yoktur diyor, bunu istiyor, istiyor ama uygulayamayız da diğer bir biçimde kalırız, diye üzüntü ve endişe duyuyorsa, mutsuz mu olmak lazımdır, mutlu mu olmak lazımdır?"

Devleti, Cumhuriyet'ten söz etmeksizin, milli egemenlik temelinde, her an Cumhuriyet'e doğru yürüyen şekilde yönlendirmeye çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük makam olmadığını söyleyerek, ısrar ederek, saltanat ve hilafet makamları olmaksızın devleti yönetmenin mümkün olduğunu kanıtlamak gerekliydi.

Devlet başkanlığından söz etmeksizin, onun görevini fiilen Meclis başkanına gördürüyorduk.

İşte, geçiş döneminde kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz orta yol Büyük Millet Meclisi Hükümeti sistemini haklı olarak eksik bulan, meşrutiyet şeklinin açıkça ifadesini sağlamaya çalışan muhaliflerimiz, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz hükümet neye, hangi yönetime benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu sorulara, biz de, zamanın gereğine göre yanıtlar vererek, saltanatçıları susturmak zorundaydık.

Görüşmelerde birçok kişi söz aldı. Bunlardan İsmet Paşa, konuşmasını şu konudan söz ederek bitirdi: "Rauf Bey, sözlerinde, bizim tam tersi olarak gördüğümüz noktaları geri alarak, bu parti içinde yürümek kararında mıdırlar? Yoksa gazetedeki sözlerindeki, bizimle tam ters olan noktaları koruyarak, partimizin dışında ve Meclis'te, bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerine aittir."

Rauf Bey, tekrar uzun uzadıya kendini savundu ve parti kurmayacağını, partiden çıkmayacağını söyledikten sonra, toplantıdakilerin duygularını okşayacak alçakgönüllü sözlerle konuşmasını bitirerek salonu terk etti.

Konuşmacılar muhatapsız kaldılar. Rauf Bey, yanlış yaptığını itiraf ettiğinden ve Cumhuriyetçi olduğunu söylemiş olduğundan

görüşme yeterli sayıldı ve gazetelerde başkalarının düşüncelerindeki kuşkuları giderici yayınlar yapılması ve ayrıca görüşmenin tutanaklarının da basılıp yayınlanması kararıyla yetinildi.

Aslında bu karar yüzünden, Rauf Bey ve arkadaşlarına bir süre daha, partinin içinde, partiyi yıkmak için çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'daki bazı gazetelerin ülke ve Cumhuriyet'in yüce çıkarlarını bozucu yayınları da orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi göndermeyi zorunlu gördü.

Hilafetin Kaldırılması

1924 başlarında, büyük ölçekte ordu manevraları yapmak kararlaştırılmıştı. Bu manevralar İzmir'de yapılacaktı. 1924 Ocak ayı başında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilafetin kaldırılması zamanının geldiğine orada iken karar vermiştim.

Başbakan İsmet Paşa'dan 22 Ocak 1924 tarihli bir telgraf aldım:

> Bir süredir gazetelerde hilafetin durumu ve Halife hakkında yanlış anlaşılabilecek yayınlar yapıldığından ve nedensiz yapılan onur kırıcı yayınlardan ve özellikle ara sıra İstanbul'a giden bakanların ve resmi heyetin kendisiyle görüşmekten kaçınmalarından Halife büyük bir üzüntü duyduğu için, yanında çalışanlardan birini Ankara'ya göndermeyi ya da güvenilir birinin İstanbul'a yanına gönderilmesini rica etmiş ise de, yanlış anlaşılabileceği ihtimaline karşı bundan da vazgeçtiğini söyledikleri Başkâtip Bey tarafından bildirilmekte ve ödenek hakkında uzun uzadıya hazinece yardımda bulunulacağı hakkında hükümetçe 15 Nisan 1923 tarihinde yazılan yazının yerine getirilmesi gereği eklenmektedir. Durum Bakanlar Kurulu'nda görüşülecektir.

Bu telgrafa yanıt olarak şunları yazdım:

> Hilafet ve halife hakkındaki yanlış anlamalar Halife'nin tavır ve hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Halife, gündelik yaşayışında padişahların yolunu izlemekte görünmektedir. Cuma alayları, yabancı temsilcilere memurlar göndererek ilişkiler kuruyor, tantanalı gezintiler yapıyor. Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, halife ve hilafet makamının gerçekte ne dinsel ve ne de siyasal hiçbir anlamı yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını,

> bağımsızlığını tehlikeye sokamaz. Hilafet makamı bizce tarihsel bir anı olmaktan fazla bir önem taşımaz. Türkiye Cumhuriyeti bakanlarının veya resmi heyetlerin kendisiyle temasını talep etmesi de Cumhuriyet'in bağımsızlığına açıkça saldırıdır. Başkâtibin böyle küstahlıktan uzak durması gereği kendisine hatırlatılmalıdır. Halifenin geçimi için, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ödeneğinden mutlaka düşük bir ödenek yeterlidir. Halifenin oturacağı yeri belirlemek, hükümetin şimdiye kadar yapmış olması gereken bir görevdi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılma birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşyalar, hükümetin durumu kontrol etmemesi yüzünden mahvoluyor. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe ciddi önlemler alınmalıdır.

Bu yazışmadan sonra manevralar için İsmet Paşa ve Savunma bakanı Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilafetin ilgası konusunda aynı görüşteydik. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Bakanlığı'nı kaldırmak ve eğitim birliğini sağlamak kararında idik.

Meclis'te, bütçe görüşmeleri sırasında, 1 Mart günü verdiğim nutukta şu üç noktaya işaret ettim:

1. Millet, Cumhuriyet'in, bugün ve gelecekte, bütün saldırılardan, kesinlikle ve sonsuza dek, uzak bulundurulmasını talep etmektedir. Milletin talebi, Cumhuriyet'in, denenmiş ve sağlam olan temellerine bir an önce dayandırılmasıdır.

2. Milletin istediği eğitimde birliğin sağlanması ilkesinin, zaman geçirilmeden, uygulanması gerekmektedir.

3. Din işlerini, yüzyıllardan beri olduğu gibi, bir siyaset aracı konumundan uzak tutmak gerekmektedir.

3 Mart günü, Meclis'in birinci oturumunda, hilafetin ilgası ve eğitim birliği yasası önerileri görüşüldü. Tartışmalardan sonra halifelik kaldırıldı, Halife ve Osmanlı hanedanının tüm üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturmaları yasaklandı.

Paşalar Ordudan Ayrılıyor

1 Kasım 1924 günü Meclis'in ikinci toplantı yılı başladı.

Bu yüzden oturumu ben açtım. Açış konuşmasını yaptım. Ben başkanlık kürsüsünü terk ettikten sonra, Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili Paşaların istifaları ve başbakanın orduda

komuta değişikliğine ait 31.10.1924 tarihli tezkeresi sıra ile okundu. Meclis, 5 Kasım günü toplanmak üzere, oturuma son verildi.

Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli bir tezkere ile Meclis Başkanlığı'na müracaat ederek, Milli Savunma Bakanlığı'nı, kendisinin Meclis'e katılmasını engellemekle şikâyet etti.

Ordumuzun ilerlemesi ve güçlenmesi için raporlar sunduğundan söz eden ve onlar dikkate alınmadığından dolayı çok üzülen Müfettiş Paşa, memleketin üçte birini kapsayan koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir kâğıtla, başsız bırakmanın ne kadar hafif bir hareket olduğunun farkında görünmüyor.

Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an önce sokmak için acele edenler, yaptığımız işlemi iptale çalışmakta kusur etmediler. Vehbi Bey (Karesi milletvekili): "Meclis'e giren bir milletvekilini görüşmelere katılmaktan herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye konuşmaya başladı.

Sayın milletvekili, düşünce arkadaşını bir an önce Meclis'te faaliyete geçirebilmek için, yasa kuvvetini, onun ezici kudretini ve o kuvvet ve kudreti kullanmak için, Meclis'in ve milletin güvenini kazanmış insanların kararlarında ne derece kararlı olduklarını unutmuş gibi görünüyordu. İsmet Paşa'nın sözleri bu yaygaraları susturdu. Buna dair olan görüşme kapandı. Paşalara verilen emirler harfiyen uygulatıldı.

8 Kasım günü Meclis'te gensoru görüşmeleri yapıldı.

Görüşmelerden sonra Feridun Fikri Bey'in gensoru önergesi reddedildi.

19 oya karşı 148 oy ile İsmet Paşa Kabinesi'ne güvenoyu verildi. Bir oy da çekimserdi.

Terakkiperver Fırka Kuruluyor

Meclis'te mağlup olanların gazeteci arkadaşları, bu sonuçtan, doğal olarak, hiç memnun olmadılar. Daha küskün ve inatçı bir biçimde hücumlara geçtiler.

9 Kasım tarihli *Vatan* gazetesinin başmakalesi: "Mevcut yönetim şekli, sözde milli egemenliğin en yüksek derecesi olmuştur. Fakat hükümetçilerin zihniyeti biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür."

10 Kasım tarihli *Vatan*'ın "Meydan Muharebesi'nin Neticesi" başlıklı başmakalesinde, Timurlenk'in fil hikâyesini tekrardan son-

ra, hükümeti düşürmeye çalışanların iyi hareket edemediklerinden şikâyet eden şu görüşler vardı: "Ankara'da ilk gensoru görüşmeleri başladığı zaman, ortada eleştiren, kararlı bir çoğunluk vardı." "Eleştiride bulunanlar bu durumu yönetemediler. Örgütsüz bireyler halinde, tek tek eleştirilerde bulundular. En şiddetli eleştiri yapanlar bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler."

Bir gensoruya bu kadar önem vermek uygun mudur? Söylemeliyim ki, bu gensoru, normal bir gensoru değildi. Komplonun özel bir aşamasıydı. Bu gensoru sahnesinden sonradır ki, muhalifler maskelerini atmaya mecbur edildiler. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası diye bir parti kurdular. Bu partinin gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" kelimesini telaffuzdan dahi çekinenlerin, Cumhuriyet'i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti, muhafazakâr unvanı altında ortaya çıksaydı, belki anlamı olurdu. Fakat bizden daha çok Cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını iddiaya kalkışmaları doğru değildi.

"Parti her türlü düşünce ve dinsel inanca saygılıdır" ilkesini bayrak olarak eline alan kişilerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri cahil ve yobazları, hurafelere inananları kandırarak özel amaçlar sağlamaya kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, yüzyıllardan beri sonsuz felaketlere, iğrenç bataklıklara hep bu bayrak gösterilerek yöneltilmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını düşündürtmek isteyenlerin aynı bayrakla ortaya atılmaları, yobazlığı kışkırtarak milleti, Cumhuriyet'in, ilericiliğin tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi? Yeni parti düşünce ve dinsel inançlara saygılılık perdesi altında, "biz hilafeti tekrar isteriz; biz yeni yasalar istemeyiz; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler biz sizi himaye edeceğiz, bizimle beraber olunuz; çünkü Mustafa Kemal'in partisi hilafeti kaldırdı, İslâmiyeti yaralıyor; sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir..." diye bağırmıyor muydu? Yeni partinin kullandığı formül, bu gerici bağırışlarla dolu değildir denebilir mi?

Olaylar da gösterdi ve kanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain beyinlerin ürünüdür. Bu parti, ülkede

suikastçıların, gericilerin kalesi oldu. Dış düşmanların, yeni Türk devletini mahvetmeye yönelik planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardımcı oldu. Tarih, gerici bir komplo olan Doğu isyanının nedenleri incelendiği zaman, onun önemli ve belirgin nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel vaatlerini ve Doğu'ya gönderdikleri parti yetkililerinin örgütlerini ve tahriklerini bulacaktır.

Yaptığımız devrimin genişliği ve büyüklüğü karşısında, eski hurafelerin ve kurumların birer birer düştüğünü gören yobaz ve gerici unsurlar, "dinsel inançlara saygılı" olduğunu ilan eden bir partiye ve özellikle bu partinin içinde isimleri şöhret bulmuş kişilere dört el ile sarılmaz mı? Yeni parti kuran kişiler bu gerçeği anlamıyorlar mı? O halde, ellerine aldıkları din bayrağı ile millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi gereken yanıtta, iyi niyet, gaflet, kayıtsızlık gibi sözler de, memleketi ileri götüreceğim diye ortaya atılan bir partinin yöneticileri için mazeret oluşturmaz!

Yeni fırka, taşıdığı "Terakki" ve "Cumhuriyet" adlarının tam tersi bir doğrultuda gelişmiştir. Bu partinin yöneticileri, gerçekten de gericilere ümit ve kuvvet vermiştir. Buna örnek olarak: Ergani'de, asilerin valiliğini kabul eden Kadri, Şeyh Sait'e yazdığı bir mektupta: "Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın partisi, şeriata saygılı ve dindardır. Bize destek olacaklarına kuşkum yok. Hatta Şeyh Eyüp'ün yanında bulunan parti yetkilileri, parti programını getirmiştir" diyor. Şeyh Eyüp de yargılama sırasında: "Dini kurtaracak tek partinin Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olup, şeriata saygı göstereceğinin parti programında ilan edildiğini" söylemiştir.

Doğu'da İsyan ve Terakkiperver Fırka'nın Kapatılması

Şeyh Sait isyanından aylarca önce, memleketin şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan ve İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıdan, hazırlanacak ayaklanmaya destek sözü verildiğinden ve sonunda milli sınırlarımızın dışında bulunup, Doğu İsyanı'nı tahrik edenlerin bildirilerinde Kâzım Karabekir Paşa'nın partisinden umutla söz edildiğinden haberdar olmadıklarını varsayalım. Fakat Fethi Bey Hükümeti zamanında, bizzat Fethi Bey aracılığıyla, kendilerine partilerinin zararlı ve isyan ve gericiliği kışkırtıcı nitelikte olduğu bildirildiği zaman olsun, gerçeği anla-

maları gerekmez miydi? Hükümetin ve benim, pek içten olarak bu ihtarlarımızdan sonra olsun, gerçeği anlamaları ve ona göre hareket etmeleri gerekirdi. Onlar, tersine bu defa da "dinsel inançlara saygılıyız" klişesini, büsbütün ters anlamda yorumlamaya kalkıştılar. Sözde, bilinen formül ile, her dinin ve her inananın düşünce ve inançlarına saygılı olduklarını söylemek, özgürlükçü olduklarını anlatmak istiyorlarmış. Böyle harekete dürüst, samimi denemez!

Ne oldu? Hükümet ve Meclis, olağanüstü önlemler almaya gerek gördü. Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklâl Mahkemeleri'ni faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz dokuz hazır birliğiyle uzun süre isyanı bastırmaya çalıştı. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen zararlı kuruluşu kapattı.

Sonuç, doğal olarak, Cumhuriyet'in başarısıyla sonuçlandı. İsyancılar yok edildi. Fakat Cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun aşamalarının son bulduğunu kabul etmediler. Alçakça, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir suikastidir. Cumhuriyet mahkemelerinin acımasız pençesi, bu defa da Cumhuriyet'i, suikastçilerin elinden kurtarmayı başardı.

Biz, olağanüstü olarak yapılan ve fakat yasal olan önlemleri, hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasanın dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık. Tersine, ülkede huzur ve güven ortamını kurmak için uyguladık. Devletin hayat ve bağımsızlığı için kullandık. Biz o önlemleri milletin uygarlık yolunda gelişimi için aldık.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun geçerli olduğu ve İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyette bulunduğu sürede yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin güveninin tamamen yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır. Ülkede büyük isyan ve suikastlar ortadan kaldırılarak sağlanan güven ve huzur, elbette herkesçe memnuniyetle karşılanmıştır.

Milletimizin başından cehalet, gaflet ve yobazlığın ve ilerleme ve çağdaşlık düşmanlığının markası gibi anlaşılan fesi atarak onun yerine bütün uygar dünyada kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin, uygar dünyadan, zihniyet açısından da hiçbir farkı olmadığını göstermek bir gereklilikti. Bunu, Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte olduğu zamanda yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Fakat bunda, yasanın yürürlükte olması kolaylaştırıcı oldu denirse, bu çok doğrudur. Gerçekten de, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte oluşu, bazı gericilerin, milleti geniş ölçüde

zehirlemesine meydan bırakmamıştır. Gerçi, bir Bursa milletvekili, Nurettin Paşa, yalnız şapka giyilmesi aleyhinde, uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giymenin "temel haklar ve milli egemenlik ve kişi dokunulmazlığına aykırı bir işlem" olduğunu iddia etmiş ve bunun halka uygulatılmamasına çalışmıştır. Fakat Nurettin Paşa'nın, millet kürsüsünden kışkırtmayı başardığı yobazlık ve gericilik, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç gericinin İstiklâl Mahkemeleri'nde hesap vermeleriyle söndü.

Tekke ve zaviyelerle, türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık ve benzeri birtakım unvanların kaldırılıp yasaklanması da Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde yapılmıştır. Bu konudaki uygulamalar, toplumumuzun, hurafelere inanan ilkel bir kavim olmadığını göstermek açısından çok gerekliydi.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacılara talih ve hayatlarını emniyet eden insanlardan oluşan bir kitleye, uygar bir millet gözüyle bakılabilir mi? Milletimizin gerçek niteliğini yanlış gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi kurumlar, yeni Türkiye Devleti'nde, Türk Cumhuriyeti'nde sürdürülmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleme adına, en büyük ve giderilemez sonuçları olan bir yanlış olmaz mıydı? İşte biz, Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan yararlandıksa, bu tarihsel yanlışı yapmamak için, milletimizin alnını olduğu gibi açık ve pak göstermek için, milletimizin yobazlık ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını kanıtlamak için yararlandık.

Milletimizin uygarlık yolunda bereketli sonucun koruyucusu olan yeni yasalarımız da, Medeni Kanun da bu dönemde yapılmıştır. Bu nedenle, biz her araçtan, yalnız ve ancak, bir bakımdan yararlanırız. O da şudur: Türk milletini, uygar dünyada, layık olduğu yere yükseltmek ve Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temelleri üzerinde her gün, daha çok güçlendirmek ve bunun için de baskı düşüncesini öldürmek.

Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet

Bu sözlerimle, milli hayatı son bulmuş sayılan büyük bir milletin, bağımsızlığını nasıl kazandığını ve bilimin en son ilkelerine dayanan, milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardır çekilen milli sıkıntıların uyanışı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu sonucu, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci görevin, Türk bağımsızlığını, Türkiye Cumhuriyeti'ni, sonsuza dek korumaktır. Varlığının ve geleceğinin biricik temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. Gelecekte de seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek iç ve dış düşmanların olacaktır. Bir gün, bağımsızlığı ve Cumhuriyet'i savunmak zorunda kalırsan, göreve atılmak için, içinde bulunacağın koşulları düşünmeyeceksin! Bu koşullar, çok elverişsiz biçimde ortaya çıkabilir. Bağımsızlık ve Cumhuriyet'ine kötülük etmek isteyecek düşmanlar, bütün dünyada benzeri görülmemiş bir galibiyetin temsilcisi olabilirler. Zorla, hileyle aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve ülkenin her köşesi işgal edilmiş olabilir. Bütün bu koşullardan daha acı ve daha kötüsü, yöneticiler, gafletle ülkeyi yanlış yola sokabilir ve hatta ihanet edebilirler. Hatta bu yöneticiler kişisel çıkarlarını, işgalcilerin istekleriyle birleştirebilirler. Millet, yoksulluk ve çaresizlik içinde yorgun ve güçsüz düşmüş olabilir.

Ey Türk gençliği! İşte, bu durumda da görevin, Türk bağımsızlığını ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Alexis Gritchenko
İstanbul'da İki Yıl - 1919-1921 –
Bir Ressamın Günlüğü

Haz. Kemalettin Köroğlu - Erkan Konyar
Urartu: Doğu'da Değişim

İnan Çetin
Vadi

Tony Judt
Kusurlu Geçmiş – Fransız Entelektüelleri 1944-1956

Ian McEwan
Sahilde
Kefaret
Amsterdam'da Düello

James Wood
İyi Bir Hayat

George Eliot
Middlemarch – Taşra Hayatı Üzerine Bir İnceleme

Ezra Pound
Kantolar

Tahir Alangu
Türkiye Folkloru El Kitabı

Eugène Ionesco
Beyaz ve Siyah

Javier Marías
Tüm Ruhlar
Berta Isla

Cem Behar
Orada bir musiki var uzakta…
XVI. Yüzyıl İstanbulu'nda Osmanlı/Türk Musıki
Geleneğinin Oluşumu

Manuel Benguigui
Alman Koleksiyoncu

Edip Cansever
Umutsuzlar Parkı
Kirli Ağustos

Doğan Hızlan
Hatırlamak – Günlük Yaşamdan Dipnotlar

Mehmet Rifat
Sait Faik'i Yorumlayanlar: Eleştirinin Eleştirisi

Derya Bengi
80'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Yaprak döker bir yanımız"
70'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Görecek günler var daha"
50'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Şimdiki zaman beledir"

Haz. Bahanur Garan Gökşen - Murat Yalçın
Bir Yalnız – 100. Doğum Yılında İlhan Berk

İlhan Berk
Bir Limandan Üç Resim
Galileo Denizi
Şiirin Çizdiği

Max Frisch
Mavi Sakal
Montauk

Sándor Márai
İşin Aslı, Judit ve Sonrası

Ahmet Ümit
Bir Ses Böler Geceyi
Kukla
Çıplak Ayaklıydı Gece
Beyoğlu'nun En Güzel Abisi
Şeytan Ayrıntıda Gizlidir
Ninatta'nın Bileziği
Kar Kokusu
Aşkımız Eski Bir Roman

Orhan Pamuk
Babalar, Analar ve Oğullar – Cevdet Bey ve Oğulları -
Sessiz Ev - Kırmızı Saçlı Kadın
Şeylerin Masumiyeti
Balkon / Fotoğraflar ve Yazılar

Haz. Erkan Irmak
Benim Adım Kırmızı Üzerine Yazılar

A.N. Wilson
Tolstoy

Behçet Necatigil
Konuş ki Göreyim Seni
Vaktin Zulmüne Karşı – Düzyazılar 3
Dost Meclislerinde Kasideler

Camille Laurens
On Dört Yaşındaki Küçük Dansçı

Yıldıray Erdener
Kars'ta Çobanoğlu Kahvehanesi'nde Âşık Karşılaşmaları – Âşıklık Geleneğinin Şamanizm ve Sufizmle Olan Tarihsel Bağları

Franz Kafka
Şato
Ceza Sömürgesi
Dönüşüm

Amin Maalouf
Uygarlıkların Batışı

Hal Herzog
Sevdiklerimiz, Tiksindiklerimiz, Yediklerimiz – Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?

Nâzım Hikmet
Benerci Kendini Niçin Öldürdü?
Kemal Tahir'e Mahpusaneden Mektuplar

Doğan Tekeli
Çebiş Evi'nden Hisartepe'ye

Doğan Yarıcı
Hodan

Abdülhalik Renda
Günlükler 1920-1950
Hatırat

Metin And
Dionisos ve Anadolu Köylüsü
Kısa Türk Tiyatrosu Tarihi
Osmanlı Tasvir Sanatları: 2 – Çarşı Ressamları

Elif Sofya
Hayhuy

William Faulkner
Emily'ye Bir Gül – Seçme Öyküler

Elmore Leonard
Bücürü Ayarla
Rom Kokteyli

Emily Ruskovich
Idaho

Uğur Kökden
Unutmayı Bir Öğrenebilsem

Ömer F. Oyal
Gemide Yer Yok
Önceki Çağın Akşamüstü

Paul Signac
Eugène Delacroix'dan Yeni-İzlenimciliğe

Philippe Soupault
Görünmeyen Yönleriyle

Derviş Zaim
Ares Harikalar Diyarında
Rüyet

Ahmet Emin Yalman
Naziliğin İçyüzü

Marianna Yerasimos
Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü
İstanbullu Rum Bir Ailenin Mutfak Serüveni

Ali Teoman
Yazı, Yazgı, Yazmak

Yüksel Pazarkaya
St Louis Günleri

Waller R. Newell
Tiranlar – Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi

Nursel Duruel
Geyikler, Annem ve Almanya
Yazılı Kaya

Oliver Sacks
Bilinç Nehri

Oktay Rifat
Elleri Var Özgürlüğün
Perçemli Sokak
Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler
Latin Ozanlarından Çeviriler
Yunan Antologyası

Ali Özuyar
Hariciye Koridorlarında Sinema

İpek Çalışlar
Latife Hanım

Jean-Louis Fournier
Otopsim

Betül Tarıman
Maksatlı Makastar

Cemal Süreya
Göçebe
Beni Öp Sonra Doğur Beni

Arthur Schopenhauer
Aşkın Metafiziği

Haz. Sula Bozis, Seza Sinanlar Uslu
İvi Stangali – Ressamı Hatırlamak

Bella Habip
Kültür ve Psikanaliz – Sinema, Edebiyat ve Güncelin Psikanalizi

Benny Andersen
İşte Söyledim – Seçme Şiirler

Publius Ovidius Naso
Dönüşümler I-XV

Rachel Cusk
Övgü

Sue Gerhardt
Sevgi Neden Önemlidir? – Şefkat Bir Bebeğin Beynini Nasıl Biçimlendirir?

James David Lewis-Williams
Mağaradaki Zihin

Hasan Gören
Altı Yaprak Üstü Bulut

Donald W. Winnicott
Piggle – Küçük Bir Kız Çocuğunun Psikanalizle Tedavisinin Öyküsü

Marianna Warner
Bir Zamanlar Bir Ülkede... – Masalların Kısa Tarihi

David Wootton
Bilimin İcadı – Bilim Devrimi'nin Yeni Bir Tarihi

Furuğ Ferruhzad
Rüzgâr Bizi Götürecek – Toplu Şiirler

Fahri Güllüoğlu
Kriko
Döküntü – Bir Şiirin Can'ı İçin Kantat

Orhan Duru
Bırakılmış Biri

Ralf Rothmann
Baharda Ölmek

Enis Akın
Müjgan

Joseph Kessel
İblisin Oyunu

Lâle Müldür
Tehlikeliydi, Biliyordum

Marc Augé
Biri Sizi Bulmaya Çalışıyor
Evsiz Bir Adamın Güncesi
Unutma Biçimleri

Erlend Loe
Kadının Fendi

Evangelia Balta
Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik

Tarık Dursun K.
Alo, Harika Hanım Nasılsınız?

William Carlos Williams
Seçme Şiirler

Nasser Saffarian
Ah Ayetleri – "Furuğ Ferruhzad Hakkında Söylenmemiş Sözler"